107
KASIM
2002

TOPLUMSAL

TARİH

› Anadolu'da Paranın Öyküsü

Ayın Gündemi ›
Kültürel Miras ve Kültürel Çeşitlilik (Orhan Silier)

RAMAZAN GELDİ HOŞ GELDİ!›

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazana Dair Siyasi Alışkanlıklar | Taşrada ve İstanbul'da Eski Ramazanların Tadı | Ahmet İhsan'ın Kaleminden Bir Senede İki Ramazan | Hayal Şehrin Hayal Oyunu | Ramazan Kitapları

Fiyatı: 4 000 000 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025 | 112565 | 2002/10

Kültürel miras ve kültürel çeşitlilik

Orhan Silier

Dünyada ve özellikle üyesi olmaya niyetlendiğimiz Avrupa Birliği ülkelerinde tarih alanında çok önemli işler yapılıyor, çok büyük yatırımlara girişiliyor ve bunların önemli bir bölümü de gelip geçici hevesler olarak bırakılmayıp kurumsallaştırılıyor. Devasa eğitim, araştırma, belgeleme, restorasyon projeleri, her yıl yeni yeni merkezlerin ve müzelerin kuruluşu başdöndürücü bir hızla birbirini kovalıyor.

Bu gelişmeleri izlerken, örneğin dört yıl önce Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamaları için dört bakanlık ve Tarih Vakfı'na, Türkiye'nin her tarafına dağılmış yüzlerce proje için toplam 10 milyon dolar ayrılmasının ne kadar zor ve olaylı olduğunu hatırlayıp karşılaştırma yapmamak ve hayıflanmamak elde değil. Uluslararası istatistikler gelişmiş ülkelerin çoğunda her ay en az bir yeni müze kurulduğunu gösterirken, her anlamda "büyük" İstanbul'da, müze olduğu ilan edilen kurumlarımızın toplam sayısının, sarayların ve kasırların da eklenmesiyle iki elin parmaklarını ancak geçebildiğini bilmek insana acı veriyor.

Gelişmiş ülkeler, dünyada saygınlığın, toplum içinde karşılıklı anlayış ve barışın, çeşitli kimlik arayışlarına verilebilecek anlamlı cevapların tarih alanıyla yakından ilişkili olduğunu biliyorlar. Önemi alabildiğine artan, fark yaratan bir ürün olarak kültürel mirasın taşıdığı ekonomik değerin farkındalar. Böylece, tarihe yatırım yaparken harcadıkları kaynakların çok verimli bir alana yönelmiş olduğu bilinci bu toplumlara egemen.

Buralarda, ilkel, dünyaya atgözlükleriyle bakan bir tarih anlayışı, neredeyse tümüyle terk edilmiş durumda. Tarih eğitiminden, tarih yazıcılığından ve genel olarak toplumun tarihe olan ihtiyaç, ilgi ve merakından beklenebileceklerin demagojik nutuklarla ya da yazılarla karşılanabileceğini sananlar etkilerini büyük ölçüde kaybettiler. Mussolini'nin, Hitler'in küçük karikatürleri artık Avrupa politikasında etkili ve sürekli roller oynayamıyorlar. Toplum bu tiplerin etkilerini sınırlayıp dengeleyebiliyor, açtıkları ayrımcılık, düşmanlık yaralarını önemli oranda sağaltabiliyor.

Kültürel Çeşitlilik ve Diyalog

Gelişmiş bir tarih eğitim, araştırma ve tartışma ortamında, bizde hâlâ pek revaçta olan, sakıza dönmüş kahramanlık ya da nostalji hikâyeleri anlamsızlaştığı için ve yeni anlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere boyuna yeni kavramlar gündeme geliyor. Aslında bu kavramların çoğu, yepyeni olgulara değil, insanlığın on binlerce yıllık macerasının bugünkü biçimlenişine denk düşen gerçeklere işaret ediyorlar... "Kültürel çeşitlilik" ve "kültürlerarası diyalog" söz konusu kavramlardan ikisi.

11 Eylül 2001'in dersleri ve Eylül 2002'de Johannesburg'da gerçekleştirilen Dünya Zirvesi yeni bir paradigmanın dünyaya bakışımıza yol göstermesi gerekliliğinin altını çizdi. Aynı genel çabanın bir parçası olarak UNESCO, 2002'yi Kültürel Miras Yılı ilan ederken, aynı zamanda Kültürel Çeşitlilik Evrensel Deklarasyonu'nu da hazırlamayı zorunlu buldu.

Gelişmiş, katılımcı bir demokrasi ve aktif yurttaşlık ilişkileri peşindeki toplumlar, hem kendi içlerinde var olan, hem de dünyada kendini duyuran kültürel farklılıkları görmezden gelmenin pek bir sonuç vermediğini kavradılar. Bu tür politikaların, kör kör parmağım gözüne inadıyla, sorunları biriktirip derinleştirdiğini gördüler. Çoğulcu olmayan bir yaklaşımın toplumda boyuna "öteki"ler ürettiğini, dinsel, etnik, kültürel farklılıkları keskinleştirdiğini, insanları tek kimlikliliğe dayanan sert, şiddet dolu çatışmalara sürüklediğini anladılar. Giderek, bu tür yanlışların yalnızca demokrasi düşmanlarına, güya "birlik ve bölünmezlik" savunucusu olan aşırı sağ politika esnafına, etkilerini sürdürmek için korku ve endişe ortamını sürdürmek isteyenlere yaradığını saptadılar. Çeşitli tarihsel deneyimler, mikro-milliyetçilikle en başarılı mücadelenin, şoven-milliyetçilikle ve her türlü önyargı ve bağnazlıkla mücadeleden geçtiğini ortaya koydu.

Dayatmacılık Yerine Çoğulculuk

Bir yandan gecikmiş bir milliyetçiliğin, öte yandan dinsel inançlar alanına yönelmiş çok yönlü çatışmacı zorlamaların, büyük bir imparatorluğun hızla dağılmasının bilinçlere -ve bilinçaltına- kazıdığı derin travmalarıyla keskinleşerek, tüm toplumsal yaşama egemen olduğu bir toplum olmaktan yavaş yavaş çıkmaya çabalıyoruz.

Dayatmacılık ve tekleştirmecilik temelli ilişkiler, yalnızca Osmanlı ya da Bizans, Roma İmparatorluklarının bu topraklarda iki bin yıl boyunca sürdürdüğü görece çoğulcu politik örgütlenme geleneklerine aykırı değil, aynı zamanda, daha önceki binyılların genlerimize kazıdığı tüm kültürel geleneklerimize ve gerçeklerimize de aykırı...

Yalnızca genlerimiz değil, ekmeğimiz/ekmeklerimiz, halı-kilimimiz/halı-kilimlerimiz, müziğimiz/müziklerimiz, evimiz/evlerimiz çeşitlilik içinde birliğin, karşılıklı etkileşimin, yeni sentezler üretebilme ve yine de ayrı ayrı değerini koruma gerçeğinin tarihsel tanıklığını yapıyor...

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kültür ülkesi olduğu ifadesi, eğer sıradan bir iddia değilse, işte tam da bu zenginliği ifade ediyor; böyle bir zenginliği amaçladığı ve gerçekleştirdiği ölçüde de somut, özel bir anlam taşıma hakkına sahip olabiliyor...

Bu ülkeyi, bu ülkenin insanlarını kelimenin her anlamında yoksullaştıran ve daha da yoksullaştırmayı amaçlayan yuvarlak, tornadan çıkmış, tek tip kalıplara ihtiyacımız yok...

Kültürel çeşitliğin toplumsal yaşamın en önde gelen bir gerçeği ve değeri olarak kabulü ve günlük hayatta ete kemiğe

bürünmesi, kuşkusuz çok karmaşık, çok güç ve her durumda kendi iniş çıkışlarını ve sorunlarını içinde taşıyan bir süreç. Ne var ki, bütün bu karmaşıklık, güçlük, iniş-çıkış, toplumsal pazarlık, sorumluluk ve sorunlar, katılımcı demokrasinin ve uygarlığın ayrılmaz bir parçası, baskıcı olmayan yöntemlerle çözümler bulma yaklaşımının ta kendisi.

Tolerans Değil, Gerçek ve Yaşamda Yerini Bulan Haklar

Geçen eylül ayında Türkiye çok önemli bir toplantıya ev sahipliği yaptı. 100'ün üzerinde ülkenin katıldığı, bunlardan 70'inin kültür bakanları ile temsil edildiği "Kültürel Çeşitliliğin Bir Aynası Olarak Maddi Olmayan Kültürel Miras Yuvarlak Masa Toplantısı" İstanbul'da yapıldı. UNESCO genel müdürü ve Türkiye Kültür bakanının ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu buluşma son derece öğretici oldu.

Toplantıyı açan UNESCO genel müdürü Kültürel Çeşitlilik Evrensel Deklarasyonu'na göndermeler yaparak "biyolojik çeşitlilik doğa için ne kadar elzemse kültürel çeşitliliğin de insanlık için o denli gerekli olduğunu" vurguladı. Bu yaklaşımın yaratıcılık, buluşçuluk, karşılıklı alışveriş ve karşılıklı saygıya dayanan bir toplumsal yaşamla olan sıkı ilişkisine dikkat çekti.

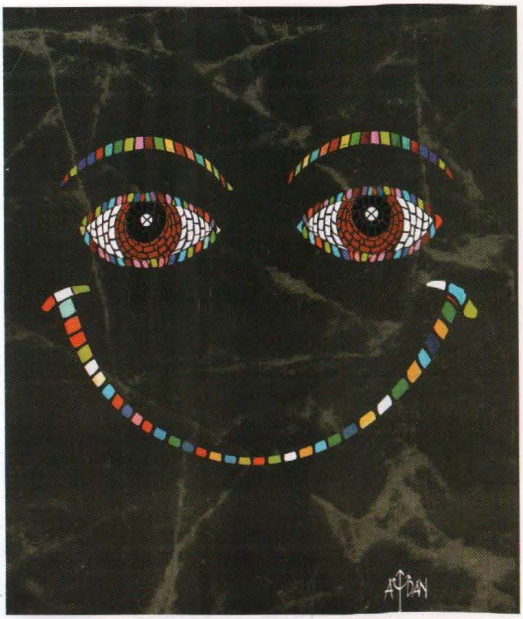
Toplantıda yapılan en kısa, ancak en ilgi çekici katkılardan biri Meksika temsilcisine aitti. Meksika Kültür ve Sanat Konseyi başkanı Bayan Sari Bermudez, biraz da önemli bir bölümü demokrasiden pek nasibini almamış ülkelerden olan birçok kültür bakanının kültürel çeşitliliğe kendi ülkelerinde ne kadar "tolerans gösterdiklerini" anlatmalarına tepki olarak, "biz Meksika'da tolerans diye bir şey tanımıyoruz. Bu eşit olmayan bir ilişkiyi simgeler. Bizce kültürel çeşitlilik bir insan hakları konusudur. Bu haklar kuşkusuz yasal olarak garanti altına alınmalıdır, ama yalnızca yasalarda kalmayıp günlük yaşamın, kültürün de bir gerçeği olmalıdır. Dolayısıyla kanunlarla korunduğu kadar devlet tarafından sağlanmış özel mali olanaklarla da desteklenmelidir" dedi.

Türkiye'de "ne mutlu diyeni"nin reddiye politikalarının yeni keskin ifadeleriyle karşılaştığımız, Müslüman olmayan yurttaşlarımıza ait vakıflara baskıların ve ayrımcılığın, son anayasa değişikliklerinin bir gereği olarak nihayet azaltılmasına bile karşı çıkılan bir dönemde, hem de zengin olmayan bir ülke temsilcisinden gelen bu yaklaşım yeterince aydınlatıcı idi.

Küreselleşme ve Kültürel Çeşitlilik

Hemen geçtiğimiz ay 10-13 Ekim'de, bu yıl Avrupa kültür başkenti olan Brugge'de Avrupa çapında tarihi miras koruma örgütlerinin şemsiye örgütü olan Europa-Nostra'nın "Küreselleşmenin Avrupa'nın Kültürel Çeşitliliğinin Korunmasına Etkisi" konulu yıllık buluşması yapıldı. Tarih Vakfı'nın da aktif katılımcılarından biri olduğu Europa-Nostra'nın, Avrupa'nın alabildiğine elitist, birçok ülkede doğrudan asilzadeler tarafından yönetilen bir kuruluş olarak, bu konuyu ele alışındaki kıvrımcılık gerçekten çok anlamlı bir gösterge oldu.

Toplantının konuşmacı ve katılımcılarından birçoğu Amerikan kitle kültürünün alabildiğine hızla yaygınlaştığı bir dünyada, hem ülkelerin kendi içinde, hem de ülkeler arasında çeşitliliğe saygı temelinde gelişecek bir yaratıcılığın ve katılımcılığın önemine işaret ettiler. Kuruluşun bu toplantıyla görevini devreden eski yürütücü başkanı Baron Lichtbuer'in "Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin Avrupa kültür mirasının bütünlüğü ve gerçek bir karşılıklı anlayış kültürünün gelişebilmesi açısından taşıdığı önemi" vurgulaması anlamlıydı.

Geçen haftalarda Sezen Aksu'nun ortak kültürel varoluş konserlerini yaygın bir sevinçle karşıladık. Ayrıca binlerce Alevi sanatçının muhteşem konseri ile Açık Hava Tiyatrosu'nda ilk Kürtçe büyük çaplı konserin örgütlenebilmiş olması da benzer duygular uyandırdı. Üstelik Türkiye de bölünmedi... Sonra, çoğumuz dönüp bu tür adımlara sevinmek zorunda kaldığımıza biraz da üzüldük. Doğallığa, normale, uygarca olana ulaşmak her zaman çok kestirme sağlanamıyor... Arkasında ne emekler, acılar bulunabiliyor.

Tarih Vakfı daha 1993'te İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği sırasında gerçekten çoğulcu bir kültür gösterisine öncülük etmiş, 1995-96'da İstanbul'da Aya İrini'de Gönül Paçacı arkadaşımızın büyük gayretleriyle İstanbul'da Müziğin Renkleri Konseri'ni düzenlemiş, 1998'de Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamalarında "Aile Fotoğraf Albümleri Sergisi" ile geçit resminde Anadolu'nun tüm müziklerinden seçmelerle saatlerce çevreye barış, anlayış ve güzellik saçan kurumsal katılım karnyonunu hazırlamış bir kuruluş olarak ve elbette yıllardır düzenlediği toplantılar, yaptığı araştırmalar, yayımladığı onlarca kitap, yüzlerce makale ile bu sürecin değerini bilenlerin kuruluşu olduğunu her geçen gün biraz daha kararlılıkla kanıtlıyor. Yine, aynı biçimde; arkasında ne büyük zorluklar olarak.

EDİTÖRDEN

107. sayımızla merhaba

Tüm öğretmenlerimizin Öğretmenler Günü'nü kutlarız. On bir ayın sultanı Ramazan'ın gelmesi sebebiyle, bu konuya ayırdığımız dosyamızla karşınızdayız. Nostalji rüzgârına kapılmadan hazırlamaya çalıştığımız dosyanın editörlüğünü Yavuz Selim Karakışla üstlendi. Malum, özellikle son iki yıldır ekonomik krizi konuşmadan günümüz geçmiyor. Finans piyasaları, reel sektör gibi kavramlarla cebelleşirken, bu ayın uzun yazısını da bu konuyla ilişkilendirip, Eskiçağ'dan Roma İmparatorluğu'na paranın serüvenine ayırdık. Bu yazı ayrıca 107 sayılık dergi geçmişimizde nümizmatik konusuna yer verdiğimiz ilk yazı.

Bir Jöntürk olan Ali Osman Onbulak'ın hayat hikâyesini torununun kaleminden sizlere sunuyoruz. Salih Özbaran'ın Avrupalıların gözüyle Osmanlı kimliğini incelediği yazısı, Hasan İleri'nin Heilderberg Programı üzerine kaleme aldığı "Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü" yazısı, Troya sergisinin bir değerlendirmesi ve Osmanlı harfleriyle kaleme alınmış Batı müziği teori kitapları üzerine olan yazılar, düzenli bölümlerimizle birlikte dergimizin sayfalarında yer alıyor.

Önümüzdeki sayımızı, tarih-edebiyat ilişkisini incelediğimiz dosyaya ayırdık. 108. sayımıza kadar hoşçakalın.

Mustafa Yolaç

02 Ayın Gündemi — ORHAN SİLİER

06 Not defteri

08 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay — EMEL SEYHAN

10 Anadolu'da paranın öyküsü — OĞUZ TEKİN

20 Arşivden Bir Belge — YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

22 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk — HAKAN GÜLSÜN

28 Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü — HASAN İLERİ

32 Osmanlı imgesi — SALİH ÖZBARAN

38 Büyük Mübadele ve Bursa — HASAN ÇETİN

42 Efsaneden gerçeğe Troya — OĞUZ TEKİN

45 Batı musikisi teori kitapları — RECEP USLU

DOSYA
48 Ramazana dair siyasi alışkanlıklar — FRANÇOIS GEORGEON

56 Eski ramazanların tadı — NECDET SAKAOĞLU

60 Bir sende iki Ramazan — KEMALETTİN KUZUCU

64 Hayal şehrin hayal oyunu — UĞUR GÖKTAŞ

68 Ramazan kitapları — EMİN NEDRET İŞLİ

72 Türk denizcisinin II. Dünya Savaşı anıları — KEREM COŞKUNER

74 www.webdetarih.net.tv — GÜREL TÜZÜN

75 Tarih Vakfı'ndan haberler

Karagöz
Uğur Göktaş
yapımı

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Aylık Dergi
Kasım 2002 Sayı: 107 C. 18

Tarih Vakfı Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu

Yayın Kurulu
Hülya Bakı Akarlı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Yayın Yönetmeni ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Mustafa Yolaç

10

Anadolu'da paranın öyküsü

Oğuz Tekin Eskiçağ'dan Roma İmparatorluğu'na sikkelerin gelişimini konu ediniyor.

22

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Hakan Gülsün, Ali Osman Bey'in maceralı yaşantısını aktarıyor.

28

Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü

Hasan İleri Heidelberg Programı'nı ve içeriğini tartışıyor.

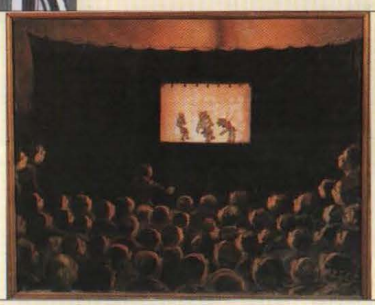
32

Osmanlı imgesi

Salih Özbaran orijinal kaynaklara dayanarak Avrupa'daki Osmanlı imgesinin analizini yapıyor.

DOSYA

46-71 Ramazan geldi hoş geldi

Grafik Tasarım
Baki Kara
Raif Kösemen (Myra)

Kapak Tasarımı
Raif Kösemen

Grafik Uygulama
Saliha Bilginer

Reklam
İnci Tepeci
Ebru Şimşek

Düzelti
Alev Özgüner

Renk Ayrımı ve Baskı
Stampa

Abonelik işleri: Abonet
Tel: (212) 210 01 10 Faks: (212) 222 27 10
abonet@abonet.net | www.abonet.net

Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel: (312) 426 16 54

Dağıtım Doğan Dağıtım

Abone Koşulları
Bir yıllık 40.000.000 TL
Bir cilt 22.000.000 TL

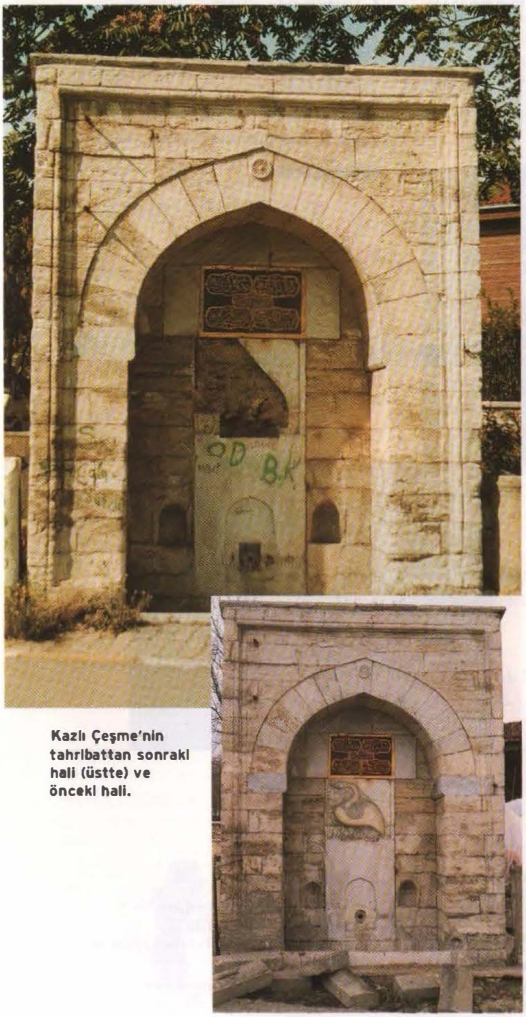
İletişim Adresi
Vali Konağı Caddesi Samsun Apt. No: 57
Nişantaşı 80220 İstanbul
Tel: (212) 233 21 61 / 233 21 66 / 233 21 76
Faks: (212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

I. Eski Kitap ve Efemera Günleri

I. Eski Kitap ve Efemera Günleri, 16-17 Kasım 2002 Cumartesi ve Pazar günleri saat 9:00-17:00 saatleri arasında İstanbul, Beyoğlu, Tünel'deki Büyükşehir Belediyesi Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde gerçekleşecektir.

Her türlü eski kitap, dergi, gravür, harita, belge, fotoğraf ve kartpostal, bu alanda uzun yıllardır çalışan tanınmış sahaflar ve diğer sergileyenler tarafından ziyaretçilerin beğenisine ve satışa sunulacaktır.

Organizatör ve sergileyenlerin ortak amacı, bu alanda konuşulabilen, görüşülebilen fikir ve bilgi alışverişinin yapılabileceği bir kültürel ortam yaratmaktır. Koleksiyon ve koleksiyona dayalı yayın konusunda etkinlik gösteren dernek ve benzeri kuruluşlar da etkinliğe katılacaktır.

Kazlı Çeşme'nin tahribattan sonraki hali (üstte) ve önceki hali.

Kazı Kim Kesti?

Bundan beş sene önce Kazlı Çeşme'nin fotoğrafını çekmiştim. Semte neden bu isim verilmiş diye merak ederken, çeşmenin üstündeki kaz figürü ile merakım giderilmiş oldu. Sonra hikâyesini de merak ettim ve eve gelince ilk işim *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki* Kazlıçeşme maddesine bakmak oldu:

> Semtin ortasında, son düzenlemelerle çevresi açılmış olan ve 500 yıldan beri hiç durmadan akan çeşmenin üzerinde bulunan kabartma kaz figürü semtin isminin kaynağını oluşturur.
>
> Rivayete göre, fetih sırasında İstanbul surlarının önünde çarpışan askerler su bulmaya çalışırken civarda kazların uçuştuğu görülmüş, kazları gören sakabaşı, yardımcılarına "gidin kazların konduğu yeri bulun, orada muhakkak su yatakları vardır" demiş, o gün bugündür; kaz sürülerinin konakladıkları yerde semte ismini veren çeşme ihya olunmuştur.

Ekim ayının ilk pazar günü tekrar Kazlı Çeşme'nin fotoğrafını çekmeye gittim. Çeşme yerinde duruyordu ama kabartma kaz figürü yerinde yoktu. Üstünde yağlıboyayla yazılmış anlamsız birkaç harf ve yerinden koparılmış kaz figürünün çirkin boşluğuyla Kazlı Çeşme çok acıklı görünüyordu. Hemen arkasındaki Erikli Baba Kültür Derneği Cem Evi'nin bahçesinde oturan bir grup yaşlı amcaya kazın akıbetini sordum. Bana on-on beş gün önce define arayıcıları tarafından gündüz vakti kırıldığını söylediler. Yani hemen yanında Kazlıçeşme Polis Karakolu da bulunan Kazlı Çeşme'nin kazı güpegündüz birkaç çapulcu tarafından parçalanmış ve parçaları da çöpe atılmıştı. İçimde büyük bir sıkıntıyla, çeşmenin bugünkü halinin de fotoğrafını çektim. Bu trajikomik olayın, altın yumurtlayan ve açgözlü sahibi tarafından kesilen kazın masalıyla benzeşen kaderini düşüne düşüne eve döndüm.

Cengiz Kahraman

* Hasan Yelmen, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 514.

VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi

Toplumsal Tarih'in Ekim sayısında (106, s. 38-39) sayın Mehmet Demiryürek'in değindiği VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ndeki bildirimle ilgili bir açıklama yapmak zorunluluğunu duyuyorum: "İstanbul'daki Balkan Savaşı Yaralılarının Röntgen İncelemeleri Konusunda Amerikan Askeri İstihbaratı - Ford Raporu" başlıklı sunumda, "yaralı Türk askerlerinin bir kobay gibi kullanıldıklarını" söylemedim. Her savaşın özel koşullarında, yeterince tanımadıkları silahların yol açtığı yaralarla karşılaşan hekimler, sağaltım arayışlarına ve denemelerine girişmek durumunda kalabilirler. Balkan Savaşı yaralıların bakım sorumluluğunu taşıyanların, hekimi olarak üzerlerine düşen görevi yaptıklarına inanıyorum. Söz konusu raporu hazırlayan Tbp. Bnb. Clyde S. Ford, Brüksel Üniversitesi'nin ünlü cerrahi profesörü Antoine Depage ve diğerleri Osmanlı yaralılarının sağlığa kavuşmalarına mutlaka yardımcı olmuşlardır. Ancak, yine görevleri gereği harp cerrahisi görgü ve deneyimlerini bağlı oldukları kurumlara aktarmışlardır.

Lojistik yönünden, demiryoluyla İstanbul'a taşınan Balkan Savaşı yaralıları Sirkeci'ye varmadan önce Demirkapı'da muayene ediliyor, ağır yaralılar yakındaki Gülhane Hastanesi'ne kaldırılıyordu. Bulaşıcı hastalık taşıdıklarından kuşkulanılanlar Sultanahmet Camisi'ne nakledilirken, daha iyi durumda olanlar Taşkışla'ya ve diğer geçici asker hastanelerine gönderiliyorlardı. Yaralıların cerrahi girişim ve bakımlarının ağırlıklı olarak, Gülhane'de Prof. Wieting Paşa'nın kliniğinde gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Balkan Savaşlarında Kızılhaç sağlık hizmetleri denetimsiz kalmamıştır. Taşkışla'da ABD, Belçika ve Avusturya-Macaristan sağlık misyonlarının yanında, Dr. Hamdi Emin Paşa'nın başkanlığında 500 yataklı bir askeri hastane, ayrıca Fransa'daki cerrahi eğitiminden yeni dönen Tbp. Kd. Yzb. Jak Barbut'un yönetiminde bir Kızılay hastanesi çalışmalarını sürdürmüştür.

1912'de hastaneye dönüştürülen Collège des Frères à Kadıköy - Saint Joseph'te yatan Balkan Savaşı yaralıları.

Ford raporunu anlatırken bir ahlaki değerlendirme olarak algılanabilecek sözlerim ise şöyle idi: "2002 yılında sağlık raporlarının siyasal amaçlarla kullanılması, mesleklerine saygı duyan hekimleri çok rahatsız etmiştir; ama beteri varmış, raporlar askeri amaçlarla da kullanılabiliyormuş..."

Şeref Etker

Addendum

Zafer Toprak'ın geçen sayımızda çıkan "Radikal-Sosyalist 'Enternasyonal' ve CHF'nin 1927 Kongresi" başlıklı yazısını yararlanarak okudum. Yalnız bir cümlesini düzeltmek istiyorum: "9 Eylül 1923 tarihli BMM'nde CHF mebusları tarafından kabul edilen ve 'muvakkaten' yürürlüğe sokulan nizamname iki kere değişikliğe uğratılmış ve 1927 Kongresi'ne kadar yürürlükte kalmıştır." Bundan sonra anlattığı iki tüzük değişikliği, 1 Şubat ve 10 Kasım 1924 grup kararlarıyla yapılmıştır. [Zafer Toprak, bunların ikincisini "istizâh, yani açıklama yapılması fırka bünyesinde fırka kararıyla yapılabilecekti" diye anlatıyor. İstizâh'ın sözlük anlamı açıklama olmakla birlikte, bu bir teknik terimdir: Gensoru (*Interpellation*). Yani Meclis genel kurulunda hükûmetin görüşü dinlendikten ve soru tartışıldıktan sonra güvenoyu mekanizması işletilir.]

Benim *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu* kitabımı "kaynak eser" diye övmek nezaketini gösteren eski öğrencim, Prof. Toprak, anlaşılan oradaki bir cümleyi atlamış: (s. 180) TBMM İkinci Dönemi'nin sonunda "dağılmadan önce [23 Haziran 1927'de] CHF Grubu önemli bir tüzük değişikliği yapmış, ilk tüzüğün öngördüğü (m. 26 ve 101), Büyük Divan'ın İdare Heyetleriyle yazışarak milletvekillerini saptaması yöntemi bir genel seçimde hiç uygulanmadan, Gazi'nin tek seçiciliğine çevrilmiştir." Demek ki, CHF'nin 1923 tüzüğü, 27 Ekim 1927 tüzüğünden önce üçüncü bir değişikliğe daha uğramıştır.

Metc Tunçay

Düzelti

Geçen sayımızda yer alan Ayşe Hür'ün "Şarkiyatçı Yankee" yazısındaki "Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'ne, ne mektuplarında, ne de kitaplarında yer verir." cümlesi "Kutsal Kabir Kilisesi'nin o günlerde harap halde olan rotunda'sına ne mektuplarında ne de kitaplarında yer verir" şeklinde olacaktı, düzeltiriz.

Yine geçen sayımızda sayfa 43'te yer alan resmin altındaki yazı "Mustafa Kemal meclisten çıkarken" olacaktı, düzeltiriz.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

Kasım 1902

Hazırlayan: Emel Seyhan

Memalik-i Şahane'de Zeyinyağları

[Sabah 9 Kasım 1902] Geçen nüshamızın birinde Malta'da mukim Devlet-i Aliyye şehbenderinin bir raporunun tercümesinden bahsettiğimiz esnada geçen sene zarfında cezire-i mezkûreye idhal olunan 96.677 varil zeytinyağının yalnız 9.000 varilinin Memalik-i Şahane'den idhal olunduğunu ve mülkümüz gibi zeytin yetiştirmeye gayet müsaid bir memleketten bu kadar cüzi yağ ihraç olunması şehbender-i mumaileyhin nazar-ı dikkatini celb eylediğini yazmış ve zeytin ağacının gayet mükemmel garsı suretini [ağaç dikme] ve bu ağacın nasıl iklimde neşvünema bulduğunu dahi ilave eylemiş idik.

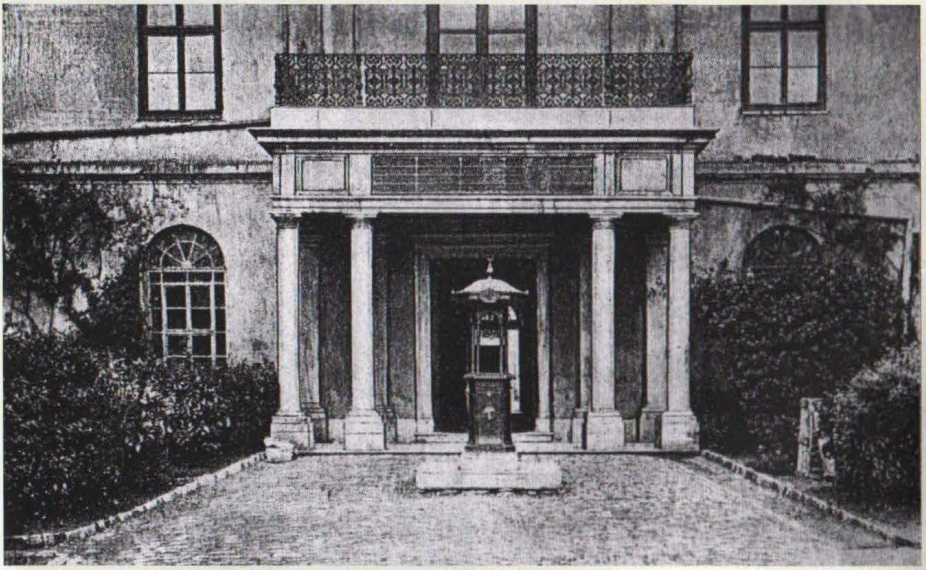
Bugün bazı mütalaat ilavesi ile mezkûr bend-i mahsusu ikmal edeceğiz. Zeytinin Teşrinievvel'de olmaya başladığı ve Kânunuevvel'e kadar tamamıyla kemâle erdiği malumdur. Kemâle eren zeytinler birbirini müteakip ağaçtan düşer ve hemen toplamaya başlarlar.

Mülkümüzde toplanan zeytinler ambarlara doldurulur ve aşar mültezimi gelinceye kadar taneler ambara bırakılır. Mültezimin vürudundan sonra zeytin taneleri makinelere nakl olunur ki bu ameliyata da ekseriyâ Kânunuevvel nihayetine veyahut Kânunusani ibtidasına doğru ibtidar [işe süratle başlanır] edilir. Makine vasıtasıyla zeytin taneleri sıkılmaya başlayıncaya kadar yani üç mah [ay] ambarlarda kaldığı cihetle kızmakta, tahammur [mayalanma, ekşime] eylemekte ve bazı çürümekte, hulâsa bir hamura dönmekte olduğundan böyle bir hamurdan istihsal olunacak yağın az çok şüpheli olması tabiidir. Osmanlı zürrâının bu yolda hareket etmesinde iki mahzur vardır. Evvela alınan yağların alelekser cinsinin fena olması, saniyen çürütmüş zeytinlerden az miktarda kandil yağı ihracıdır. İyi yağlar ile kandil yağlarının arasında fiyatça yüzde 33 derecesinde fark bulunduğu malumdur.

Eğer makinalar Teşrinievvel ibtidasından itibaren işletilmeye başlansa bazı toplanan zeytinler yavaş yavaş ta'sîr [suyunu sıkma] olunsa Osmanlı zeytin yağlarının cinsce fevkalade olacağı şüphesizdir. Eğer ta'sîri müteakip bazı ıslahat yani zeytinyağlarını pekçok masrafa büyük makinalara muhtaç olmayan süzme ameliyatı dahi icra olunsa Osmanlı zeytinyağlarının Fransa ve İtalya'nın en iyi yağları ile rekabet edeceği vâzıh ve âşikârdır.

Garip Bir Deva

[Sabah 26 Kasım 1902] Sultanahmet civarında Kemeraltı Mahallesi'nde İzzet Efendi namında biri bundan bir hafta mukaddem öksürüğe

***Servet-i Fünun*, 21 Kasım 1902: Galatasaray Lisesi'nin Kâğıthane'nin sularıyla beslenen yeni çeşmesi.**

mübtela olur. Tedavi etmek üzere şuna buna deva sormaya başlar. Nihayet ahbaplarından biri bir miktar gazyağı içecek olursa iyi olacağını söyler. İzzet Efendi de bu sözü tamamına dinler. Hemen hanesine gidip matbah derûnunda bulunan gaz şişesinden bir parmak miktarı gaz çıkarır bir iki kere tiksinirse de nihayet birden gazı içip aşağı yukarı gezinmeye başlar. Lâkin midesinde peyda olan bulantı bilahare tahammül-güdâz [tahammül eriten, dayanılmayanı bir dereceyi bulduğundan İzzet Efendi bu bulantıyı bastırmak üzere hemen sokağa can atar. Ayasofya'daki işkembeci dükkânında soluğunu alır; bir kâse çorbayı yuvarlarsa da midesi daha ziyade fenalaşması üzerine nihayet hekime müracaatla derdine deva bulur.

■ İzale-i Bikr

[Sabah 15 Kasım 1902] Kasımpaşa'da Çürüklük nam mahalde bir hanede sâkine Musevi cemaatinden teyzesi Sümbül'ün hanesinde on beş günden beri mukîme bulunan on sekiz yaşlarında Lişe nam kız dün saat sekiz raddelerinde Galata'da Şerbethane Sokağı'ndaki umumhaneler arasında geçtiği sırada mezkûr sokakta Musevi cemaatinden Ester'in umumhanesinde sermaye Arnavutköylü Eleni mezbûre Lişe'yi memûrîn-i zabtıaya derdest ettirmiş ve esbâbı sual olundukta: Lişe'nin fuhşiyatta bulunacağından men'i için derdest ettirdiği söylemiştir. Lede'l-istic'vâb [sorgu sırasında] Lişe ifadesinde bundan akdem hizmetçilik ile Kadıköyü'nde Ermeni mektebi karşısında Musevi cemaatinden Ahila'nın hanesinde bulunduğu sırada yedi ay evvel bir gece kendi odasında yatmakta iken merkum Ahila'nın çocuklarından birisi tarafından bikri izale edildiğini ve binaenaleyh böyle bir fiil-i denaetkârânenin müstetir kalması ancak namusunun bu suretle hetk ve gasb olunduğunun herkes tarafından bilinerek şerm-sâr olmaması kaziyesinden ibaret bulunmuş iken vaz-ı hamlin takarrübü hasebiyle hane halkınca keyfiyet hissedilerek bundan on beş gün evvel kovulduğunu beyan eylemiştir. İşte bu sefil kızcağız Ahila'nın hanesinden kovulmasından naşi [dolayı] yatacak yeri olmadığından teyzesi Sümbül'ün hanesine gitmiş ise de iş orada dahi anlaşılmasından teyzesi de hanesine kabul etmeyip Galata Kemeraltı'nda kâbile Anita'nın evine gitmesini beyan etmekle biçare kızcağız bi'l-mecburiye mezbûre Anita'nın evine gitmekte iken bâlâda yazıldığı veçhile derdest edilmiştir. Mezbûre Beyoğlu mutasarrıfiyet-i aliyyesine gönderilmiş ve bu bâbda tahkikata devam olunmakta bulunulmuştur.

Nermîn

El, yüz, dudak gibi vücudun havaya maruz aksamında rüzgâr, güneş ve sair esbab-ı muharrişeden hasıl olan yanık, çatlak, leke ve sair avâriz-ı cildiyeyi izale, letafet ve tarâvet-i tabiiyeyi idame eder. Sivrisinek ve sair haşeratın vücuda ibraz ettiği kaşıntılara, şiddet-i hararetin el ve ayak ve vücudun her tarafında ika ettiği pişiklere ve çocuklarda zuhura gelen indifaat-ı cildiyeye deva-yı şâfidir.

Traştan sonra usturadan hasıl olan kabarcıklara karşı mükemmel bir muzadd-ı taaffün olduğu gibi kolkrim, vazelin makamında ziynet için de kullanılır.

Deposu: İstanbul'da Sultanhamamı'nda Ahmet Faruki mağazasındadır.

■ Ütü Makinesi

[Sabah 6 Kasım 1902] Beşiktaş'ta Ortabahçe'de Kastelli fabrikasının karşısında kolacılık eden Ahmet Hayri Efendi gömlekleri ütülemek üzere bu kere bir makine ihtira etmiştir. Mezkûr makine vasıtasıyla ütülenen gömleklerin diğer emsalinden kat kat parlak ve düzgün olduğu icra olunan tecârib-i adîde neticesinde anlaşılmıştır. Gömlekleri ve eşya-yı sâireyi makine vasıtasıyla ütülemek usulü Avrupa'ca çoktan beri aranmakta olduğundan bir Osmanlı sanatkârının buna muvaffak olması şâyân-ı memnuniyet ve iftihardır.

■ Beyoğlu At Cambazhanesi

Bugün ve Bu Gece

[Sabah 9 Kasım 1902] Sanatlarında gayet mahir artistlerden mürekkeb olan yeni bir kumpanya tarafından icra-yı fa'liyât edilmektedir. Temaşaya rağbet gösterecek zevatın memnun kalacaklarını temin ederiz.

■ Beşir Kemal Subyesi

[Sabah 9 Kasım 1902] Balık yağının zaafiyet-i umumiyeye, verem ve sirâce misillu bünyevi hastalıklara ve öksürüklere ve kemik hastalıkları gibi birçok illere karşı istimalinden cidden istifade olunur bir deva olduğu cümlece kadimden beri malumdur. İstimaline eşedd-i ihtiyacı bulunanlardan birçoğu ve bilhassa çocuklar lezzet ve rayihasının ağırlığından balıkyağı gibi nâfi bir ilacı bir türlü alamazlar. Birçok tetebbuat ve tecrübeler neticesinde balık yağını subye haline koymaya ve lezzet ve rayiha-i sakilesini izaleye min gayri haddin muvaffak olmakla beraber hassa-i şifahiyesini bir kat daha artırmak için fosforit misillu kemik ve sinirlerin takviyesine hadim olan bir ilacı dahi mezkûr subyeye ilave ederek ahzını en nazik midelerde bile mas ve hazm olmasını teshile hizmet eyledim. Tesirat-ı hasene-i fevkaladesi bâlâda arz olunan ve müstahzaratımdan bulunan işbu balık yağı subyesini mahall-i imal ve fürûhtu eczahane-i âcizi olup Aksaray'da Edhem Pertev Eczahanesi'yle sair bilcümle depo ve eczahanelerde dahi bulunur.

Bahçekapısı'nda Eczacı Beşir Kemal taşradan vuku bulacak siparişat kemal-i süratle gönderilir.

Başlangıcından Roma İmparatorluğu'na

Anadolu'da paranın öyküsü

Eskiçağ'da mali işlemler yalnızca sikke ile yapılırdı. Çek, senet ya da değerli kâğıt yoktu. Bu nedenle ekonominin düzenli yürümesi piyasadaki yeterli para miktarına bağlıydı. Farklı bölgelerde kullanılan sikkelerin, özellikle gümüş olanların çeşitliliği bir değiş tokuş mekanizmasının gerekliliğini ortaya koyuyordu. Bu tür değiştirme işlemlerinde, tıpkı bugün bankaların ya da döviz bürolarının yaptığı gibi, komisyon alınıyor ve bu yolla bir kâr sağlanıyordu. Para değiştiriciler bir başka komisyonu da bir diğer faaliyetlerinden alıyorlardı: bir metal cinsindeki parayı bir başka metal cinsindeki para ile değiştirmede.

Oğuz Tekin ›

Metal para anlamında kullanılan sikke, ağırlığı ayarlanmış, üzerinde, kendisini basıp tedavüle çıkartan ve istendiğinde tekrar geri almayı taahhüt eden yetkili idarenin ya da devletin arma veya işaretini taşıyan yuvarlak (disk şeklinde) ufak bir metal parçasıdır.

Sikkenin icadı Antikçağ'da bile tam anlamıyla kesinlik kazanmış bir olgu değildi. Fakat yine de gerek antik kaynaklar, gerekse ele geçen il kel formdaki elektron (altın ve gümüş karışımı) sikkeler, sikkenin icadının Anadolu'nun batısıyla, daha kesin bir ifade ile Lydia Krallığı ve İonia bölgesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Tarihin babası sayılan Halikarnassos'lu (Bodrum) ünlü tarihçi Herodotos (İÖ 5. yüzyıl) bu konuda şunları söylemektedir: "...Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş sikke basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır (Lydia'lılar)."

Artemis başı. Menderes kıyısındaki Magnesia'da basılmış gümüş tetradrahmlde. İÖ 2. yüzyıl

Sikkenin ilk kez ortaya çıkışı ile ilgili olarak antik kaynakların verdiği bilgiler, Batı Anadolu'da yapılan kazılarda ele geçen sikke bulunuları ile de doğrulanmıştır. 1904-1905 yıllarında British Museum adına D. G. Hogarth başkanlığında Ephesos'taki (Selçuk) Artemis Tapınağı'nda yürütülen kazılarda çeşitli keramikler, fildişi heykelcikler ve mücevher parçalarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron sikke ele geçmişti. Sikkelerin çoğu, tapınağın temeli altındaki Merkezi Kaide olarak adlandırılan yapının altında ve çevresinde bulunmuşlardı. Ephesos Artemis Tapınağı, daha erken iki evreden sonra, son kez Lydia kralı Kroisos'un (İÖ 560-546) da maddi desteği ile yeniden inşa edilmişti. Ele geçen ilkel formdaki elektron sikkeler İÖ 7. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Bu tarihi, sikkenin ortaya çıkış tarihi olarak düşünebiliriz.

Sikke Metali ve Darp Tekniği

Değerli metalden sikke basan kentlerin karşılaştıkları en büyük sorun kuşkusuz hammadde yatakları idi. Antikçağ'da değerli metal yataklarının işletilmesi sikkenin icadından çok önce başlamıştır. Çünkü altın ve gümüş gibi değerli metal çubuklar ya da külçeler ticari alışverişlerde para yerine kullanılıyordu. Bazı kentler değerli metal yataklarına sahipti ve bu zenginlikleri nedeniyle sikke üretimleri çok fazlaydı. Değerli metal yataklarına sahip olmayan kentler ise ithal yoluna gidiyorlardı.

Lydia Krallığı, Tmolos Dağı'ndan (Bozdağ) doğan Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında bulunan elektron sayesinde, ilk sikkelerini bu madenden basmıştır. Nitekim, Lydia'nın batısındaki İonia bölgesi sınırları içindeki Ephesos Artemis Tapınağı kazılarında da çok sayıda elektron sikke ele geçmiştir. Anadolu'nun batı ve güne-

yinde bulunan gümüş yatakları, bu bölgelerde yer alan kentlerin çok sayıda gümüş sikke basımına imkân vermiştir.

Sikke darbını gösteren gravürler, günümüze kalan kalıplar ve sikkeler üzerinde yapılan bilimsel incelemeler, sikke üretiminde kullanılan teknoloji hakkında bir fikir vermektedir. Sikkelerin basıldığı yer olan darphane, Antikçağ'da oldukça basit bir atölye idi. Makineleşme olmadığı için her şey elle yapılıyordu. Gerçekte, Avrupa'da ilk darp makinesinin kullanıldığı 17. yüzyıla değin sikke basma tekniğinde çok az değişiklik olmuştur.

Defineler

Günümüzde para bankada saklanabilmektedir. Fakat Antikçağ'da, özellikle İsa'dan önceki yıllarda, bankacılık günümüz anlayışından oldukça farklıydı ve hizmet alanı da sınırlıydı. Paranın muhafaza edildiği kamu binaları (ya da bankalar) çok fazla olmadığından, zenginler veya elinde para bulunduranlar, bunları ya kendi evlerinde ya da uygun bir yerde saklıyordu. Fakat deprem, yangın, savaş ve zorunlu göç gibi istenmeyen durumlarda yerlerinden uzaklaşanlar veya ölen kişilerin yakınları saklanan paralara yeniden sahip olamıyordu. Aynı şekilde savaş ya da doğal felaketler, kamu hazinelerinin, krallığın ya da askeri bir garnizonun kasalarının da elden çıkmasına neden olabiliyordu. Bütün bu aksilikler, yani saklanan paranın tekrar elde edilememesi, günümüz nümismatları için bulunmaz birer fırsattır. Çünkü Eskiçağ'dan günümüze kalan defineler bir hayli fazladır ve bunlar bir kentin ya da devletin sikke tedavülü, kendi sikkelerinin veya bilinmeyen başka sikkelerin tanıhlendirilmesi açısından büyük önem taşır.

Lydia Krallığı

Lydia'da ilk darphane Mermnad sülalesinin ilk kralları döneminde açılmıştır. Sikkeler, Lydia-Miletos ağırlık sisteminde ve krallığın başkenti Sardes'te (Sart) basılmıştır. Daha çok bakla şeklinde olan ilk sikkeler başkent Sardes'in içinden geçen Paktolos Irmağı'nın çamurunda doğal halde bulunan elektrondan (altın-gümüş alaşımı) basılmışlardı. Ana birim 14.1 gr. ağırlığındaki staterlerdir. Daha küçük alt birimler de basılmıştır. İlk Lydia elektron sikkelerinin ön yüzünde kraliyetin arması olarak ağzı açık bir aslan başı, arka yüzde ise çukurlar (incus) vardır. Bazı elektron sikkeler üzerinde karşılıklı iki aslan başı da yer almaktadır. Yine Selçuk'taki Artemis Tapınağı kazısında bulunmuş olan aslan pençesi betimini taşıyan ufak elektron sikkelerin de Lydia Krallığı ile ilişkili olmaları muhtemeldir.

İÖ yaklaşık 560 tarihinde Lydia Krallığı tahtına geçen Kroisos (İÖ yak. 560-546) ilk olarak sikke tipinde değişikliğe gitmiştir. Daha önce karşılıklı duran iki aslan başından birini boğaya çevirmiştir; iki hayvan bu kez sırt sırtadır, yani ters yöne bakmaktadırlar. Dolayısıyla, Lydia kralı Kroisos'un ilk elektron sikkelerinde ters yönlere bakan bir aslan protomu ve bir boğa protomu yer alır. Kroisos, çok geçmeden bir sikke reformu da gerçekleştirerek, elektron sikke darbını bırakmış ve hem altın hem de gümüşten (iki ayrı metalden) sikke darbını başlatmıştır. Böylece yapılan reform sonrası altın sikkelerin girişiyle tipte de bir değişiklik olmuş, önceki ters yöne bakan aslan ve boğa protomları bu kez yüz yüze betimlenmeye başlanmıştır.

Lydia, İÖ 560-545, elektron staterin ön yüzü: sırt sırta aslan ve boğa protomları.

Büyük İskender'e Kadar Anadolu Sikkeleri

Myken uygarlığının çöküşünü izleyen yıllarda, yani karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde kıta Yunanistan'dan gelen göçmenler Ionia bölgesine yerleşmişler ve burada kurdukları kentler kısa sürede gelişip zenginleşmiştir. Öylesine zenginleşmişlerdir ki kendileri de Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde koloniler kurmuşlardır.

Ionia bölgesinde sikke darbı İÖ 7. yüzyılın sonlarında başlamış olup ilk sikkeler elektrondan basılmıştır. Elektron sikke basan kentler arasında Ephesos, Miletos, Phokaia, Erythrai, Klazomenai, Khios ve Sa-

Kos (İstanköy), tetradrahmi. Ön yüzde disk atan atlet betimlenmiştir. İÖ yak. 450. 25 mm., 16.45 gr.

Ephesos (Efes), gümüş tetradrahmi. Ön yüzde, arı; arka yüzde geyik protomu, arkasında palmiye dalı, önde magistrat adı. İÖ 370-340, 23 mm., 15.31 gr. (üstte). Klazomenai (Urla), gümüş tetradrahmi, İÖ c. 380, 16.96 gr., 25 mm., ön yüz Apollon başı, arka yüz kuğu (ortada). Bergama, gümüş kistophor, ön yüzde sarmaşık çelenk içinde cista mystica, içinden yılan çıkıyor, arka yüzde kuyrukları birbirine dolanmış iki yılan, aralarında sadak. İÖ 133-67, 26 mm., 11.88 gr. (Yapı Kredi koleksiyonu).

mos'u sayabiliriz. Bölgenin önemli kenti Ephesos'un (Efes-Selçuk) az sayıdaki elektron sikkelerinin ön yüzünde arı betimi, arka yüzünde kare çukur (incus) vardır. Kentin İÖ 5. yüzyıl ortalarından itibaren bastığı gümüş drahmilerinin ön yüzlerinde yine arı yer almaktadır. Ephesos sikkelerinin ön yüzlerinde önceleri kentin halkının adının ilk iki harfi, yani ΕΦ vardır. Daha sonra açık olarak ΕΦΕΣΙΩΝ görülür. İÖ 4. yüzyılda çok sayıda bastığı Rhodos ağırlık sistemindeki gümüş tetradrahmilerinin ön yüzünde arı tipi sürdürülmesine karşın, arka yüzünde çukur yerine, başı geriye dönük geyik protomu yer alır.

Ionia'nın en eski yerleşmelerinden biri olan Miletos'un (Balat) İÖ 6. yüzyıl sonlarında bastığı gümüş staterlerinin ön yüzünde başını geriye döndürmüş bir aslan protomu, arka yüzde kare çukur bulunmaktadır. Başını geriye çevirmiş aslan tipi İÖ 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren hem gümüş hem bronz sikkelerinde arka yüz tipi olarak kullanılmıştır.

Ionia bölgesi kentlerinden Phokaia'nın (Foça) İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında bastığı elektron sikkelerin ön yüzünde grifon başı, arka yüzünde incus vardır. İÖ 6. yüzyıl ortalarına doğru bastığı sikkelerde ön yüzde ya fok ya da grifon vardır. İÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan Phokaia ile Lesbos Adası kentlerinden Mytilene arasında elektron sikke darbı ile ilgili ikili bir anlaşma yapıldığını öğreniyoruz.

Erythrai'in (bugün Ildırı) İÖ yak. 500 civarında bastığı gümüş sikkelerde ön yüzde çıplak bir adam, bazen bir atın üzerinde, bazen de atın yanında dizginleri tutarken gösterilmiştir. İÖ 400 civarında basmaya başladığı bronz sikkelerinde ön yüzde, başında aslan postu olan Herakles başı, arka yüzde yuvarlak incus içinde boğa protomu ve EPY harfleri yer alır.

Klazomenai'in (bugün Urla) İÖ 6. yüzyılda bastığı elektron sikkelerin ön yüzünde yabandomuzu, arka yüzünde dört parçalı çukur (incus) yer alır. İÖ 6.-5. yüzyıllarda bastığı gümüş sikkelerin ön yüzünde yine kanatlı yabandomuzu betimi vardır. İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş tetradrahmilerin ön yüzünde Apollon başı, arka yüzünde kuğu kuşu vardır.

Ionia bölgesinde Klasik ve Helenistik dönemlerde sikke basan diğer kentler arasında Teos (bugün Sığacık), Kolophon (bugün Değirmendere), Magnesia (Menderes kıyısında), Khios ve Samos'u sayabiliriz.

Hellespontos'un (Çanakkale Boğazı) girişinden, güneyde Hermos (Gediz) Irmağı'na değin uzanan Aiolis bölgesinde iki önemli kent vardır: Kyme ve Elaia. Olasılıkla İÖ 6. yüzyılda sikke basımına başlayan Kyme sikkelerinde ön yüzde kartal, arka yüzde ise rozet, at protomu veya vazo tasvirleri yer alır. Elaia'nın İÖ 5. ve 4. yüzyılda bastığı gümüş ve bronz sikkelerinin ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde zeytin dalı çelengi vardır.

Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde yer alan Mysia bölgesinin en eski kentlerinden birisi Kyzikos'tur (Erdek). Sikke darbına İÖ 6. yüzyılda başlayan kentin elektron sikkelerinde 200'den fazla tip saptanmıştır. Esas tipin yanında kentin sembolü olan tonbalığı bulunmaktaydı. Kyzikos, İÖ 4. yüzyıl başlarında ön yüzde yılanlarla boğuşan çocuk Herakles tipinin bulunduğu sikkelerden basmıştır. Bu sikkelerin basılma amacı o dönemde Batı Anadolu kentlerinin oluşturduğu bir ittifaktır. Bölgenin bir diğer önemli kenti Lampsakos'un (Lapseki) İÖ 5. yüzyıldaki sikkelerinin ön yüzünde kanatlı at protomu, arka yüzünde kare çukur vardır. İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş sikkelerinde Athena, Apollon, kanatlı at protomu, ters yöne bakan çift kadın başı gibi tipler vardır.

Karia satrabı Maussollos'un sikkesinin ön yüzü: Zeus Labraundos, sağ boşlukta satrabın adı yazılıdır. İÖ yak. 360, tetradrahmi, 22 mm., 15.15 gr.

Mysia bölgesinde Klasik ve Helenistik çağda sikke basan diğer kentler arasında Parion (Kemer), Pergamon (Bergama), Miletopolis (Melde), Pitane ve Çandarlı'yı sayabiliriz. Keza, Mysia bölgesi açıklarındaki Lesbos Adası'nda da İÖ 6. yüzyıl

Kalpazanlar ve Kalp Sikkeler

Kalp yada sahte para basımı neredeyse sikkenin icadı ile birlikte başlamıştır. Devletin dışında kalp para basanların yanı sıra devlet darphanesinde çalışanların da kalp para basımından suçlandıklarını biliyoruz. 4. yüzyılda bu tür şüpheler nedeniyle, darphanelerin adalarda kurulması ve çalışanlarının dış dünya ile ilişkilerinin kesik olması gerektiğine sürülüyordu. Dahası bazı kaliteli gümüş sikkelerle gümüş-kaplama sikkelerin aynı kalıptan çıkmış olmasının yorumu, onların resmi darplar olmadığının göstergesidir. Demek ki resmi kalıplarla kalp sikke üretilebiliyordu. Bu iş muhtemelen darphane dışında yapılıyordu. Aristoteles, gümüş sikkelerin üzerinde oluşan kabarcıkların darphane çalışanlarınca temizlendikten sonra, biriktirilip götürüldüğünden söz etmektedir. Gümüşe gereğinden fazla kurşun veya bakır katılması ya da gümüş sikkenin ağırlığında yapılan bir indirim, bu işi yapanlara büyük kâr sağlamaktaydı.

Anadolu'da paranın öyküsü

Ainos (Enez), gümüş tetradrahmi, İÖ 5. yüzyıl sonu. Ön yüzde tanrı Hermes'in başı betimlenmiştir. 25 mm., 16.31 gr.

sonlarından başlayarak sikke basılmaya başlanmıştır. Adanın iki önemli kenti olan Mytilene ve Methymna'nın sikkeleri Eskiçağ'da iyi biliniyordu.

Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinde, bugünkü Çanakkale ili ve çevresini kapsayan Troas bölgesinde Klasik ve Helenistik çağda sikke basan kentler arasında, Abydos, Antandros, Assos, Kebren, Dardanos, Gargara, Gergis, Hamaksitos, Lamponia, Neandria, Skepsis ve Tenedos'un adlarını sayabiliriz. Abydos (Aydos/Nara burnu), Leandros ile Hero arasındaki aşk nedeniyle Antikçağ'da ünlüydü. Abydos sikkelerinde ön yüzde kartal, arka yüzde Gorgon başı vardır. Arkeolojik kazıların devam ettiği Assos'ta (Behramkale) sikke darbı İÖ 5. yüzyılda başlamıştır. Kentin kullandığı tip grifon'dur (aslan gövdeli, kuş başlı yaratık). Neandria sikkelerinde Apollon başı görülürken, Tenedos sikkelerinin ön yüzünde biri kadın, diğeri erkek, ters yöne bakan çift baş, arka yüzünde ise çift ağızlı balta betimlenmiştir.

Samos Adası'nda basılmış gümüş tridrahmi. İÖ 4. yüzyıl sonu. Çocuk Herakles yılanlarla boğuşuyor. Batı Anadolu'daki yedi ya da sekiz kentin oluşturduğu ittifak nedeniyle basılmıştır. 22.5 mm.

Anadolu'nun güneybatı köşesinde yer alan Karia'nın, Klasik ve Helenistik çağlardaki en önemli kentleri arasında Halikarnassos (Bodrum), Kaunos (Köyceğiz'in güneyinde) Knidos (Datça), Kos (İstanköy Adası) ve Rhodos'u (Rodos Adası) sayabiliriz. Bugünkü Bodrum'un bulunduğu yerde kurulmuş olan Halikarnassos, İÖ 5. yüzyılda az bir emisyon dışında sikke basmamıştır. Esas olarak İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş ve bronz sikkelerinde ön yüzde Apollon başı ve pegasos protomu görülür. Karia satrabı Maussollos adına basılmış gümüş sikkelerde ön yüzde yine güneş tanrısı Apollon yer alırken, arka yüzde bir elinde çifte başlı balta tutan Zeus betimlenmiştir. Bilindiği üzere Maussollos'un ölümünden sonra yaptırılan mezar anıtı (Mausoleion) dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. Karia açıklarında bir ada olan Kos'un ilk sikkeleri İÖ 6. yüzyılda basılmıştır. İÖ 5. yüzyılda bastığı tetradrahmilerinde ön yüzde disk atan bir atlet betimlenmiştir; sikkenin arka yüzünde ise yengeç bulunmaktadır. Yengeç, kentin bir deniz kenti olduğunu işaret etmektedir. Yine bir ada olan Rhodos'ta sikke darbı İÖ 6. yüzyılda başlamıştır. Sikkeler adanın üç kenti, Kamiros, Lindos ve Ialysos tarafından basılmıştır. Daha sonra bu üç kent birleşerek Rhodos kentini kurmuşlardır. Rhodos'un simgesi gül olduğundan, sikkelerinin üzerinde gül resmi vardır.

Bugünkü Teke Yarımadası'nın bulunduğu yerde yer alan Lykia bölgesinde sikke darbı İÖ 6. yüzyılda başlamıştır. Sikkelerin üzerinde yer alan isimler yerel hanedanlara aittir. En fazla görülen tipler ise yabandomuzu ve triskeles'tir. İÖ 5. yüzyılın sonlarında yerel yöneticilerin başları da sikkelerde yer almaya başlar. Lykia'nın en

önemli kenti hiç kuşkusuz Phaselis'tir (Tekirova). Yabandomuzu tipi Phaselis sikkelerinde de görülmeye devam ederken, en fazla görülen tiplerden biri de gemi pruvasıdır.

Bugünkü Antalya ovasının bulunduğu yöreyi kaplayan Antikçağ'ın Pamphylia bölgesinin en önemli kentleri Aspendos, Side ve Perge'dir. İlk iki kent İÖ 5. yüzyılda sikke darbına başlamıştır; Perge ise 4. yüzyılda sikke darbına başlar. Aspendos'un en fazla basılmış olan sikkeleri ön yüzde iki güreşçinin, arka yüzde ise sapan atan bir figürün bulunduğu gümüş staterleridir. Side sikkelerinde ise kentin tanrıçası Athena ile nar meyvesi bulunur. Perge sikkelerinde en fazla resmedilen tipler kentin koruyucu tanrıçası Artemis ile sfenkstir (aslan gövdeli, insan başlı yaratık). Her üç kent, Geç Helenistik dönemde gümüş tetradrahmiler de basmıştır.

Bugün Göller Yöresi olarak adlandırılan bölge, Antikçağ'da Pisidia olarak adlandırılıyordu. Helenistik çağda sikke basan bölge kentleri arasında Selge (bugün Zerk) ve Etenna'yı (bugün Sırt) gösterebiliriz. Selge'nin ilk gümüş sikkelerinde ön yüzde iki güreşçi, arka yüzde ise sapan atan bir figür vardır. Bu tipler Aspendos sikkelerinden taklit edilmiş olmalıdır. Etenna da gümüş sikkelerine iki güreşçi figürü koymuştur. Fakat arka yüz farklıdır: ayakta duran ve elinde orak şeklinde bir bıçak tutan figür betimlenmiştir.

Ege ve Akdeniz Anadolu'da yer alan Kilikia, kabaca bugünkü Mersin ve Adana illerini kaplayan bölgenin Antikçağ'daki adıydı. Kilikia'da Klasik çağda sikke darp eden kentler; Kelenderis, Mallos, Nagidos, Soloi, Tarsos ve Issos'tur. Bu kentlerin yanı sıra diğer kentler Helenistik dönemde sikke basmışlardır. Bölge, İÖ 5. ve 4. yüzyılda Pers egemenliğinde bulunduğundan bu dönemde basılan sikkelerde Pers etkisi görülür. Kilikia'da hüküm süren Pers valileri kendi adlarına sikke basturmışlardır. Bu sikkeler, Büyük İskender'in bölgeye yaptığı seferden sonra son bulmuştur. Kilikia'nın en erken sikke basan kentlerinden biri olan Kelenderis'in gümüş sikkelerinde ön yüzde attan inen bir genç, arka yüzde keçi yer alır. Kelenderis'in doğusundaki Nagidos kenti sikkelerinde tahtında oturan güzellik tanrıçası Aphrodite, arka yüzde şarap tanrısı Dionysos vardır. Kilikia'nın en önemli kenti hiç kuşkusuz Tarsos'tur. Kent önceleri Pers Satraplığı'nın başkenti olması itibariyle, bastığı sikkelerdeki yazı Aramicedir. Ayrıca Pers kökenli tanrılar da betimlenmiştir. En ünlü tip, Baal Tars'tur. Bugün Mersin'in içinde kalmış olan antik Soloi kenti İÖ 5. yüzyıl ortalarında sikke darbına başlamıştır. Sikkelerinde kullandığı çeşitli tipler arasında en ilgi çekeni üzüm salkımıdır. Bu tip adeta kentin sembolü haline gelmiştir.

Anadolu'nun Doğu Karadeniz bölgesi Antikçağ'da Pontos bölgesi olarak

Ainos (Enez), gümüş tetradrahmi, ön yüzde tanrı Hermes başı (altta), arka yüzde keçi betimlenmiştir, İÖ yak. 370, 25 mm., 15.09 gr. (üstte).

Bankalar, Bankerler, Döviz Büroları

Para sirkülasyonunda bankerlerin ya da döviz bürolarının rolü büyüktü. Onlar hem yabancı parayı yerli paraya çeviriyorlar, hem de bir metalden olan sikkeleri başka bir metalden olan sikkelerle değiştiriyorlardı; ikisi de antik dünyada çok önemliydi.

Antikçağ bankalarını bugünün bankaları gibi her türlü işlemi yapan modern bankalar ile karşılaştırmamalıyız; döviz büroları ile tefeciler (obolostatai) arasında bir yerdedirler. İÖ 5. yüzyılda agoranın bir köşesinin bankalara tahsis edilmiş olması onlara yeterince önem verildiğini göstermektedir. Büyük bankalar, büyük miktarda borç/kredi veriyorlardı. Bankerler özel bir statüde çalışırlardı; devletin herhangi bir kanununa tabi değillerdi. Asıl faaliyetleri para değiştirme idi. Özellikle bir kente, o kentte basılmamış bir para ile gelen yabancıların parasını değiştirirlerdi. Para değiştiriciler agorada (pazar meydanı) kurulmuş bir masanın arkasında işlerini yapardı. Bugün de modern Yunancada *trapeza*, hem masa hem de banka demektir. Bu işi yapanlar Helen dünyasında trapezitai, Roma dünyasında *nummularii* olarak adlandırılmaktadır. Trapezos'ta (Trabzon) basılmış sikkelerde bir bankere ya da döviz bürosuna ait bir masa ve üzerinde sikkeler betimlenmiştir. Bankerler, paralarını saklamak isteyenlerin paralarını da muhafaza ederlerdi. Bu durumu, özellikle kente gelen yabancıların ya da özellikle tüccarların paralarını koymak için talep ettikleri bir emanet yeri olarak düşünmek mümkündür. Fakat buna karşılık faiz ödediklerine ilişkin bir kanıt yoktur. Bankerler gerek kendilerinin gerekse müşterilerinin paralarından, ihtiyacı olanlara yıllık %12 faizle borç verirlerdi. Halk daha çok akrabalarından ya da dostlarından borç almayı yeğlerdi. Çoğu işlemler akraba-dost çevresinde dönerdi; bankerler son çareydi. Bankerlik yapan köleler oldukça fazlaydı.

Eskiçağ'da mali işlemler yalnızca sikke ile yapılırdı. Çek, senet ya da değerli kâğıt yoktu. Bu nedenle ekonominin düzenli yürümesi piyasadaki yeterli para miktarına bağlıydı. İmparatorluğun farklı bölgelerinde kullanılan sikkelerin, özellikle gümüş olanların, çeşitliliği bir değiş tokuş mekanizmasının gerekliliğini ortaya koyuyordu. Örneğin, bir asker memleketi dışında görev yaptığı süre içinde orada basılmış bir gümüş sikkeyi, ülkesine geri getirdiğinde, bu sikkeyi kullanmadan önce onu memleketindeki para cinsine çevirebilmekteydi. Anadolu'ya ya da Mısır'a giden bir kişi de kendi sikkelerini, oranın kistophorları veya tetradrahmileri ile değiştirmek zorundaydı. Bu tür değiştirme işlemlerinde, tıpkı bugün bankaların ya da döviz bürolarının yaptığı gibi, komisyon (*kolybos*) alınıyor ve bu yolla bir kâr sağlanıyordu. Para değiştiriciler ya devletin kontrolü altındaydı ya pozisyonlarını satın alıyorlardı ya da kârlarının bir kısmını bu işi yapma lisansına sahip olana (bu daha ziyade çalıştıkları kent oluyordu) devrediyorlardı. Bir başka komisyonu da bir diğer faaliyetlerinden alıyorlardı: bir metal cinsindeki parayı bir başka metal cinsindeki para ile değiştirmede. Ancak bu tür işten yapılan kâr sürekli bir şikâyet konusuydu. Cicero, altın sikke değiştirmedeki komisyonun yüksekliğinden şikâyet etmektedir. Hatta şikâyetler imparatorların işe karışmalarına bile neden oluyordu. Ayrıca bankerler, yıpranmış sikkelere daha az değer biçiyorlardı.

Rhodos, gümüş tetradrahmi, İÖ yak. 380. Ön yüzde Güneş tanrısı Helios'un başı (üstte), arka yüzde, gül (altta) betimlenmiştir. 25 mm., 15.28 gr.

Tenedos (Bozcaada), gümüş tetradrahmi, ön yüzde, ters yönlere bakan kadın ve erkek başı; arka yüzde çifte balta. İÖ 4. yüzyıl, 28 mm., 16.72 gr.

anılmaktaydı. Kıyı kesimi, gemi yapımında kullanılan kereste açısından, dağlar ise demir, bakır ve gümüş madeni açısından zengindi. Klasik çağda sikke basan iki kent vardır: Amisos (Samsun) ve Trapezos (Trabzon). Amisos'un ilk sikkelerinde ön yüzde başında sur tacı bulunan kent tanrıçası (Tykhe), arka yüzde baykuş yer alır. Helenistik dönemde Amisos'ta, Pontos kralı Büyük Mithradates'in üniter sikke politikası çerçevesinde bronz sikke de basılmıştır. Bu sikkelerde kullanılan tipler arasında Athena başı-Perseus, Zeus başı-kartal, Ares başı-kılıç ve Aigis-Nike tipleri çokça basılmıştır. Trapezos sikkelerinde ise en ilgi çekici tip sikkelerin arka yüzünde yer alan bir masadır. Masanın üstünde sikke yığını bulunmaktadır. Eski Yunanca trapeza masa demektir. Burada yabancı paraları yerel paralar ile değiştiren ya da para işiyle uğraşan bir banker ya da döviz bürosu söz konusudur.

Anadolu'nun Batı Karadeniz yöresi, Antikçağ'ın Paphlagonia'sıdır. Bölgenin en önemli kenti bugünkü Sinop'ta yer alan Sinope idi. Kentin İÖ 5. yüzyıl ortalarında bastığı gümüş sikkelerinin ön yüzünde önceleri bir yunus üstünde kartal, arka yüzünde dört parçalı incus yer alırken, daha sonra tipte bir değişiklik olmuş, bundan böyle ön yüzde yerel bir nymphe olan Sinope başı, arka yüzde yunus sırtında deniz kartalı betimlenmiştir. Sinope'de de, tıpkı Amisos'ta olduğu Büyük Mithridates döneminde yoğun bir şekilde bronz sikke basılmıştır.

Kabaca bugünkü Kocaeli Yarımadası'nı kaplayan Bithynia bölgesi, daha çok Trakya'dan gelenlerce iskân edilmiştir. Bithynia'nın önemli kentleri arasında Kalkhedon (Kadıköy), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ve Astakos'u (İzmit) sayabiliriz. Kalkhedon'lular Eskiçağ'da kör olmakla suçlanan bir halktı. Çünkü, yerleşmek üzere İstanbul Boğazı'na vardıklarında Trakya yakasına değil de, Anadolu yakasına yerleşmişlerdi. Oysa Trakya yakası daha elverişli idi. Böylesine elverişli bir yeri görmemeleri ironik bir şekilde ancak kör olmaları ile açıklanıyordu. Kalkhedon'un İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş sikkelerinde en belirgin tip bir buğday başağı üstünde ayakta duran sığırdır.

Karadeniz kıyısında yer alan Herakleia, aynı adı taşıyan diğer kentlerden ayrılması için Herakleia Pontika (Karadeniz kıyısındaki Herakleia) adını taşıyordu. Gemicilik ve kereste üretiminde gelişmiş bir kent olan Herakleia'nın sikkelerinde sık görülen tip, kentin adı ile özdeş olan, eski çağların en güçlü kahramanı Herakles'tir.

Astakos kenti ise sikke tipi olarak ıstakoz'u seçmiştir. Burada kentin adı ile sikkelerinin üstünde yer alan tip özdeştir. Trakya kralı Lysimakhos tarafından yıkılan kentin yerine I. Nikomedes tarafından Nikomedia kenti kurulmuştur.

Bugün daha çok "peri bacalarıyla" tanıdığımız Ürgüp, Göreme yöresi, daha geniş bir tanımlamayla Kayseri ve civarı, Antikçağ'da Kappadokia olarak biliniyordu. Roma İmpara-

Mısır kralı Ptolemaios'un gümüş tetradrahmisinin ön yüzünde Büyük İskender başı, fil başı başlıklı. İÖ 323-305, 26 mm., 17.13 gr.

Anadolu'da paranın öyküsü

Lebedos (İonia'da), gümüş tetradrahmi. Ön yüzde Athena başı, arka yüzde iki bereket boynuzu arasında baykuş. İÖ yak. 150, 33 mm., 17.09 gr.

torluğu öncesi Kappadokia, Pers dönemi ve krallık dönemi olarak iki dönem altında incelenir. Pers döneminde Kappadokia'da bazı kentlerde sikke basıldığı bilinmektedir. Ancak Kappadokia'nın asıl önem kazanması krallık dönemindedir. Yaklaşık 350 yıl boyunca Kappadokia kralları kendi sikkelerini bastırmışlardır.

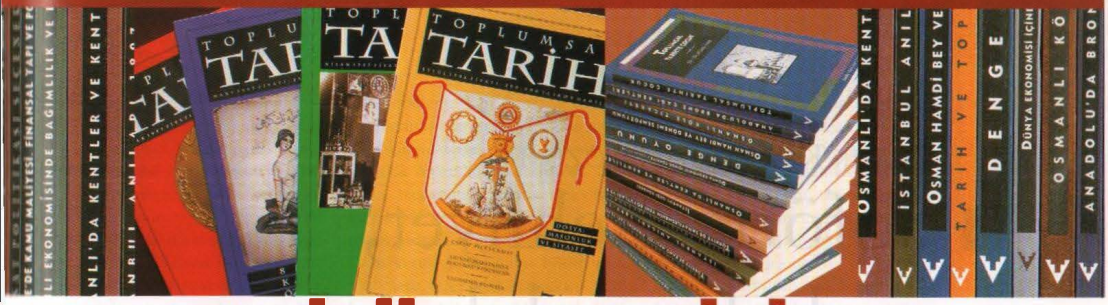
Büyük İskender Sikkeleri

Helenistik dönemde hem sikke basan kentlerin sayısı artmıştır, hem de tipler çeşitlenmiştir. Dönemin bir özelliği olarak sikke üzerinde yer alan yazının çoğu kez, sikke yuvarlağına paralel olarak ya da sikke boşluğuna dağılmış olarak değil de, dikey ya da düz yazıldığını görüyoruz. Helenistik dönemin başladığı İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender (III. Aleksandros), Perslerin bir önceki yüzyılda Yunanistan'a yaptıkları saldırıların ve verdikleri zararın öcünü almak için Perslere karşı büyük bir sefer düzenlemiştir. Makedonya'dan yola çıkıp, Anadolu üzerinden İran topraklarına girmiş ve Persleri büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kendisinin Makedonya'dan İran ve Fenike topraklarına kadar çok geniş bir alana yayılan darphanelerde bastırmış olduğu sikkelerde (tetradrahmi ve drahmi) ön yüzde Herakles başı, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus vardır. İskender'in Anadolu'daki ilk darphanesi olasılıkla Tarsos idi. Birim ise esas olarak tetradrahmi ve drahmidir. Giderek sikkelerinde "kral" (*basileus*) unvanını da kullanır. Bu unvan ölümünden sonra da pek çok kral tarafından kullanılacaktır.

İskender'in İÖ 323'teki ölümünden sonra, egemen olduğu topraklar üzerinde çok sayıda krallıklar kurulmuş ve bu krallıkların bastırdıkları sikkeler de aşağı yukarı aynı üslup ve anlayışta yapılmışlardır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde esas olarak kralın başı, arka yüzlerinde ise ana tipin dışında kralın adı, unvanı ve epithetleri yer almaktadır.

Oğuz Tekin, Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi

TARİH VAKFI'NDAN TARİH KÜTÜPHANESİ

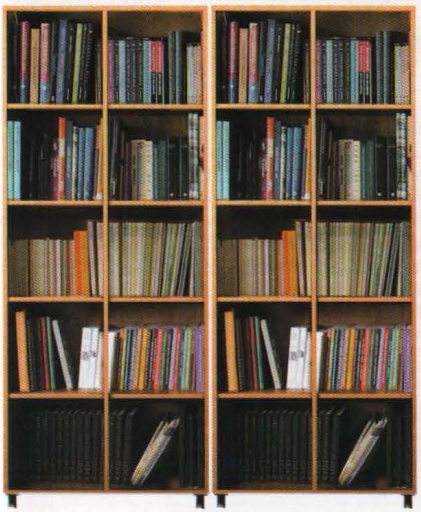

akıllı servetiniz

TÜM KİTAPLARIMIZI %35 İNDİRİMLE ALIN, 300* YAYINLIK TARİH KÜTÜPHANESİNE SAHİP OLUN.

Tarih Kütüphanesi:
"Kendinize, yakınlarınıza, mezun olduğunuz veya çocuğunuzun okuluna değerli bir yılbaşı armağanı"

ARMAĞANIMIZ LİBERİA
KOLEKSİYON MOBİLYA'DAN KİTAPLIK VE BİR YIL BOYUNCA ÜCRETSİZ TARİH DOSTU ÜYELİĞİ

*Son yayımlanan kitapların eklenmesiyle bu adette bir yükselme ya da kimi kitapların o dönemde tükenmesi nedeniyle bir miktar düşme olabilir.

KAMPANYA İLE İLGİLİ DETAYLI BİLGİ İÇİN:
Meltem Yeğin
233 21 61/30
myegin@tarihvakfi.org.tr

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

T. C. BAŞBAKANLIK

TRAFİK KAZALARINA ÇÖZÜM

Şoförlere ehliyet, arabalara plaka (1914)

Yavuz Selim Karakışla ›

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki kırk dördüncü sayısında, geçtiğimiz yüzyılın başında İstanbul'da yaşanan trafik kazalarının hızla artması üzerine, İstanbul'da otomobil kullanmakta olan şöförlerin hepsinin sınavdan geçirilmesine ve İstanbul'da trafiğe çıkan bütün otomobillere de numara verilmesine ilişkin belgeler okuyacaksınız.

Tarihte ilk otomobili, Fransız mucit Nicolas Joseph Cugnot'nun 1769 yılında icat etmiş olduğu kabul edilmektedir. Buhar gücüyle çalışan bu üç tekerlekli araç bir top arabası olarak tasarlanmıştı, dört yolcu taşıyabiliyor ve saatte tam tamına 3,6 kilometre hıza ulaşabiliyordu. Dört zamanlı ve içten yanmalı benzinli motorlu ilk otomobil ise Alman mühendis Niklaus August Otto tarafından 1876 yılında üretildi. Zamanla otomobil üretimi hızla arttıkça, otomobil üreten şirketlerin sayıları da çoğaldı. Örneğin, 1898 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 50 otomobil üreticisi bulunurken, Ford Şirketi'nin ünlü "T Modeli"ni seri imalat olarak üretip piyasaya vermeye başladığı 1908 yılına gelindiğinde, ülkedeki otomobil üreticilerinin sayısı 241 şirkete yükselmişti.[1]

Osmanlı İmparatorluğu'nun otomobil ile tanışması hakkında elimizde farklı bilgiler bulunmaktadır. Hüseyin Avni Şanda'nın yazdığına göre, İstanbul'a getirilen ilk otomobil 1895 yılında Fenerbahçe'de İhlamur'da oturmakta olan Züheyirzade Ahmet adlı Irak asıllı bir hurma tüccarı adına ithal edilmiştir. Ilıstüaçık olan bu kırmızı renkli otomobil, N.S.U. markadır ve saatte tam 20 kilometre sürat yapabilmektedir. Otomobilin gümrükten geçirilmesi aşamasında, gördükleri nesnenin ne olduğunu anlamakta zorluk çeken gümrük memurları, kendilerine yapılan açıklamalar üzerine, bunun "otomobil" kelimesinin tam tercümesi olarak bir "zatü'l-hareke" araba, yani "kendiliğinden hareket eden" araba olduğuna karar vermişlerdi. Ancak, bu isim halk arasında yaygın kabul görmedi.

Otomobili İstanbul'a gönderen yapımcı firma, Züheyirzade Ahmet Paşa'nın seyisi Acem Abdurrahman Efendi'yi de Paris'te bir haftalık sıkı bir sürücü kursundan geçirmişti. Otomobili trenle Sirkeci'ye getiren ve bir mavnayla karşıya geçirdikten sonra dura kalka ve zigzaglar çize çize bu otomobili Acıbadem üzerinden Fenerbahçe'ye süren Acem Abdurrahman Efendi'nin "Acem" lakabı, daha sonra tecrübesiz şoförleri tecrübelilerden ayırt etmek için kullanılmaya başlanan "acemi" sözcüğünde, dilimizdeki varlığını hâlâ sürdürmektedir.

1897 yılında Mısır hidivi Abbas Halim Paşa Kahire'de 500 Mısır Lirası vererek, Dedion Bouton marka bir otomobil satın almıştı. Bu Fransız arabası saatte tam 40 kilometre hıza çıkabiliyordu. Şoförünün anlattığına göre, Abbas Halim Paşa otomobiliyle karmaşık ve kalabalık Kahire sokaklarında dolaşmak yerine, çöllerde başıboş gezmeyi ve hız yapmayı tercih ediyordu.[2]

Şehremâneti
Hey'et-i Tahrîr Kalemi
473

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû efendim hazretleri

Şu günlerde otomobil kazaları tekessür etmekde ve bu kazaların başlıca sebebi otomobillerin bir takım nâ-ehil şoförler tarafından sevk ü idâre olunmasından münbais bulunmakda olup binâen-aleyh bu kabîl hâdisâtın önü alınmak üzere şoförlerin imtihâna tâbi' tutularak adem-i ehliyetleri tebeyyün edenler icrâ-yı san'atdan men' edilmekde bulunmuş ve bu bâbda icâb edenlere tebliğ ve izbâr-ı keyfiyyet edilmiş olduğundan nezâret-i celîlelerine âid otomobil şoförlerinin dahi imtihâm icrâ kılınarak ehliyeti tahakkuk etdiği sûretde yedine şehâdetnâme verilmek ve otomobile de emsâli vechile numero vaz' edilmek üzere otomobil ile beraber Emânet'e uğramaları lâzım gelenlere emr ü tebliğ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fi 25 Rebiyyülevvel sene 1332 ve fi 8 Şubat sene 1329 [21 Şubat 1914]
Şehremîni Vekili ve
Polis Müdür-i Umûmîsi
(imza)

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.UMVM, Sıra: 1533, Dosya: 85, Gömlek: 57, Adedi: 1, 1332.RA.25.

Daha önce 1893 yılında aynı yolculuğu bisikletle gerçekleştirmiş olan İngiliz maceracı Jefferson, 21 Eylül 1905 Perşembe günü Londra'dan bu kez otomobiliyle hareket etmiş ve tam 47 gün süren 3914 kilometrelik zorlu bir yolculuktan sonra 5 Kasım 1905 Pazartesi sabahı İstanbul'a varmıştı. Rover marka otomobilini Pera Palas'ın kapısında park etmeyi başarmıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in ise kendisine gönderilmiş olan Hotchkiss ve Mercedes marka iki otomobile hiç binmemiş olduğu rivayet olunmaktadır. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez, İstanbul kısa bir süre içerisinde bir otomobil cenneti oluvermişti. Renk renk, çeşit çeşit otomobiller Meşrutiyet ile birlikte gelen hürriyetin başdöndürücü özelliklerinden bir tanesi haline gelmişti. İstanbul'un atlı arabacıları olan Bargirci esnafı, kendilerine rekabet etmekte olan otomobillere ve şoförlere karşı uzunca bir süre direnmişdi. Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Milli Mücadele yılları boyunca otomobilleriyle cepheden cepheye koşturan otomobil şoförleri, savaştan sonra İstanbul'a döndükleri zaman İstanbul'da şoförlük mesleğinin ecnebilerin eline geçtiğini görmüşler ve mesleki haklarını korumak için 1920 yılında Otomobil Şoförleri ve İşçileri Esnafı Cemiyeti" adında bir cemiyet kurmuşlardı.[3]

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılında, yalnızca İstanbul'da 100-150 civarında binek otomobili, bulunduğu sanılmaktadır. Bunlar; Alman Mercedes, Daimler, Benz, Puch, Fransız De Dion, Bouton, Deglahey, Deloney-Belleville, Delange, Panhard Le Vaseur, Hotchkiss, Renault, İtalyan Fiat, İngiliz Rolls Royce, Reiper ve daha niceleri. Otomobilde ilk suikast de 11 Haziran 1913 günü, dönemin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'ya karşı gerçekleştirilmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın içinde can verdiği araba, çok sevdiği ve kurucusu olduğu Harbiye Müzesi'nde sergilenir olmuştu.

Otomobillerle ilgili ilk trafik düzenlemelerinin Fransa'da yapılmış olduğu bilinmektedir. Trafik kazalarına karşı ilk önlemler de Fransa'da alınmaya başlanmıştır. Paris Belediyesi otomobillere şehir içinde 12 kilometre sürat sınırlaması getirmişti. Lyon kenti, şehre giren bütün otomobillere birer numara takma şartı koşmuştu. Nihayet, 11 Eylül 1901 günü Fransa'da bulunan bütün otomobillere plaka taşıma zorunluluğu getirilmişti.

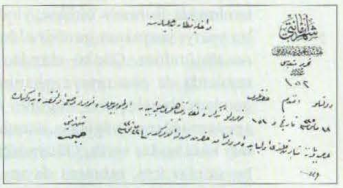
İstanbul'un ilk trafik polisleri, Şehremaneti'ne bağlı olarak kurulan Seyrisefain Merkezi'ydi. Toplam beş görevliden oluşan bu merkez, Galata Köprüsü'nün altında bulunan ofisinden İstanbul'un hem kara hem de deniz trafiğini idare etmeye çalışıyordu. Migfer biçiminde önü siperlikli kırmızı şapkaları olan bu Seyrisefain memurları, şehir içinde sürat yapan, içkili araba kullanan, kaza yapan şoförleri ve hiçbir kural tanımaksızın oradan oraya koşuşturan otomobilleri kontrol altına almaya uğraşırlardı. İstanbul sokakları artık otomobil motoru homurtusu, fren gacırtıları ve klakson sesleriyle dolmaya başlamıştı. İstanbul'un ilk trafik ışıkları da 1925 yılında Karaköy'deki Domuz Sokağı'nın bulunduğu kavşağa yerleştirilmişti.[3]

Arşivden Bir Belge dizimizde yer alan bu ayki belgelerimize gelince... İlk belgemiz, acemi (nâ-ehil) şoförler yüzünden İstanbul'da giderek çoğalan trafik kazalarına bir son verebilmek amacıyla, İstanbul'da bulunan bütün otomobil şoförlerini sınavdan geçirmek ve sınavda başarılı olan şoförlere "ehil" olduklarını belgeleyen birer "ehliyetnâme" vermek kararı alan İstanbul Şehremaneti'nin 21 Şubat 1914 tarihli bir yazısıdır.[5] Dahiliye Nezareti'ne hitaben kendisine bağlı bütün şoförlerin otomobilleriyle birlikte Şehremaneti'ne gönderilmesi için yazılmış olan bu belgede, otomobillere birer numara verileceği de belirtilmektedir.

İkinci belgemizin içeriğinden, birinci belgemizde anılan otomobil şoförleri için yapılması düşünülen ehliyetname uygulamasının başarılı olduğu, ancak otomobillere numara verme işleminin zaman içerisinde başarısızlığa uğramış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Şehremaneti 22 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yeniden başvurmuş ve İstanbul'da bulunan bütün otomobiller gibi, Dahiliye Nezareti'ne bağlı otomobillere de numara (plaka) takılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.[6]

Yavuz Selim Karakışla,
Boğaziçi Üniversitesi
ykarakisla@boun.edu.tr

1 "Otomobil," *AnaBrittannica*, Cilt. XXIV, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1991), s. 346-347.
2 Yılmaz Çetiner, *Otomobilin Öyküsü*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996), s. 31-36.
3 *Otomobil Şöförleri ve İşçileri Esnafı Cemiyeti Nizamnamesi*, (Dersaadet: Sanayi-i Nefise Matbaası, 1920). 5+7s.
4 Yılmaz Çetiner, *Otomobilin Öyküsü*, s. 37-54.
5 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.UMVM, Sıra: 1533, Dosya: 85, Gömlek: 57, Aded: 1, 1332.RA.25.
6 BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.AYŞ, Sıra: 830, Dosya: 9, Gömlek: 26, Aded: 1, 1337.S.21.

Şehremâneti
Hey'et-i Tahririyye Müdüriyeti
Tahrîr Şubesi
aded
152
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû efendim hazretleri
18 Mayıs sene 1335 [18 Mayıs 1919] tarihli ve 151 nume-rolu tezkere-i nezâret-penâhîleri cevâbıdır. Otomobillere numero vaz' olunmakda idiğinin arz ü beyânına müsâberet kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.fî 22 Mayıs sene 1335 [22 Mayıs 1919].
Şehremini
(imza)

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.AYŞ, Sıra: 830, Dosya: 9, Gömlek: 26, Aded: 1, 1337.S.21.

DR. ALİ OSMAN (ONBULAK) BEY

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Yönetimde etkin bir konumda olan İttihat ve Terakki'nin üst düzey yetkililerinden ve Ali Osman'ın eski arkadaşlarından olan Dr. Nâzım, kendisini Fırka'nın gizli bir toplantısına davet eder. Konu çok önemlidir. Muhalefeti temsil eden İtilaf Fırkası'ndan bir gazete yazarı, ittihatçılar aleyhine bir yazı yazmıştır ve söz konusu toplantıda bu gazetecinin öldürülmesine karar verilir.

Hakan B. Gülsün ›

Jöntürkler oldukça çok sayıdaki çalışmaya konu olmuştur. Üstelik Ali Osman Bey'in kimi mektupları da bu çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, yine de bu yazıyı yazmanın gerekli olduğunu düşündüm. Çünkü elimde, ayrıntılarda da olsa ortaya çıkarılması gereken bilgiler ve bugüne dek araştırmacıların bilgisine sunulmamış kimi anılar vardı. Okuyacağınız bu satırlar için, rahmetli dayım Dr. Nejat Onbulak'ın, babası Ali Osman Bey'den aktararak kaleme aldığı, aslında aile içi bir tarih kitabı niteliği taşıyan anılarından yararlandığımı özellikle belirtmeliyim.

Anıları aktaran Nejat Onbulak. Çanakkale Savaş günleri. Fotoğrafın arkasında Ali Osman Bey'in düştüğü not: Gelibolu Şibe-i Cezîresi'nde Kocadere civarındaki zemin altındaki bir odada aldığım resimdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Unkapanı'nda Haliç'i gören bir mahallede Osman Ağa isimli iki çocuklu bir zat yaşamaktadır. Osman Ağa vefat ettiğinde, mahalle mektebine gitmekte olan Ali 7, Nuri 2 yaşındadır. Bir süre sonra anne de vefat edince çocuklar iyice yalnız kalacak, ancak akrabalar tarafından koruma altına alınacaklardır. Soyadı yasası olmadığından baba adı eklenerek hitap edilen Ali Osman, rüştiyeyi bitirdikten sonra Kuleli Askeri İdadisi'ne ve oradan da Askeri Tıbbiye'ye girecektir.

1889 yılında yani Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümüne rastlayan tarihte Askeri Tıbbiye'de öğrenci olan İshak Sükuti, Mehmed Reşid, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali (Turan) tarafından kurulan Jöntürkler arasına, Tıbbiye İdadisi'ni bitirip, 1892'de okula girecek olan Ali Osman da katılacaktı.

1892 yılında Ali Osman Bey Tıbbiye'nin birinci sınıfındadır ve okuldaki Abdülhamid karşıtı hareket yoğunlaşmaktadır. Anayasa kaldırılmış ve Meclis lağvedilmiş durumdadır. Aydınlar yurtdışına kaçmak zorunda kalmakta, gitmeyenler ise padişahın gizli polisi tarafından tutuklanarak hapse atılmaktadır. İşte bu noktada Ali Osman Bey'in gizli bir görev üstlendiğini görüyoruz. Avrupa'daki Jöntürkler ile sürekli bir iletişim içindedir ve arkadaşlarının maaşlarından ayırdığı paraları toplayıp, orada olanların geçimine yardımcı olur düşüncesiyle yurtdışına göndermektedir. Kısacası Ali Osman, Avrupa ile İstanbul arasında bir tür iletişim ajanlığı yapmakta, yanı sıra yurtdışından Beyoğlu'ndaki postaneye gelen Abdülhamid karşıtı çeşitli yayınları, üvey ağabeyinin Mısır Çarşısı'ndaki dükkânında bir araya getirerek yurtiçindeki dağıtımını organize etmektedir.

İdamdan Sürgüne

Tıbbiye'de dersler devam etmekle birlikte, okulda örgütlenen Jöntürkler, Abdülhamid'in adamları tarafından sıkı bir biçimde izleniyor ve tutuklanmaları için bahaneler yaratılıyordu. Tüm bunlara ve yaşanılan maceralara karşın Ali Osman Bey

Sürgün arkadaşlarının kendisine verdiği hatıra fotoğraflar. Her birinin arkasında, kendi el yazılarıyla "Ali Osman Bey'e hatıratımdır" diye yazmakta.

Tıbbiye'nin son sınıfına kadar gelmiş ve bir ya da iki dersini verdikten sonra okulu 'tabip yüzbaşı' olarak bitirmesine az kalmıştır. Bu bölümünü Nejat Onbulak'ın babasından aktardığı anılardan okuyalım:

> Her şey birdenbire oldu. Sabahleyin efendiler yani öğrenciler yatakhaneleri boşaltıp derslerine gittikleri bir zamanda, hafiyeler, görevli zaptiyeler ve subaylar koğuşlarda sıkı bir aramaya geçtiler, dolap ve sandıkları didik didik aradılar. Buldukları dergi, kitap ve yazışmaları topladılar ve evvelce isimleri belirlenmiş efendileri de alarak o zamanın meşhur siyasi tutuklularının muhafaza edildiği Harbiye Nezareti'nin (şimdiki İÜ Merkez Binası) Kazancılar tarafına bakan yapıda (Bekir Ağa Bölüğü) sorguya çekmeye başladılar.

Ancak kimi baskı ve tepkiler ve ilginçtir II. Abdülhamid'in Askeri Mektepler nazırı Zeki Paşa'nın olgun tavrı üzerine, Tıbbiyeli bu gençler salıverilirler ama peşleri bırakılmaz. Bir ihbar. Ali Osman Bey ve arkadaşlarının bir kez daha tutuklanmalarına neden olacak ve bu kez Taşkışla'da gözaltına alınacaklardır. (Ağabey, bu gözaltı sırasında yaşamını yitirir.) Evinde ve ağabeyinin dükkânında ele geçirilen kimi evraklar toplanarak arkadaşlarıyla birlikte mahkemeye çıkarılırlar. Sonucu biliyoruz; saltanatı yıkma ve padişaha suikast girişiminden Ali Osman Bey dahil 9 kişinin idamına ve diğerlerinin değişik hapis cezalarıyla mahkûmiyetine karar verilir. Ama bu karar uygulanmaz ve değiştirilir. Çünkü Avrupa'da yaşayan Jöntürkler, bu ağır karar karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Elçiliği'ne başvurarak yarı tehdit yarı anlaşma havası içinde soruna bir çözüm bulmaya çalışırlar ve kararın değişmesini sağlarlar. II. Abdülhamid'in anlaşma koşulu şudur: Paris'te basılan gazetenin basımı durdurularak baskı harfleri elçiliğe teslim edilmelidir. Buna karşılık Padişah, Tıbbiyeli öğrencilerin idam cezalarını kaldırarak sürgüne çevirecektir. Ve anlaşmaya uyulur.

Anavatan Geride Kalıyor

1897 yılında bir yaz sabahının alacakaranlığında Tıbbiyeli 40 öğrenciyle Trablusgarb'a doğru yola çıkan Şeref vapuru, aslında son derece bakımsız, köhne bir durumdaydı. Ali Osman Bey'in anılarından öğrendiğimize göre, karasuları aşılmadığı sürece ambar kapaklarının açılması yasaklanmıştı. Gemi Akdeniz'e açılıp karadan iyice uzaklaştıktan sonra söz konusu kapaklar açılmış ve efendilerin güvertede gezinmelerine izin verilmeye başlanmıştı. Yolculuk ilerledikçe, gemiden sorumlu Mustafa Paşa'nın da canının sıkılmaya başladığı anlaşılıyor. Öykünün bu bölümü oldukça ilginç, öyle ki Ali Osman Bey'in anlattıklarına göre Paşa, konuşacak insan aramaya ve daha önce kulağına çalınmış olan Fizan hakkında bir şeyler öğrenmeye can atıyor. Efendileri yanına çağırıp onlara öğüt verme bahanesi ile durumu incelemeye çalışıyor, onlar da Fizan hakkında olandan biteneden beter bilgiler veriyorlar, hatta gülerek köpek etinin ne derece lez-

Ali Osman Bey sürgün yıllarında.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Trablusgarb'da sürgün yılları. Fotoğrafın arkasına kendi el yazısıyla 1314 yılı düşülmüş. Tanımlaması çok ilginç: Menfi Efendiler.

zeli olduğunu, kimi zaman bayram günleri yılan eti yenildiğini, su sorununun büyük olduğunu, insanların içecek suyu ancak bulabildiklerini ve dolayısıyla duş almanın müstesna bir iş olduğunu, oraya gitmek için Trablus'tan sonra üç ay çölde deve sırtında yolculuk etmek gerektiğini ballandırarak anlatıyorlar. Söz konusu anılara devam edelim.

> Trablus'ta gemilerin yanaşacağı bir liman ya da rıhtım yoktu. Vapur açıkta demirlemişti ve sahilden gönderilen kayıklarla karaya çıkılmıştı. Mahkûmların geleceği daha önce telgrafla bildirilmiş olduğundan, görevli olan zaptiye ve askerlerce gerekli olan karşılama töreni(!) hazırlanmıştı. Her ne kadar anavatandan buraya şimdiye dek çeşitli kerteler cezalı mahkûmlar gönderilmiş ise de, bunlar eşkıya ya da katil türünden ve ayaklarında pranga tabir edilen zincirler takılı insanlardı. Bu kez gelenler ise, devlet memuruna benzeyen, efendi tavırlı insanlardı.

İşin ilginç yanı, dönemin Trablusgarb valisi Recep Paşa da özgürlükçü düşüncelerinden dolayı aslında burada sürgündür. Tıbbiyeli sürgünlerin Fizan'a gitmemesi için Mustafa Paşa'nın Saray'la yazışmasını ister. Bunun üzerine Mustafa Paşa, Trablus'tan Fizan'a 40 kişinin nakli için 80 deve tutmak gerektiğini, yanı sıra onlara eşlik edecek muhafızlar için de bir o kadar deveye gereksinim duyulduğunu, bunun devlete binlerce altın liraya mal olacağını, irade buyurursa Trablus'un son derece muhkem bir yer olduğunu ve efendilerin buradaki zindanlarda tutulabileceklerini Saray'a bildirir. Gelen yanıt olumludur.

Sürgünde Sekiz Yıl

Büyükbabamın anılarına göre, bu zindanların bazılarında Anadolu'dan gönderilen ve ağır suç işlemiş azılı katil ya da eşkıyalar, zincire bağlı olarak tutuluyorlardı. Ancak kendisini ve arkadaşlarını genişçe bir mekâna koydukları gibi bir de yiyecek parası tahsis edilmişti. Aralarında iş bölümü yapan Tıbbiyeli bu efendiler, zaman içinde Avrupa ile iletişim kurmaya ve giderek aralarında yabancı dil bilenlerden kurs almaya, bir kitaplık kurarak felsefe ve sosyal bilgilerini daha da geliştirmeye başlıyorlar.

Ali Osman Bey İstiklal Madalyasıyla.

Böylesi çalışmaların olabilmesi, kuşkusuz ki vali Recep Paşa'nın ılımlı tutumundan kaynaklanıyordu. Nitekim beşinci yılın sonunda hepsine kent içinde gezmelerine izin verildiği gibi, eğitim düzeyleri yüksek olduğundan devlet katında görev almaları bile sağlanır. Ali Osman Bey Trablus Erkek Sanat Okulu'nda öğretmen ve yönetici konumuna dek yükselecek, arkadaşlarından bir bölümü ise oraya gelen yabancı bandıralı gemiler ile Avrupa'ya geçecektir.

Bu arada Ali Osman Bey için hoş bir gelişme olur. Girit'in Hanya eşrafından Cinalipola (Cin Ali Oğulları) adını taşıyan aile Girit isyanından kaçarak Trablus'a gelir. Baba Latif Ağa, anne Nesre Hanım, oğul İbrahim Efendi ve kızlar Meveddet ve Ziynet Hanımlar. Girit'teki mal ve arazilerinin çok olmasından dolayı yakın bir yer olan Trablus'a göç eden bu ailenin hukuk danışmanı, o tarihlerde genç bir avukat olan Venizelos'tur. Aile Girit'e dönemediği için, Venizelos onlar adına topladığı hasılatı (olasılıkla gönlünden kopanı) Trablus'a yollamakta ve bu para da onların geçimine yetmektedir. İşte Girit'ten kopup gelen bu ailenin küçük kızı Ziynet Hanım, Ali Osman Bey'in eşi olacaktır.

II. Meşrutiyet İlan Ediliyor

23 Temmuz tarihi, Meşrutiyet'in ilanının yanı sıra yalnız Ali Osman Bey ve eşi Ziynet Hanım'ın değil sürgündeki pek çok aydın için de istanbul'a dönüş izninin çıktığı tarih anlamına geliyordu. O sırada hükümet bir kararname çıkartmış ve cezaların yanı sıra bu cezalardan doğan zararlar da af kapsamına alınmıştı.

Ailesini Trablusgarb'da kayınpederi

latif Ağa'ya emanet eden Ali Osman Bey, İstanbul'a döner. Hamdi Suat, Esat Paşa gibi arkadaşları, o günlerde onarılmış durumdaki Haydarpaşa Tıbbiye binasında hocalık yapmaktadırlar. Kendisine okulda bir lojman verilen Ali Osman Bey, gereken ders ve sınavları vererek 'kıdemli yüzbaşı' rütbesiyle doktor çıkacak, Gülhane Askeri Hastanesi'nde Viting Paşa'nın yardımcısı olarak çalışmaya başlayarak operatör unvanını alacaktır. Bu arada ailesini de Trablusgarb'dan İstanbul'a getirterek Kadıköy'de Talimhane yakınlarında bir eve yerleştirecektir.

Yönetimde etkin bir konumda olan İttihat ve Terakki'nin üst düzey yetkililerinden ve Ali Osman'ın eski arkadaşlarından olan Dr. Nazım, kendisini Fırka'nın gizli bir toplantısına davet eder. Konu çok önemlidir. Muhalefeti temsil eden İtilaf Fırkası'ndan bir gazete yazarı, ittihatçılar aleyhine bir yazı yazmıştır ve söz konusu toplantıda bu gazetecinin öldürülmesine karar verilir. Konuşmaları üzüntü ile izleyen Ali Osman Bey'in toplantıda bulunanlara verdiği cevabı anılarından aktaralım:

> Biz hürriyeti bunun için mi aldık? Bu sonuca varmak için mi canımızı ve istikbalimizi tehlikeye attık? Devirdiğimiz Sultan Hamid bile bizi mahkeme etmeden mahkûm etmedi. Gördüğüme göre artık memleketimizde söz hürriyeti istibdat devrini aratacak kadar kısıtlanmış. Keşke beni buraya hiç çağırmasaydın da ben de bunları öğrenmeseydim.

Akil Muhtar Özden'in de anılarında teyid ettiği bu cevap, Ali Osman'ı sakıncalı kişi yapmaya yetmiştir ve Fırka'nın, hakkında verdiği kararları uzaklaşmak için atanmasını ister. Nitekim kendisini 1911 yılında İşkodra Süvari Alayı tabibi olarak görürüz. Bir süre sonra ailesini de yanına aldırır. O sırada oğulları Sinan 5, Nejat 3 ve Neriman 2 yaşındadır.

Balkan Savaşı'nda Bir Jöntürk

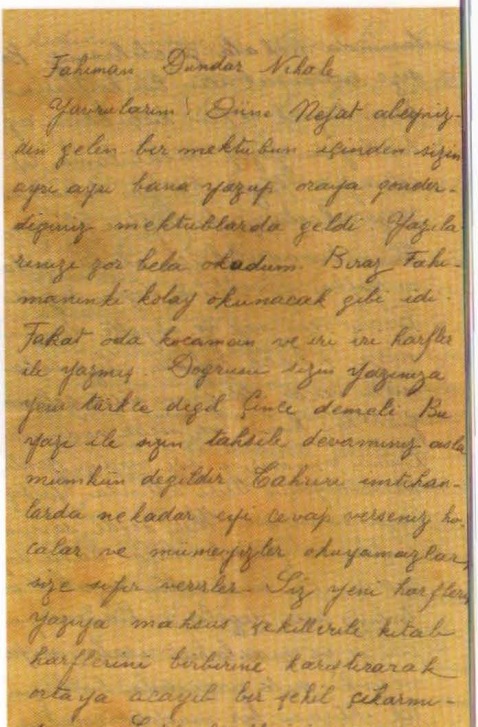
Balkan Harbi belirtileri, bütün subayları vatanla bağlantıları çok güç olan bu yörede tedirgin ediyor ve herhangi bir savaşta oldukça güç durumda kalacaklarından, hatta savaşamadan düşmana esir bile düşeceklerinden endişe ediliyordu. Sonunda bir emir geliyor ki, bizim garnizon Köprülü-Üsküp üzerine çekilmek üzere yola çıktı. Henüz savaş başlamamıştı. Bizim göçümüzü hayalen tahrik ediyorum. Hatta bu hususta babamla bir konuşmamız olmuştu. Evvela aileler askeri nakliye arabalarında idik, etrafımızda emniyet tedbirleri alınmış öyle gidiyorduk, zira zaman zaman Arnavut çeteleri birliğin yürüyüşünü engelliyorlardı. Sonunda Köprülü denilen kasabaya geldik ve süvari birliği burada yerleşti. Bahar'da babamı Üsküp Hastanesi operatörlüğüne tayin ettiler.

Sonunda savaş kıvılcımları çakar ve Osmanlı ordusu için bozgun başlar.

> Babam hastanede Türk ve Sırp yaralıların başında kalmıştı. Sonunda Sırp orduları başkomutanı Grandük Alexander (İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce 1934'te Paris'te bir suikaste ölen Sırp kralı) Üsküp'e ve dolayısıyla hastaneye gidiyor. Türklerin yanı sıra Sırp yaralıların da aynı ilgiyle bakıldığını gören Grandük, babama teşekkür ediyor, esareti süresince vazifesine devam etmesine ve bir Sırp subayı haklarına sahip olduğunu, kılıcını taşıyabileceğini söylüyor.[1] Hakikaten esarette kaldığımız üç ay zarfında babam daima saygı gördü.

Birinci Dünya Savaşı'na Doğru

Balkan Savaşı sonrası Ali Osman Bey'i, Tekirdağ'da 8. Tümen Sıhhiye Bölüğü'nde görüyoruz. 1914 yılına gelindiğinde, bir süre önce yanına aldırdığı ailesini İstanbul'a Selimiye Kışlası karşısında bulunan eve gönderecek, kendisi de Çanakkale'de Conk Bayırı'na geçecektir. O yılların ne kadar zor koşullar altında geçtiğini, Çanakkale Savaşı'nın nasıl bir savaş olduğunu hayal etmek, o günleri yaşamayanlar için kuşkusuz ki çok zor. Çanakkale'de o korkunç savaş sürerken İstanbul da bundan payını alıyordu.

Fahiman Dündar Nihal
Yavrularım! Dün Nejat aleyhinden gelen bir mektubun üzerine sizin için ayrı ayrı bana yazıp oraya gönderdiğiniz mektublarda geldi. Yazılarınız çok hoşuma gitti. Biraz Fahiman'ınki kolay okunacak gibi idi. Fakat oda kocaman ve iri iri harflerle yazmış. Doğrusu sizin yazınıza yeni başlarken değil, fakat demek ki bu yaşta ile sizin tahsile devamınız asla mümkün değildir. Tahsilin imtihanlarda ne kadar iyi cevap verseniz hocalar ne mükemmeliyetler okuyamazlar size iyi notlar verirler. Siz yeni harfleri yazıya mahsus şekillerile kitap harflerini birbirine karıştırarak ortaya acayip bir şekil çıkarmışınız. Latin harflerinin yazıya mahsus şekillerini benim mektub-

Kendi el yazısıyla çocukları, Dündar, Fahiman ve Nihal'e mektubu. Harf Devrimi'i yapılmış ve çocuklarını güzel yazmaları konusunda uyarıyor.

Takvimler 1916 yılını gösterdiğinde Ali Osman Bey 7. Tümen başhekimi olarak İstanbul'a döner. Artık yeni hedef Kafkasya'dır. O tarihlerde demiryolu Haydarpaşa-Afyon-Ulukışla'ya kadardır ve koca bir tümen bütün ağırlıklarıyla Erzurum'a bir-iki ay süren bir yolculukla yaya olarak gidecektir. Bir süre sonra Ali Osman Bey terfi ederek 23. Kolordu başhekimliğine yükselir ve Suriye cephesine geçer. Bu arada ailesine de haber gönderemez olmuştur. Nitekim Gazze'de ordu başhekimi olarak esir düşmüştür ve ancak mütarekede İstanbul'a dönebilecektir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Ailesiyle, 1920'li yıllar. Fahiman, Dündar ve Nihal henüz doğmamışlar.

Ölümcül tehlikeler atlatarak geçirdiği o uzun esaretin dönüş yolculuğunda önce İzmir'e varır. Buradan ailesine gönderdiği telgraf son derece dramatiktir:

> İzmir'e vasıl oldum. Sıhhatteyim. Fakat vatanın düştüğü vaziyetten çok müteessirim.

Önce İplikhane Hastanesi'nde görev alan Ali Osman Bey, daha sonra Haydarpaşa Hastanesi'ne tayin olur. Şimdi Marmara Üniversitesi olan yapının, 1919 yılında yarısı Askeri Tıbbiye, diğer yarısı ise Tıp Fakültesi olarak kullanılıyordu. Askeri Tıbbiye, İngilizlerin işgali altındaydı ve Ali Osman Bey de zaten vatanın genel durumundan hiç hoşnut değildi. Nitekim Anadolu'ya geçmek isteyecek, eşi Ziynet Hanım'ın yanı sıra Sinan, Nejat, Neriman, Ekmel ve Cihat'tan oluşan ailesini de yanına aldırarak Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen'e başhekim olarak atanacaktır.

Kurtuluş Savaşı Yılları

Nejat Onbulak'ın anılarına göre, Afyon'da oturdukları evin biraz ilerisinde bulunan Erkek Sanat Okulu'nu, yarısı zenci Senegalli askerlerden oluşan Fransızlar, Erkek Öğretmen Okulu'nu ise bir kısmı Hintli askerlerden oluşan İngilizler kullanıyordu. İşte o günlerde aileyi bir mutluluğun sardığını görüyoruz. Mustafa Kemal'in Sivas ve Erzurum Kongrelerinden sonra Anadolu'yu birliğe çağıran haberleri gelmeye başlamıştır ve gelen emir üzerine 23. Tümen Alaşehir'e geçerken, Ali Osman Bey de ailesini aynı yere taşıyacaktır. Bu arada ailenin ilk kızı Güzide doğar.

> Nihayet Şeker Bayramı geldi. Babam Sinan'ı bayramdan birkaç gün evvel yanına aldırdı. Aslında cephe çok uzak değildi. Fakat ya arife günü yahut da bir gün evvel Sinan geri geldi. Elinde hem anneme hem de istasyon komutanına hitaben yazılmış bir mektup vardı. İlk vasıta ile Uşak'a gitmemizi istiyordu. Mektubu istasyon komutanına götürdük. Biz akşamdan yerimizi aldık. Esasen kadromuz tamamdı: 6 çocuk, annemiz ve bir de babamın faydası olur düşüncesiyle yanımıza gönderdiği emir eri Uşaklı Şaban. O sıralar ben 13, Sinan 11 yaşındaydık."

Sonunda aile Uşak'a varır. Ali Osman Bey ise cephede 23. Tümen ile birliktedir. Bir süre sonra ailesine bir haber gönderir; Tümen, Uşak'ın İzmir yönünde bir durak önce Karakuyu denilen yerde cephe tutmuştur ve kendisi de sağ salim orada görev başındadır.

Savaş gittikçe kızışmaya ve cephe gerisindeki hareketlilik de buna paralel olarak çetrefilleşmeye başlamaktadır. Öyle ki Ali Osman Bey, eşine bir haber daha gönderek, bir kez daha istasyona gitmelerini ve gelecek trenle Afyon'a hareket etmelerini ister.

Ziynet Hanım ve çocuklar Afyon'a oradan da Akşehir'e gelirler ama Ali Osman Bey yine cephede görev başındadır. Ailesiyle iletişimi kısa bir süre için kesilmiş olmakla birlikte, Eskişehir'deki askeri hastanede görev aldığını bildirebilecektir. Kısacası defalarca toplanıp açılan o yol yorgunu denkler bir kez daha hazırlanır ve kocasının yanında bulunmayı daha doğru gören Ziynet Hanım, çocuklarıyla birlikte Eskişehir'e doğru yola çıkar.

Adım Adım Cumhuriyet'e

Kurtuluş Savaşı yılları öylesine yıllardı ki, ordu ve dolayısıyla cephe de sürekli olarak hareket halindeydi. Bu durum yalnız Ali Osman Bey için değil, onun gibi can ve başla görev yapan birçok doktor için de sürekli olarak yer değiştirme anla-

Emeklilik yılları... Ankara Çubuk Barajı'nda eşi Ziynet Hanım ile.

mına geliyordu. Ama bir gerçek daha vardı ki o da cephe gerisinde de aynı acı ve zorlukların sürdüğüydü. Ali Osman Bey'in talihi ya da talihsizliğiyse, cepheden cepheye koştururken, ailesinin de bir biçimde kendisinden uzak kalmamaya çalışıyor olmasıydı.

Bu hareketlilik içinde Ali Osman Bey, bu kez Kayseri'ye Alız-ı Asker Kalem Reisliği Baştabibliği'ne yani Yurtiçi Bölge Komutanlığı Başhekimliği'ne atanır. Ailesi de peşindedir. Kayseri'de Hacı Kılıç denilen semtte bir ev kiralanmış, gidilen her yerde olduğu gibi çocuklar yine okula yazdırılmıştır. Sinan 6., kardeşi Nejat 5. sınıfa kaydedilir. Hocaları arasında Faruk Nafiz (Çamlıbel) de vardır. Bu arada Nejat Bey anılarında ilginç bir bilgi daha vermektedir; o sırada Kayseri'de, eskiden Fransız Cizvit okulu ve manastırı olarak kullanılan bir binada, bir Fransız taburu enterne edilmiş durumdadır. Askeri hastane ise aynı binanın diğer bölümünü kullanmaktadır.

Kayseri dönemi, tüm zorluklara karşın Ali Osman Bey ve ailesi için son derece mutlu ve rahat geçer. Üstelik zafer haberleri de arka arkaya gelmeye başlamıştır. Sakarya Taarruzu'ndan az önce devlet arşivi Kırşehir üzerinden kara yoluyla Kayseri'ye taşınmış ve TBMM için okulda kürsü ve sıralar hazırlanmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın artık en heyecanlı dönemi başlayacak ve Türk ordusu İzmir'e kadar sürecek olan o ünlü yürüyüşüne geçecektir. Tüm bu hareketlilik içinde, o dönemde Kayseri'de görev yapan Ali Osman Bey'in yine tayininin çıktığını görüyoruz.

> Trakya'da bütün kentler, kentlerin en uzak köşelerine kadar Türk hâkimiyetinin eline geçmişti. Ve biz 1923 yılına altın yılların başlangıcı olarak özgür, mutlu ve gururlu olarak giriyorduk. Artık savaş bitmiş ve savaş organizasyonuna ait olan babamın Kayseri Askerlik Dairesi Baştabibliği görevi kaldırılmak üzereydi. Bu nedenle yeni bir atama bekliyorduk.

Nitekim bekledikleri atama da gelir. Bu kez yeni görev Konya'da kurulmuş bulunan Harp Tarihi Encümeni'nin Askeri Hekimlik ve Harekât'ına ait bölümünün başhekimliğidir. Ve ailenin bu seferki yolculuğu Niğde-Ulukışla üzerinden trenle Konya'ya dek sürer. Bu sırada Sermet ve Fahiman da doğmuştur.

Konya'da Sinan 8, Nejat 7. sınıftadır. Neriman, Cihat ve Ekmel de ilkokula başlamışlar. Güzide ise henüz 5 yaşındadır ve Fransız anaokuluna gitmektedir. Kısacası Ali Osman Bey, okuma çağı gelmiş tüm çocuklarını okutmaktadır. O dönemde ailenin dokuzuncu çocuğu olan Dündar doğacak ancak Ziynet Hanım doğum sırasında ağır bir hastalık geçirecektir.

Ve Cumhuriyet...

Konya'da 1926 yılına kadar kalan aile, 1927 yılında Ankara'ya geçer. Ali Osman Bey Ankara'da Harp Tarihi Sıhhiye Reisliği'ndedir. Önce Samanpazarı'nda bir ev kiralanır. Ne var ki bir süre sonra ev sahibi bu kalabalık ailenin çocuklarının yarattığı hengâmeden bıkacaktır. Sonunda çare bulunur. Cebeci'de Yenişehir'e yakın bir yerde arsa satın alınarak iki katlı, bahçeli bir ev yapırılır ve oraya yerleşilir. Hatta evin bir bölümü, artık genç yaşa gelmiş çocukları için bir spor salonu gibi düzenlenmiştir. Bu arada 1928 yılında ailenin son çocuğu Nihal de dünyaya gelir. Yaşamları düzene girmiş ve sıkıntılar bitmiştir. Dönemin *Mubit* adlı dergisinde Trablusgarb'daki sürgün yıllarından arkadaşı olan Ahmet Cevat Emre "Modern ve Mesut Bir Aile" başlıklı, Ali Osman Bey ve ailesini tanıtıcı uzun bir yazı yayımlar.

Tüm bu olaylar olurken Ziynet Hanım aslında rahatsızdır. Öylesine zorluklar yaşamıştır ki, bedeni, sıkıntı ve zorlukları kaldırabilecek gibi değildir artık. Tek başına kalamamakta, nefes darlığı ve kalp arızaları görülmektedir. Ali Osman Bey bir karar vermek zorundadır. Trablusgarb'dan başlayarak, cepheden cepheye, kendisini bir an için bile olsun yalnız bırakmayan eşine de vakit ayırması gerektiğini anlar ve erken emekliliğini ister. Elli altı yaşında emekli olan Ali Osman Bey, artık yorulmuştur ve 1930'lu yılların başlarında ailesiyle birlikte İstanbul'a döner. Soyadı yasası çıktığında 10 çocuklu bir aile reisi olarak Onbulak soyadını alır.

Bir Cumhuriyet Ailesi olarak Onbulaklar. Ali Osman Bey, Ziynet Hanım, Sinan, Nejat, Neriman, Cihat, Ekmel, Sermet, Fahiman, Dündar, Güzide ve Nihal.

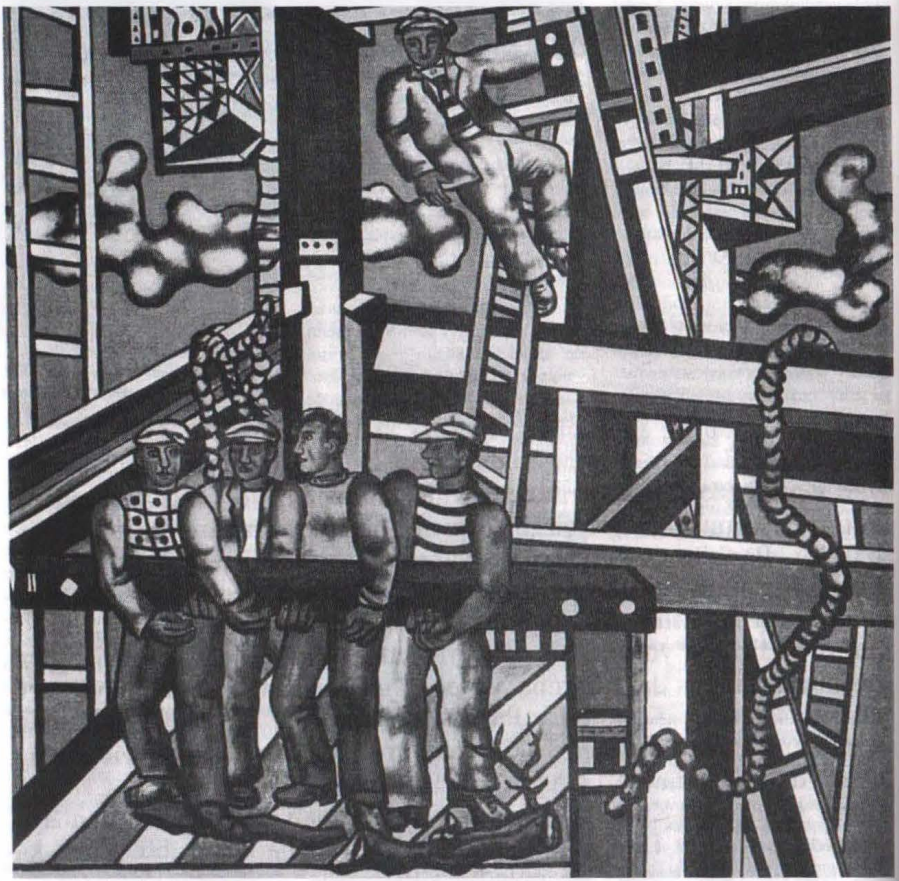
Hakan B. Gülsun, Dr

1 Söz konusu kılıç, kasatura, kılıç kuşamı, tıp diploması ve omuz apoletleri, kişisel arşivimde özenle korunmaktadır.

HEIDELBERG PROGRAMI'NIN 1931 YILINDA TBMM TARAFINDAN YAPTIRILAN YAYIM ÇEVİRİSİ

Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü

1922'de Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) ve Almanya Sosya Demokrat Partisi (SPD) tarafından gerçekleştirilen birleşme kongresinde "ortak program" kararı alınmış, USPD'nin Erfurt Programı'nı, SPD'nin Görlitz Programı'nı esas almaları nedeniyle, Heidelberg Programı bir uzlaşma progra olarak ortaya çıkmıştır.

Ferand Leger, *İnşaat İşçileri*, 1950, ayrıntı.

Dr. Hasan İleri'nin sunduğu, SPD'nin 1925 tarihli Heidelberg Programı'nın Türkçe çevirisini, benim T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu kitabının Bölüm V/3/s. 321-23/dn.42'de sözü edilen, 1931'de Ankara'da TBMM Matbaa'sında ayrı ayrı bastırılmış birçok Avrupa siyasal partisinin programı ve/veya tüzüğü bağlamında değerlendirmek gerekir. Bunlardan 16 partiye ait 20 belgenin çevirisi bir arada ciltlenmiş olarak TBMM Kütüphanesi'nde s.s. 139 numarada kayıtlıdır. Fakat Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (Heidelberg) Programı, (rastgele yapılmış görünen) bu toplamada yoktur. Ancak, aynı dipnotunda işaret edilen, Habip Edip'in (Törehan) yine 1931'de yayımladığı, Almanya'da Siyasî Fırkaların Programları adlı kitapta, bu programdan söz edilmiştir. TBMM yayını Heldelberg Programı, Türkçeye iyi çevrilmemiş olsa da, evrensel değerlerden kaynaklanan sosyal demokrat istemleri başarıyla sıralıyor.

Mete Tunçay

Hasan İleri ›

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin temel programlarından biri de, 1925 yılında kabul edilen Heidelberg Programı'dır. Heidelberg Programı öncesinde 1891'de Erfurt Programı ve 1921'de Görlitz Programı Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin programları olmuştur. Erfurt Programı Marksist kuramla sadık bir program olarak görünür. Erfurt Programı, 1921 Görlitz Programı'na kadar 30 yıl boyunca Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne yol göstermiştir. Görlitz Programı'nın hazırlanmasında Eduard Bernstein, Adolf Braun, Herman Molkenbuhr gibi isimler görev almıştır. Görlitz Programı ile Alman Sosyal Demokrat Partisi "sınıf partisinden kitle partisine" dönüşmüştür. Bu program Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ilk "revizyonist" programıdır.

1922'de Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi (USPD) ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) tarafından gerçekleştirilen birleşme kongresinde "ortak program" kararı alınmış, USPD'nin Erfurt Programı'nı, SPD'nin Görlitz Programı'nı esas almaları nedeniyle, Heidelberg Programı bir uzlaşma programı olarak ortaya çıkmıştır. Heidelberg Programı'nın ilkeler bölümüne, 1891 Erfurt Programı'nda olduğu gibi, Karl Kautsy'nin ağırlığı yansımıştır. Heidelberg Programı hazırlık komisyonuna Karl Kautsky başkanlık yapmış, bu komisyonda Eduard Bernstein, Hermann Molkenbuhr, Adolf Braun gibi isimler görev almıştır. Karl Kautsy'nin kaleme aldığı program taslağı 1925'te Heidelberg Kongresi'nde kabul edilmiştir. Heidelberg Programı, 1959 Bad Godesberg Programı'na kadar 34 yıl Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin resmi programı olmuştur.

Genç Türkiye Cumhuriyeti Almanya'daki olaylara duyarsız kalmamıştır. 1931'de TBMM, Heidelberg Programı'nı, "Haydelberg Programı" olarak çevirmiş ve yayınlamıştır. Belge, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi CHP Kataloğu 49001 609 112 3 numarada kayıtlıdır. Program belgesinin tüm sayfalarında bazı satırların altı çizilmiştir. Son sayfada (7. sayfa) ise 6.4-33 rakamları dikkat çekiyor. Bu rakamların 6 Nisan 1933 tarihini gösterdiği anlaşılıyor. Tabiidir ki, bu belgeyi (programı) inceleyip, bazı satırların altını çizen ve son sayfaya tarih atan kişi veya kişiler belli değildir.

6 Aralık 1922'de M. Kemal Ankara'da verdiği demeçte: "Sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve halk fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de bunları tamamiyle memleket ve milletimizin ihtiyaçlarını tatmine kafi bulmadım" demektedir.[1]

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Görlitz Programı ile, Alman Sosyal Demokrat Partisi "sınıf partisinden, kitle partisine" dönüşmüştür. M. Kemal çok muhtemeldir ki, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Görlitz Programı'nı incelemiştir. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Almanya ile çok sıkı temaslar olmuş ve M. Kemal de Almanya'ya geziler yapmıştır. Bu nedenle de 1930'ların başlarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Almanya'nın siyasal yaşamına ve Alman sosyal demokrasisine ilgisinin olması doğaldır. Bu belge bu ilgiyi somut olarak bize göstermektedir. ‹

"Sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve halk fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de bunları tamamiyle memleket ve milletimizin ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım"

Mustafa Kemal

1 Kavukçuoğlu, Deniz, *Almanyada Sosyal Demokrasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997.
2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, T Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Haydelberğ Proğramı
Sosyal demokrasinin program ve talepleri

İş Programı
Teşkilâtı Esasiye

Demokrat Cumhuriyet, amele sınıfının halas mücadelesi ve sosyalistliğin tahakkuku için en eyi sahadır. Bunun için Sosyal Demokrat Fırkası Cumhuriyeti himaye ve onun inkişafına şitap etmektedir.

Sosyal Demokrat Fırkası talep eder:
Devlet müttehit cumhuriyet olarak merkeziyet idaresine inkilâp etmelidir. Mahallî idareler ve münferit memleketlerin yeni teşkilatlarındaki inkişafları devletin müttehit bir şekilde idare ve muhafazası için mutlak lâzım olan kuvvetli devlet idaresine muallâk bulunmalıdır.

Adliye üzerindeki bilâvasıta devlet idaresinin inkişafı:
Bütün muhakemeler devlet muhakemesi olacaktır. Emniyet polis için kanun vaz'ında müttehit esasat vazolunacaktır. Müttehit bir devlet polis hafiyeciliği yapılacaktır.
Hükümdarlık ve askerlik gayretlerinin hepsinden ric'at olunacaktır. Devlet ordusu cumhuriyetin bir emniyet teşkilâtı şekline kalp olunacaktır.

Teşkilâtı esasiye mucibince devlet tebaasının, menşe, asalet, din ve servet nazarı itibare alınmaksızın müsavatı tamam ile tahakkuk ettirilecektir.

İdare

Sosyal demokrasinin idare siyasetindeki gayesi devlet otoritesile deruhde olunan polis hükûmeti yerine halk, demokratik bir idare esası üzerine idarenin hamili yapılacaktır. Bunun için talep olunmaktadır:

İdarenin demokratlaştırılması:
Devlet kanunu ile münferit memleket idarelerinin birleştirilmesi.

İdare programının esasatını devletin tesbiti. Devlet tarafından bilâvasıta idareye ihtiyaç hissedilmiyecek şekilde bizzat idare sisteminin vaz'ı. Mahaller ve eyaletlerin hususiyetleri için kanunun çerçevesi dahilinde hareket sahasının bırakılması.

Bir devlet hukukunu haiz münferit memleketler idare kanunu, bilûmum memleketler için devlet idaresine müteallik hususatta devlet teşkilâtının müsavi uzvu olarak tanzimi.

Bir devlet mahallî idareler programı, mahallî inaneyen ve birlikler için (Memleket mahallî idareleri, şehirler, kazalar, eyaletler) müşterek bir kanunun tanzimi. Halk temsil sistemi bütün idare makinesine ithal olunacaktır. Belediye reislerinin intihabı zaman ile tesbit olunacaktır. Bu bizzat idare makineleri kendi sahaları dahilindeki işleri devlet ve münferit hükûmetler kavaninine tebean ve kendi mes'uliyetlerine istinaden ifa etmeleri. Mahallî idarelerde ammeyi alâkadar eden mesailde arzu ve reyi ame müracaat olunması. İdaredeki kontrol hakkı, bilhassa devlet tebaasının hukukuna tecavüz eden idari mesailde, hukukunun müdafaası için serbestçe şura muhakemesine müracaat edilmesi. Devlet şurası bilumum münferit memleketler mesailinde ayni zamanda baş idare muhakemesi olması.

Bir devlet beledi kanunile mahallî idareler ve birlikleri beledi mahallî iktisadiyatın vaz ve inkişafı hususundaki nüfuz ve salâhiyetlerden tecridi. Öyle bir idare şekli vazolunacaktır ki bir taraftan iktisadi icraatlarında bürokratik bağlardan tahlis, diğer taraftan da devairi resmiyenin gayri mahdut mevzuatı kanuniyesi müemmen kalacaktır. Devairi resmiyenin bilûmum memurin ve müstahdemini için müttehit bir vazife kanununun yapılması, intihap, mevki, terakki, alâkalı temsiller ve himayenin demokrat sosyalistlik noktai nazarına göre tanzimi.

Adliye

Sosyal Demokrat Fırkası her sınıf ve parti adliyesile mücadele ve bir içtimai zihniyetle meşbu bir hukuk vaz ve adliyenin bilcümle şuabat ve mevadı üzerinde birlikte müessir olacak müntehip hâkimler talep eder.

Sosyal Demokrat Fırkası bilhassa: Kanunu medenide servet hukukunun içtimai cemaat hukuku tahtında tanzimi, boşanmanın teshili, kadınların erkeklerle müsavatı, gayri meşru çocukların meşru çocuklarla müsavatını talep eder.

Ceza hukukunda eşhasın büyük himayesi ve içtimaî hukuk ve mukabelei bilmisil usulünün, eşhası terbiye ve cemiyeti himaye usulile tebdili, idam cezasının kaldırılması. Ceza davalarında cinayet mahkemelerinin vaz'ı ve salâhiyetlerinin bilhassa siyasî ve matbuat işlerinde tevsii meslekлerin bilumum ceza işlerinde serbest bırakılması ve sui tesiri olan bilumum mevzuatın bertaraf edilmesi.

Tahkikatta mevkufun resmi işkencelere karşı himayesi, şayet taze bir vak'a olduğu takdirde ancak hâkimin emrile mevkuf yalnız istiçyap ile tazyik olunur. Devlet kanunlarının ceza kısmının tanziminde insaniyet ve yetiştirme usulünün talebi.

İçtimaî Siyaset

Amele, müstahdemin ve memurinin himayesi ve geniş mikyasta idamei hayatlarının temini talep olunur:

Kuvalisyon ve grev kanununun himayesi, kazanç mesaisinde kadınların musavi hakkı, mektep çocuklarının her türlü kazanç mesaisinden men'i.

Mesai gününün azami sekiz saat olarak kanunen tesbiti, bu mesai zamanının gençler ve sıhhat ve hayatı tehlikeye maruz bulunduran işlerde tenkisi. Gece mesailerinin tahdidi. Haftada asgari ve aleddevam kırk iki saatlik istirahat tatili. Yevmiyeler tediye olunmak üzere senevi izin. Hali zarurette

bulunan amelenin ihtiyaçlarının temini amele cemiyetlerine bırakılmıştır.

Gizli mesainin fenalıklarile çalışanın bilcümle ıztırabatının tamamile bertaraf edilmesi maksadile mücadele.

Bilcümle işletme ve teşebbüs idareleri mesleki teftişat ile tahtı nezarette bulundurularak amele ve müstahdemini, memurin ve şayanı itimat şahsiyet olarak celbedecek devlet mevzuatının tesisi.

Tarife mukaveleleri hukukunun mer'iyetinin temini ve tanzimat daireleri vasıtasile verilen kararlarla muavenet.

Alelumum mehakimden ayrı olarak müstakil amele mahkemeleri.

Müttahit amele kanunu. İçtimai sigortanın umum halkın ihtiyacatını temin edecek şekilde, tevhit ve tesisi. Mesai kudretinde olmıyanların ve kazançsız bulunanların ithali. Milli sıhhat sahasında ihatalı, vikayeli, şifa bahş ve ihtiyacatı müemmin mikyaslarla bilhassa sıhhat ve iktisadî ihtiyacatın ıslahında amele sınıfı üzerinde müessir bir emniyet vücude getirecek müttahit ve devlet kanunlarına müstenit bir sıhhat bakımının tesisi.

Beynelmilel mukavelat ve kanunların talebi.

Kültür ve Mektep Siyaseti

Sosyal Demokrat Fırkası eshabı servetin tahsil imtiyazının kaldırılmasına çalışacaktır. Terbiye, tahsil, inkişaf resmi iştir; bunun ifası resmi vesait ve resmi müessesat ile temin olunacaktır. Muallim ve talebelerin okuma ve okutma vesaiti hususundaki iktisadî ihtiyaçları taharrî kılınacaktır.

Müessesatı resmiye, terbiye, tahsil, talim ve inkişaf hususunda cihan içindir.

Bu müessesat üzerinde kilise, din, ve dünyevi mefkûre cemiyetlerinin her türlü resmi kanuni tesiratına karşı mücadele olunacak, hükûmetle kilisenin mekteple kilisenin tefriki ile dünyevi ilk, meslek ve yüksek mektepler. Resmi vesaitte kilise ve din gayesine hiç bir şey tahsis olunmıyacaktır. Müttahit bir mektep usulünün tesisi, her hususta fikri ve bedeni mesai erbabı arasında sıkı bir münasebet tesisi.

Kadın ve erkeğin, yine kadın ve erkek vasıtasile ayni suretle yetiştirilmesi. Muallimlerin yüksek mekteplerde müttahit yetiştirilmesi.

Maliye ve Vergiler

Almanya Sosyal Demokrat Fırkası menabiin vergileştirilmesi ve iktisadi kabiliyeti düzeltecek bir ağırlığın taksimile esaslı ve ihatalı bir mali ıslahat talep eder.

Bilhassa: kazanç, servet ve miras vergilerinin tevsiini.

Vergi listesinde sarahaten gösterilmek üzere müsavi ve müttahit bir vergi tarhı. Vergi tenzilatlarının bilhassa mecburi olan defterler ve işin tetkikile müessirane takibi. Bir içtimai haddi vasatide vergiden serbestiyet. İstihlakat mikyaslarında azami ihtiyat. Muamele vergisinin refi. Devairi resmiyenin servet ve sermayeli miras teşebbüs idarelerinin idaresine iştiraki.

İktısat Siyaseti

Almanya Sosyal Demokrat Fırkası kapitalist sistemine karşı mücadeleyi talep eder. İstihsalde enerjiyi icap ettiren emlâk ve arazi, arazi muhammenatı ve tabii kuvvet servet menbaları kapitalistliğin intifaından çekilerek cemaatin hidematına arzını.

Iktısadî müşavere sisteminin tanziminde iktisadî teşkilâta amele cemiyetlerinin salahiyetleri dahilinde amele sınıfının da rey hakkının ithali.

Kapitalistlik entresesinin havi cemiyetlerle, kartel ve trostlerin devlet tarafından kontrolu. Sanayi ve ziraatte istihsalin tezyidinin talebi.

Hicret Esasının Talebi

Gümrüklerde himaye sisteminin refi ile uzun vadeli ticaret mukavelelerile serbest mübadele esasının vaz'ı ve milletlerin iktısadî birleşmesini.

Devlet işletmesinin tesisi, münferit memleketler ve devairi resmiyenin brokratislikten içtinabı.

Kazanç üzerine müesses olmıyan kooperatiflerle, ammenin fevaidini mucip teşebbüs idarelerinin talebi.

Amme için mucibi istifade sükna inşaatı resmi kanunlar tarzında icar kanunu, inşaat murabahacılığı ile mücadeleyi talep eder.

Beynelmilel Siyaset

Sosyalist amele beynelmilel âza olduğuna göre Almanya Sosyal Demokrat Fırkası, bilumum memleketlerin amelelerinin müşterek işlerinde emperyalist ve faşistlik tahrikatına karşı ve sosyalistliğin tahakkuku için mücadele eder.

Sosyal Demokrat Fırkası milletler arasındaki her türlü ziddiyet ve sulhu tehlikeye ilka edecek hususata karşı bütün kuvvetile en keskin bir surette mücadele eder.

Sulhün idamesi için beynelmilel ihtilâfların mecburî olarak hakeme götürülmesini talep eder.

Bir akvam hukukunun ve ekalliyetlerin demokratik ve millî olan bir istiklâl idaresi hukukunun tanzimini talep eder.

İntifa için müstemleke milletlerinin iktısadî eşkâl ve medeniyetlerinin hüküm ve nüfuz ile tahribine muhalifiz.

Beynelmilel terki teslihatı talep ederiz. Iktısadî esbaplar dolayısile mecburiyet haline gelen müttcehit bir Avrupa iktısadîyatını kefaleti müteselsile alâkasile milletlere bilumum topraklarda müsait olacak bir birleşmiş Avrupa hükûmetleri teşkilini talep eder.

Cemiyeti akvamın demokratlaştırılmasını ve onun bünyesinin sulh siyaseti için eyi bir alet olmasını talep eder.

PORTEKİZ TARİH VE TARİHÇİLİĞİNDE

Osmanlı imgesi

Hindistan'daki beyaz askerlere çeşitli vesilelerle Türk (Turco) olup olmadıklarını sordum, hayır diye yanıtladılar, sadece ve sadece Rûmî (Rume) olduklarını söylediler; ve başkalarına Rûmî olup olmadıklarını sorduğumda da hayır, Türk'ten başkası değiliz diye cevap verdiler." Garcia da Orta, 1563

Salih Özbaran ›

Ünlü Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık şöyle açıklamıştı, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklardan güney ülkelerine ve denizlerine gidenlerin ve oralarda "Rûmî" kimliğiyle ün salanların ilk görüntülerini:

Yemen'de Osmanlı yönetiminin başlamasından önce, 1517'de, orada ve Hindistan'da Rûmî veya Rûmlu adı altında birçok askerin, denizcinin, topçunun ya da ateşli silahlarda uzman kişilerin bulunduğunu görüyoruz. O zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Doğu'da, böyle bir unvan kesinlikle 'Osmanlı' anlamına geliyordu. Rûmîler, açıkça, sadece II. Bâyezîd tarafından 1509 yılından itibaren Memlûklara gönderilmiş olanları değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarını, özellikle Batı Küçük Asya ve Karaman'ı terk etmiş olan serüvencileri de içine alıyordu.[1]

Öte yandan, Portekiz'in Hint Okyanusu dünyasında yayılması üstüne çalışmalarıyla tanınan Hindistanlı tarihçi Sanjay Subrahmanyam, Batı Hindistan'da, özellikle de Gücerat Sultanlığı'nda, Rûmîlerin 16. yüzyıl ortalarında oynadığı esas rolleri üstünde dururken "Rûmîler"in Gücerat'a dalga dalga geldiklerini, belirgin bir grubun da Selman Reis ve Mustafa Bayram'a yoldaşlık ettiklerini; bir kısmının da 1530'ların son yıllarında ve 1540'ların başlarında oralara ulaştıklarını bildirmektedir. Subrahmanyam, tüm bu "Rûmîler"in Portekizlilerin söylemeye aşina oldukları ve yerel bir tanım olan *âfâqî* tasarımından yansıyan *estrangeiros* olarak adlandırdıkları Batı Asya göçmen grubunun bir parçasını oluşturduklarını belirtmektedir.[2]

Mustafa Rûmî, ateşli silahlara olan vukufu sayesinde Babür'ün Hindistan'a taşan imparatorluğunda şöhret kazanırken, Rûmî Han da Hindistan'daki Gücerat Sultanlığı'nda aynı niteliklerinden dolayı böyle yüksek bir rütbeyle ödüllendirilmişti. Osmanlı muharebe tarihi üstüne uzmanlığı[3] ile tanınmış olan Vernon J. Parry yıllar önce, "söylenildiğine göre bu ordulardaki muharebe düzeni dahi zaman zaman Rûm yöntemlerine uygun biçimde, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi yapılıyordu" derken Rûm'u Osmanlı ülkesi olarak nitelendirmişti. Güneybatı Asya'da Endonezya'ya kadar giden ve özellikle Açe Sultanlığı'nın Hıristiyan Avrupa yayılmasına karşı kendisinden acil yardım beklenen otorite de "Rûmî" tanımıyla simgeleştirilen Osmanlı'dan başkası değildi.[4] Burada anımsatmalıyım ki, topraklarının özellikle merkezi olanlarını Bizans'tan, başka bir deyişle Doğu Roma'dan tevarüs eden Osmanlı yönetimi, Roma anlamına gelen Rûm'u ilk yüzyıllarında en azından coğrafi bir kimlik olarak benimsemişti.[5]

Modern Portekiz dilcilerinde ve tarihçilerinde "Rumes" imgesi Portekiz dilinin çok önemli addedilen etimolojik sözlüğünü yazmış olan José Pedro Machado, Rume'yi şöylece tanımlamıştı:

"Türkler, o imparatorluğun [yani Bizans'ın] doğu eyaletlerini işgal ettiklerinde Rume ve Rûmî adları onlara geçti; böylece eski bir Hıristiyan terimi, onların en korkunç düşmanları için bir imge oldu. Bu durum, Doğu'daki olaylara ilişkin bilgiler veren Portekizli müverrihlerimizin Türk (Turco)'ü ifade eden Rume sözcüğünü neden kullandıklarını açıklar."[6]

Machado'nun bu açıklaması oldukça yerinde görünüyor; ancak "Rume" ve "Rûmî"yi sadece Türk olarak açıklaması onların taşıdığını sandığım daha

Itinerario de
Antonio Tenreyro Caualeyro da ordem d
Chriſto, em que ſe contem como da India
veo por terra a eſtes Reynos.
de Portugal.
Impreſſo em Coimbra em caſa de
Antonio de Mariz.
M. D. LX.

Antônio Tenreiro'nun *Itinerário*'sundaki başlık sayfası, Coimbra, 1560.

geniş çerçeveli anlamlandırılmalarını kısıtlıyor. Öte yandan, João de Sousa'in hazırlanmış olduğu *Vestigios da Lingua Arabica em Portugal* ve António de Morais Silva'nın editörlüğünü yaptığı *Novo Dicionário Compacto da Lingua Portuguesa* gibi sözlükler bu tanımlara tatmin edici bir yanıt getirmedikleri gibi onlara pek önem de atfetmiyorlar. Belki de en şaşılacak olanı, yakın bir geçmişte hazırlanan ve Portekiz'in denizaşırı imparatorluğunu içeren ansiklopedik sözlük olan *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*'in[7] "Rume"yi maddeleri içine dahil etmemiş olmasıdır. Gerçi bu derleme sayfaları içine "Turcos" (Türkler) maddesi alınmıştır; ama "Rûmî" simgesi hiç işlenmemiştir. Bu arada, Sebastio Rodolfo Dalgado'nun daha bir yetkinlikle derlemiş olduğu ve Asya kökenli terimleri içeren *Glossário Luso-Asiatico*[8] başlıklı çalışması, onu "genelde Türk" olarak açıklarken daha çok seçenek sunmakta ve "Rume"nin coğrafyasına Anadolu ve Yunanistan'ı dahil ederken alanı genişletmektedir.

Portekiz'in modern tarihçileri, Osmanlılar için kullanılan "Rumes" tanımının, andığım bu sözlüklerde yer almış biçimlerini pek geliştirememişlerdir, ne yazık ki. Onlar da, tıpkı Türkiye'deki tarihçilerin başka ülke ve toplumlarına ilişkin çalışmalara pek rağbet etmedikleri, üniversitelerinde gerekli araştırma birimleri kuramadıkları üzere, Portekiz tarihinin dışında kalan konulara yeterince yer veren bölüm ve enstitüleri oluşturamadıklarından, "başka" addedilen konuları işleyememişler, uzaktaki insanları iyi tanıyamamışlardır. Portekiz İmparatorluğu'nun uzandığı başka ülkelerle, başka kültürlerle, özellikle de Güney ve Doğu Asya gibi uzak diyarlarla ilgilenen Luís Filipe Thomaz'ın çeşitli vesilerle ve yazılarla vansıttıkları, Portekiz'in günümüzdeki durumunu iyi belirlemektedir. Thomaz sınırlılıkları iyi saptamaktadır; yine de umutludur: yeni kuşak tarihçiler Portekiz'in zengin tarihsel malzemesini kullanırken "başka" kültürlerin kaynaklarına çok daha fazla eğileceklerdir.[9]

Portekiz'de ortaya çıkan böyle yetersiz bir durum, onun Asya toprak ve denizlerinde kurduğu denizötesi imparatorluğu üstüne araştırmalar yapan, Hint Okyanusu ile Doğu Akdeniz arasındaki ticari yola ilişkin incelemeleri olan değerli Portekiz tarihçilerini yok saydırmaz. Bunlardan kimileri çalışmalarında, doyurucu açıklamalardan uzak bulunsalar bile, "Rumes" deyimini dile getirerek yansıtmaya çalışmışlardır. Örneğin, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran Vitorino Magalhães Godinho, 15. ve 16. yüzyıllarda Portekiz yayılması ve dünya ekonomisine ilişkin büyük eserinde, Portekizlilerin Kızıldeniz giriş-çıkışını denetim altında tutma girişimlerine karşı tepki gösteren Memlûkları "Rumes" olarak imgelerken[10] Osmanlıları da çoğunlukla "Otomanos" ya da "Turcos", Osmanlı sultanını da "Turco" sözcükleriyle tanımlamaktadır.[11] Godinho için Osmanlılar genelde bir Türk imparatorluğudur ve bu imge Portekiz kroniklerinin yansıttığı terminolojilerin etkilerinden ziyade, Avrupa'da –özellikle kendisinin çok kullandığı İtalyan kaynaklarında– 12. yüzyıldan itibaren görünmeye başlayan "Türk" algılanmasının 16. yüzyıldaki yansıtılmasının bir sonucudur.

İslamı-Arap dünyası tarihine çok daha fazla aşina olan Portekizli tarihçi António Dias Farinha'nın, 16. yüzyıl Portekiz kroniklerinde "Rumes"in okuyucuyu yanıltabilecek kullanımına dikkat çekme gereği duyarken, tanımın anlaşılmasına yardımcı olduğunu görmekteyiz. Onun özellikle vurgulamak istediği husus, Memlûklar ile Kuzey Arabistan topraklarında egemen olan ve kroniklerde "Rumes" olarak geçen Türkler arasındaki farkın gözden kaçırılmış olmasıdır.[12] Farinha, haklı olarak, böylece tanımlanan Osmanlı ülkeleri için önce Doğu Roma'nın, sonra da Osmanlıların başkenti olmuş İstanbul (Kostantiniyye) merkezli ve onun yörüngesinde olan ancak sınırı tam çizilemeyen coğrafi bölgeleri dile getirmektedir.

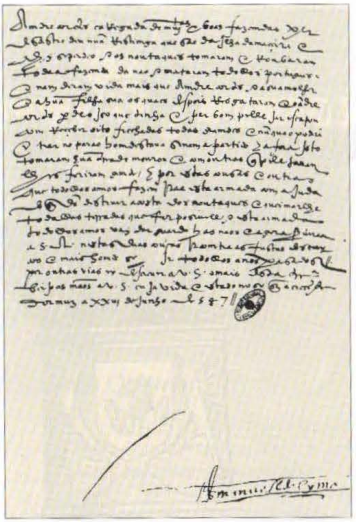
Farinha, bu arada, Tomé Pires'in Hint Okyanusu dünyasının 16. yüzyılın ilk yarısına ilişkin tanınmış eseri *A Suma Oriental*'i yayına hazırlayan Armando Cortesão'nun eklediği bir nota değinmekte; João de Barros ve Diogo de Couto gibi tarihçilerin, Garcia da Orta gibi derleyicilerin yetersizlikleri yanında, Pires'in de "Rumes"i yeterince açıklayamadığını belirtmektedir.[13] Gerçekten, Cortesão'nun notlarında söz konusu deyimi açıklama girişiminde, bize açık ipuçları verilmekten ziyade, onun Kostantiniyye'nin fethinden sonra Osmanlı Türklerine Araplar ve diğer Doğu halkları tarafından verilmiş olduğu söylenmekle yetinilmektedir.[14]

Portekizli şair Luis de Camões, 1524-1580. Eseri *Os Lusiadas*'ın 1655 baskısından alınmıştır.

Öte yandan, Portekiz Yahudileri (Yeni Hıristiyanlar) üstüne hazırladığı bir makalesinde aynı konuya değinen Portekizli tarihçi José Alberto Rodrigues da Silva Tavim şu açıklamayı yapmaktadır:

> 'Rumes', rûmî'nin çoğuludur ve sözcük anlamıyla Romalılar demektir. Bu, başlangıçta Müslümanların Hıristiyanlar için kullandığı bir tanım idi; ancak daha sonra Batı Hıristiyanları yani Frengi (Frank)'leri de böylece adlandırdılar; Grekler ve Bizanslılar için rûmî'yi kullandılar. Daha sonra

Portekiz'in Hürmüz valisi D. Manuel de Lima'nın Rumilerle ilgili olarak Hindistan'daki genel valisine yazdığı bir mektubun (1547) imzalı son sayfası.

da, 'rumes' tanımı Portekizcede, çocukken ülkelerinden alınıp Osmanlı devşirme sisteminde eğitilen ve Yunanistan ve Balkanlar gibi yerlerden gelip Bâb-ı Âlî'de hizmet eden kişiler için kullanıldı.[15]

Tavim, haklı olarak, Dalgado'nun, benzerleri arasında en iyisi sayılabilecek, *Glossário*'sunu referans olarak göstermektedir; fakat makalesine konu olan dönem için "Rumes"in kapsayabileceği anlamı/anlamları dikkate alınamaktadır. Açıkça, Portekizlilerin "Rumes" tanımı ile söylemek istedikleri arasında, "Bâb-ı Âlî'de hizmet edenler" dışında kalan coğrafya ve nüfus bulunmaktadır.

16. Yüzyıl Portekiz Kaynaklarında "Rumes"

Batı Akdeniz ve Osmanlılara ilişkin haberler ve olayların Portekiz'deki ilk yansımaları Papa'ya ait bildiriler yoluyla olmuştur. Papa Calixtus, Kostantiniyye'nin 1453 yılında düşmesinden sonra çıkardığı tebliğlerde, Hıristiyanları Osmanlılar (Türk/Müslüman)'ın ilerlemelerine karşı birleşmeye çağırdığında "Türk" tanımı. Portekizlilerin tarih edebiyatı içine yerleşmeye başlıyordu. Her ne kadar kral V. Alfonso böyle bir çağrıya sıcak baktıysa da, Papa'nın isteği yerine getirilememişti.[16] Gerçek anlamda Osmanlı-Portekiz karşılaşması ve yakından tanışması Akdeniz'de değil, her iki imparatorluğun merkezi yönetimlerinden çok uzak yerlerde, Kızıldeniz'de, Basra Körfezi'nde, Hint Okyanusu'nda gerçekleşecekti.

Hint Okyanusu'nda ve çevresinde 16. yüzyıl boyunca sürecek olan Osmanlı-Portekiz çekişme ve ilişkileri, baharat yolları üstündeki rekabet, hemen devreye girmemişti ve başlangıçta dolaylı yollardan olmuştu. Vasco da Gama'nın askerleriyle 1498 yılında Hindistan'a varışından önce uğradığı Doğu Afrika'nın Mozambik'inde karşılaştığı yerli yönetici ve sultan, gelenleri Türk veya Müslüman sanmıştı, geldikleri yerin "Türkiye" olup olmadığını sormuştu, inandırıcı olması için de ok ve yaylarıyla din kitaplarını göstermelerini istemişti.[17] 16. yüzyıla çağdaş olan ve Portekiz'in Asya yayılmasını yazan tanınmış tarihçilerinden Lopes de Castanheda bu karşılaşmayı şöyle yansıtmıştı: "[Onlar] bizi gördüklerinde, Kızıldeniz Müslümanları aracılığıyla Türkiye'den (Turquia) ulaşan bir habere göre, Türk (turcos) sanmışlardı."[18]

Osmanlılar 1517 yılında Mısır'ı Memlûk Sultanlığı'ndan alıp egemenlik alanları içine katıklarında, o tarihe kadar Asya'daki deniz imparatorluklarının temellerini atmış olan Portekizlilerle yüz yüze geldiler ve onların resmi yazılarında ve gezi edebiyatlarında fazlaca yer almaya başladılar. Bu tarihten de önce, Asya'daki Portekiz İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu sayılan Afonso de Albuquerque'in Hint Okyanusu'na korku saldığı yılları aydınlatabilecek epeyce yazılı belge oluştu Portekiz arşivlerinde; ve bunlar içinde "Rûmî" imgesi de bulunuyordu. Albuquerque'in yazı ve mesajlarını içeren *Cartas* ve *Commentários* başlıklı eserleri "Rumes"e ilişkin sorunları da içeriyordu (ancak, Memlûk döneminde yazılmış olan bu imgenin kullanılması dikkat gerektirmektedir: böyle bir valinin ve yazarın "Rumes" ile kimleri kastetmek istediği iyi algılanmalıdır).

1510 yılında Albuquerque, Lizbon'daki kralına gönderdiği bilgide, Portekiz'in Hindistan'daki valisinin halen Diu'da bulunan "Rumes"in peşine düşmek üzere bir donanma hazırlığında olduğunu duyurmuştu.[19] Portekiz valisi, Hindistan'a Memlûklar zamanında ulaşmış ve çoğunlukla Osmanlı ülkelerinden giden Rûmîlerin savaş taktiklerindeki etkinliklerinin ve ateşli silahları kullanmadaki becerilerinin farkındaydı. Aynı yıl kralına gönderdiği başka bir mektupta da şöyle diyordu: "Ekselanslarına Goa Rûmîlerine ait Rûmî silah örnekleri gönderiyorum."[20] Birkaç yıl sonrasında, güneydoğu Asya'da Malakka'daki sultan ve olaylara değinirken yine "Rumes"ten söz etme gereği duyuyordu:

> Sultan savunma için hazırlanıyordu; Türkler, Güceratlılar, Rûmîler ve Horasanlılar [sultanın bizimle] hiçbir anlaşma yapmaması ve halkımızın karada yerleşmesine engel olması için ona öğüt verenlerin başında geliyorlardı.[21]

Albuquerque, Rûmîlerin becerilerinden besbelli ki ürküyordu ve onların Hindistan sahillerine yaklaşmalarını ve bir gram dahi olsa baharat satın almalarını önleyecek tedbirleri almada kararlı görünüyordu.[22] Albuquerque'in bir tehdit olarak gördüğü ve ateşli silahlardaki maharetleri yüzünden aranan kimselerin, Memlûk ve bilhassa Osmanlı ülkelerinden gelen kişiler olması çok güçlü bir olasılıktır.[23]

"Rumes"in erken dönemlerde kullanılışına ilişkin bilgi veren diğer bir araştırıcı da Fransız tarihçi Geneviève Bouchon'dur. Ona göre, ister Türk kökenli isterse Türkleştirilmiş olsun, Mısır'dan Hindistan'daki Malabar İslamî topluluklara gelenlere "Rumes" deniliyordu.[24] Jean-Louis Bacqué-Grammont ile Anne Kroell'in 1517 yılında Cidde'ye karşı girişilen bir Portekiz deniz seferine ilişkin olarak birlikte yayınladıkları Portekizce belgelerdeki yansımalarda "Rumes" topçu-

lar, kalafatlar ve dülgerler olarak geçerken kökenleri hususunda bilgi verilmemektedir.[25]

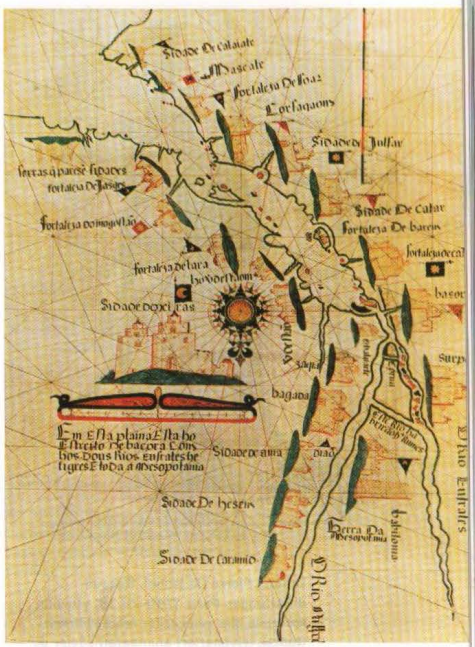
Birkaç yıl sonrasında, örneğin Mısır'ın ve Kızıldeniz'in kısmi egemenliğinin Osmanlılara geçtiği bir dönemin ilk yıllarında, 1520'de, Portekizli papaz Francisco Alvares, Hıristiyanlığın peşine düşüp imparatorluğuna ait bir elçilik heyetiyle birlikte Habeşistan'a gittiğinde, yolculuk anılarını da dile getiren bir seyahatname hazırlığı içindeydi; sonradan basılan bu eserinde, Kızıldeniz sahillerindeki Arkiko ve Massava gibi kentlerden geçerken bazı "Türkler veya Rûmîler"in oralara ulaştığından söz etti.[26] Arkiko'daki nüfustan bahsederken çeşitli kökenden ve dinden olanları saydı. bu makalenin konusu itibariyle özellikle dikkat çekici olarak da "Müslümanlar, Türkler, Rûmîler ve Hıristiyanlar"ı sıraladı. Alvares burada Türk ve Rûmî'yi aynı kategoriye sokmadı,[27] oysa yukarıda "Türk veya Rûmî" ifadesiyle sinonim izlenimi vermişti. Her ne idiyse, 1517'den sonraki izlenimlerde geçen kişiler ya da tanımlar, Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleştirilerek değerlendirilmelidir, biz tarihçiler tarafından: "Rûmî" imgesi İstanbul merkezli bir coğrafyaya aitti; Mısır için de aynı şeyleri ifade etmekteydi; Portekiz tarih edebiyatında geçen bu terminolojiyi "Osmanlı" yerine algılamak gerekmektedir. Burada dikkati çeken husus Rûmî ve Türk'ün ayrı konumlara oturtulmuş olmasıdır.

Yemen ve çevresine ilişkin bir eser olan *Tarih al-Shihri*, Kızıldeniz'den söz ederken, 1520 yılında Cidde'de bulunan "Türkler (Atrâk), Rûmîler, Kuzey Afrikalılar (maghâribah), vb." diye sıralamaktadır. Bu eseri Arapçadan İngilizceye çevirip yayına hazırlayan İngiliz arabist R. B. Serjeant, "Rûmîler"i "Memlûklar ve Osmanlı Türkleri" olarak nitelendirmekte, çoğul hali "Arwâm" olarak geçen tanımı da Türk saymaktadır. Serjeant, ayrıca, ünlü tarihçi Paul Wittek'in kendisine yaptığı açıklamayı yansıtmakta: "Profesör Wittek'in bana hatırlattığına göre, Rûmî bir Küçük Asya Türkü iken al Atrâk Memlûklar anlamına gelmektedir".[28] Şüphesiz, bu çok eksik bir açıklama tarzıdır. (Aslında, Wittek'in "Rûmî"yi çok daha mantıklı açıkladığı makaleleri vardır).

Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki yayılmaları sırasında tarihçilik yapan Castanheda, erken dönemler için sıklıkla kullandığı "Rumes" tanımını, 1520 yılında Portekiz genel valisinin niyetini yansıtırken şöylece dile getirmektedir: "O İyani valil, "Rumes"e karşı savaşmaya, kadırgalarını ateşe vermeye ve Cidde'de ya da Aden'de bir kale inşa etmeye kararlıydı."[29]

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezine daha çok yaklaşan, Doğu, Güneydoğu Anadolu'dan, Suriye ve Mısır'dan geçen Portekizli gezgin –muhtemelen de ajan– Antônio Tenreiro, notlarında Türk, Türkler ve Türkmenler (Turquimais) tanımlarıyla Osmanlıları dile getirmeye çalışmıştır. 1525 yılında ziyaret ettiği Diyarbakır'ı anlatırken orada yeniçeriler (geniceros)i ve timarlı sipahileri şöylece tasvir etmiştir: "onlar tüfenkçidirler (espingardeyros) ve Büyük Türk'ün tutsaklarıdırlar... On ya da on iki bin atlı Türk her an çıkabilecek bir savaşa hazır olarak beklemektedir."[30] Tenreiro'dan kırk yıl kadar sonra aynı yörelerden geçen diğer bir gezgin Mestre Afonso, Türk dilini ve Türkçe adları daha bir sıklıkla kullanmıştır. Türkçe deyimleri kullanırken tekrarladığı "Türk dilinde denilmektedir ki..." (...se chama em lingua turquesca) kalıbı, onun Türkçede bir hayli ünsiyyet kazandığının ifadesi olarak değerlendirilebilir.[31] Osmanlıları ifade ederken "Rume" (Rûmî) imgesini dile getirmemiş olmasının da, Portekizlilerin başlangıçta Arap ve Hint Okyanusu ülkelerinden devraldıkları tanımın kullanımının zamanla azalmasından ve Hindistan'dan Portekiz'e kara yolu ve Akdeniz üzerinden giden ve Osmanlı'nın kendi düzenini çok daha belirgin biçimde gerçekleştirdiği coğrafyaya yakından tanık olan gezginlerin notlarından pek geçmemiş olmasından kaynaklandığı sanılabilir.

Portekiz İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu dünyasındaki yayılmasını ve serüvenlerini anlatan bir başka tarihçi de João de Barros'tur. Hindistan'a ya da Osmanlı ülkelerine hiç gitmeyen, ancak Lizbon'daki görevi gereği Asya Portekizi'ne ilişkin resmi belgeleri gözden geçirme, o yörelere ait kimi eserleri çevirtme ve esirleri konuştırma fırsatı bulan bu Portekizli tarihçi, ünlü eseri *Onyıllıklar*'da hem Rumes'i hem de Türk'ü kullanmıştır.[32] Barros, Portekizlilerin 1529 yılında giriştikleri Basra seferini tasvir ederken yine Rumes'i kullanmaktadır: Ona göre Basra'da, kürekle işleyen küçük gemi anlamına gelen fusta'lar bulunmaktaydı ve bu gemilerde toplarla birlikte elli Rumes vardı.[33] Burada adı geçen Rumes, Barros'un düşüncesinde, Osmanlı'dan talimli olarak gelen ve muharebe sanatında ve top yapımında usta sayılan kimseler olmalıdır; Anadolu'dan gerek iş peşinde ve gerekse serüven yaşamak

***Atlas de Lázaro Luís*'te (1563) Basra Körfezi ve Mezopotamya (Basra ve Bağdad arasındaki bölgeyi Rumiler/Rumes: Osmanlılar egemenliğinde göstermektedir).**

Duflos, Pierre (le jeune), Receuil d'Estampes Paris 1780-79. 18. yüzyılın sonunda bile yeniçeriler resmedilirken Romalı lejyonerleri anımsatan öğeler de ekleniyordu.

için ayrılan Rûmlu ya da Rûm'dan farklı niteliklere sahip bir kategori içinde değerlendirilmelidir. Burada vurgulanması gereken hususlar, Barros'un "Rume" deyiminin köken olarak neyi ifade ettiği ve "Rûm"un coğrafi olarak ne anlama geldiği yolundaki pek sağlam olmayan algılamalarıdır; dolayısıyla "Rumes" ile "Turcos" arasındaki farkı belirlemesindeki ölçütte, Hindistan'a gidenlerin Anadolu kadar başka ülkelerden olabileceğini kestirememesidir: "Rûmîler ve Türkler böylece farklı milletlerdir; çünkü onlar [yani Türkler] Türkistan eyaletinden gelmektedirler, Rûmîler ise Yunanistan ve Trakya'dan."[31]

Barros'un *On yıllıklar*'ının devamını yazan ve Hint Okyanusu'nda çeşitli görevlerde bulunurken birçok olaya görgü tanığı ve çok yakın olma fırsatı bulan başka bir Portekizli tarihçi Diogo de Couto da, Rûmîler ile Türkler arasındaki farka dikkat çekmeye çalışmış, Rûmîlerin neden o şekilde adlandırıldığı yolunda açıklama gereğini duymuş olmasına karşın onların Trakya yöresinden ve İstanbul çevresinden geldiklerini söyleyerek kendisini dar bir çerçeveye sıkıştırmıştır. Couto genelde Osmanlıları Türk, sultanı da Büyük Türk (Grão Turco) olarak tanımlarken hem askeri sınıfı hem de halkı ifade eder görünmektedir; aslında, satırlarında Rûmîler için getirdiği tanımdaki sınırlamanın çok daha dışına çıktığını fark edememiştir.[35]

Yukarıda adını andığım tarihçi Castanheda, Osmanlıların 1538 yılında Doğu Hindistan'daki Diu üzerine yaptığı askeri seferdeki 6.500 savaşçıdan söz ederken, bunların 1.500 kadarının yeniçeri (janiceros) ve 2.000 kişinin de Türk (Turcos) olduğunu belirtmektedir.[36] Castanheda, bu arada "Rumes"i de kaydetmekte özellikle 1530'lu yıllarda yaya askeri oldıklarını ve ateşli silah kullandıklarını vurgulamaktadır. Portekizlilerin Gücerat'taki "Bandora" üssüne gittiklerinde karşılaştıkları durumu şöylece yansıtmaktadır: "İçlerinde çok sayıda Rumes bulunmaktaydı... bunlar pek cesur... çok çalışkan tüfenkçilerdi."[37]

Portekiz İmparatorluğu'nun merkezi ile Asya'daki üsleri arasındaki yazışmalar da Osmanlılar hakkında pek çok bilgi vermekte, Rume imgesini de dile getirmektedir. Özellikle Hindistan'daki merkezleri Goa'dan ve Hint Okyanusu'nda ve oraların Doğu Akdeniz bağlantısında çok önemli bir stratejik yer tutan Basra Körfezi çıkışındaki Hürmüz'den gönderilen çoğu Lizbon arşivlerinde bulunan resmi yazılarda Turcos'un daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Bernardin de Sousa'nın Goa'dan 20 Kasım 1546 tarihinde kralına gönderdiği bir mektupta, Kahire'den oraya ulaşan bir Venedikliden öğrendiğini naklederken, "Türkler"in Hürmüz'e saldıracaklarından söz etmektedir.[38] Öte yandan, Hürmüz'deki Portekizli komutan Luis Falcão'nun 14 Aralık 1546 tarihinde Goa'daki genel valisi Dom João de Castro'ya ilettiği bir haberde, Osmanlıların Basra'yı işgal etmelerinin an meselesi olduğunu, adanın korumasız durumda bulunduğunu, acil gemi ve

* Bu makale, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century" başlığı altında *Portuguese Studies* (Vol.17, 2001, ss. 61-74)'de yayımlanan çalışmanın benzeridir, çevirisi değildir; kimi kısaltma ve değişikliklerle burada yayımlanmaktadır.

1 H. İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", V.J.Parry and M.Yapp (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East*, London: Oxford University Press, 1975, s. 204.

2 S. Subrahmanyam, "The trading world of the western Indian Ocean, 1546-1565: A Political interpretation", A. T. Matos e L. Thomas (ed.), *A Carreira da Índia e as Rotas dos Estreitos. Angra do Heroísmo*, 1998, s. 214.

3 V. J. Parry, "Warfare", P. Holt, A. Lambton and B. Lewis (ed.), *The Cambridge History of Islam*, cilt 2, Cambridge University Press, 1970, s. 896.

4 D. Lombard, "L'Empire Ottoman vu d'Insulinde", *Passé Turco-Tatar-Présent Sotériologie: Études offertes à Alexandre Bennigsen*, ed. Temercier-Quelquejay, Veinstein, Wimbush, Paris 1986.

5 Bunu ilişkin bir çalışmam için bak. S. Özbaran, "Bir başka Osmanlı kimliği: Rûmîlik", *Toplumsal Tarih*, sayı 101, Mayıs 2002, ss. 10-19. Şüphesiz, "Rûmî" nitiyeti çok daha fazla kapsamlıdır, gerek sanat gerekse edebiyat alanlarında kullanılış biçimlerinden hareketle yansıttığı imge genişletilebilir.

6 J. P. Machado, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 3. baskı, Lisboa: 1977, cilt 3, ss. 126-127.

7 2 Cilt, Lisboa: Caminho 1994.

8 2 Cilt, Academia das Sciencias de Lisboa 1911-1921.

9 L. F. Thomaz, "Le Renouveau des Études Luso-Oriental au Portugal", *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian*, no.35, 1996, ss.13-20; aynı yazar, "Estudos Arabo-Islâmicos e Orientais em Portugal", *Penas e Culturais: Passado e Presente*, no. 5, ss.389-414. Bu konuyla ilgili ayrıca bak. S. Özbaran, "Portuguese Material for Ottoman History, *CIDC Insight*: Luso-Turkish Edition, 1998, ss. 15-20.

10 V. M. Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, 2 cilt, Lisboa:Arcádia, 1963-65, II, s. 126.

11 *ages*s 111-172.

12 A. D. Farinha, *Os Portugueses no Golfo Pérsico (1507-1538): Contribuição Documental e Crítica para a sua História*, Lisboa, 1991, s. 4 ve 7.

13 *Age*, s. 24.

14 *A Suma Oriental de Tomé Pires*, yay. A. Cortesão, Coimbra: Por Ordem da Universidade, 1978, s. 151.

15 J. A. Tavim, "From Setúbal to the Sublime Porte: The New Wanderings of Jacome de Oliveres, New Christian and Merchant of Cochin (1540-1571)", *Santa Barbara Portuguese Studies*, 2 (Special issue: The Portuguese and the Pacific II, ed. S. Subrahmanyam and K. McPherson), 1995), s. 115, not 148.

16 B. W. Diffie and G. D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580*, Minneapolis: Minnesota University Press, 1977, s. 108.

17 Anonim bir eser *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama 1497-1499*, çev. ve ed. E. G. Ravenstein, New Delhi: Asian Educational Service, 1995, s. 2 2-28; S. Subrahmanyam, *The Career and Legend of Vasco da Gama*, Cambridge University Press, 1997, s. 113.

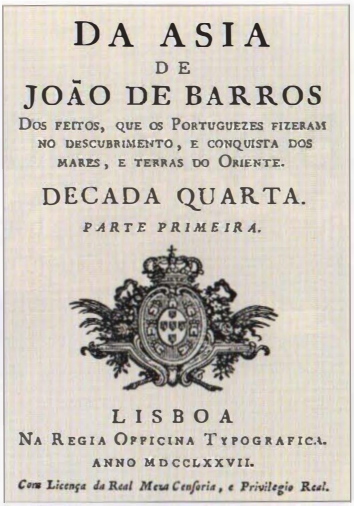
asker yardımına gereksinim duyduğunu belirtirken, Osmanlılardan Rumes olarak bahsetmektedir.[39] Bir yıl sonrasında, Osmanlıların Basra'ya egemen oldukları tarihten kısa bir süre sonra Hürmüz yönetimini devralmış olan D. Manuel de Lima ise, Goa üssüne Osmanlılarla ilgili bilgi verirken Osmanlı sultanı için "Büyük Türk" ve ordusu için de "Türkler" tanımını kullanmıştır: "Basra'da bin Türk atlı, yedi yüz tüfenkçi bulunmaktadır; hepsi iki bin iki yüz atlı etmektedir."[40]

Portekiz tarih edebiyatının, bu bağlamda, en meraklı sorusunu, 1534 yılında Portekiz'den Hindistan'a giden, orada bitki ve ilaçlar üstüne hazırladığı çalışmasını 1563 yılında bastıran Garcia da Orta sormuştur. Türk ile Rume arasındaki farkı öğrenmek istemiş, ancak merakını giderebilecek kesin bir yanıt bulamamıştır:

> Hindistan'da egemen güçler arasındaki savaşlara tanık olurken beyaz bir askere, birçok kez, Türk olup olmadığını sordum, yanıtı hayır oldu, sadece Rume olduğunu söyledi; başkalarına Rume olup olmadıklarını sorduğumda da hayır dediler, Türk'ten başka bir şey olmadıklarını söylediler; birinin diğerinden farkının ne olduğunu sorduğumda da, bana bunu anlayamayacağımı söylediler; çünkü ben ülkelerin adlarını bilmiyordum, dilleri de bana bir şey ifade etmiyordu.[41]

Da Orta, sorusunu açıklıkla ortaya koymuştu ama yanıtını doğru verebilecek olanağa ve bilgiye sahip olamamıştı. Portekiz'in ünlü şairlerinden Luis de Camões, destanı sayılan sonraki satırları arasına Türk tanımı dışında Rumes'i kullandığında bununla Osmanlılara güç, devlet, asker ve ülke imgelerini atfetmiş, sözcüğün kökeninin Roma'dan geldiğini yazmıştır.[42]

Portekiz tarihinden daha fazla örneklerini vermek mümkün olan Rume imajı, Portekizliler için –anlaşıldığı kadarıyla– Osmanlı ülkelerinden gelen ateşli silahlarda usta askerler kadar merkezi yapılanma çerçevesinde rolü bulunanlar için kullanılmıştır; ancak Türk sözcüğü, Osmanlı'yı ifadelendirdiği kadar, Orta Asya menşeli bir kavim olarak dile getirilmiştir. Portekiz'in 16. yüzyıl tarih edebiyatında ortaya çıkan bu kavram kargaşasının anlaşılabilir bir tarafı vardır: Garcia da Orta'nın ifadelendirdiği üzere, "Osmanlı"daki etnik unsurların, çok dinliliğin ve çok kültürlülüğün anlaşılması bir merak ve bilgilenme sorunudur. Osmanlı da kendisini "Rûmî" çerçevesinde kimliklendirmiş, Türk (çoğulu Etrak) zapturapt altına alınamayan, hatta kendi resmi ideolojisinin dışında bıraktığı bir öğeyi temsil etmiştir. Portekizlilerin –Türk/Müslüman olan ve Müslüman olmayan nüfus ve coğrafyasına 12. yüzyıldan itibaren ve daha sonra da Osmanlı için sadece "Türk" tanımı getiren Avrupa devletlerinin aksine– Osmanlıların da benimsedikleri Rume (Rûmî) kimliğini kullanarak Osmanlı'yı tarih içine böylece sokmaları, son yıllarda ve özellikle kuruluşunun 700. yılı gerekçesiyle daha bir sıklıkla dile getirilen Osmanlı kimliği için, "İdeal Osmanlı yok" diyen tarihçi ve aydınların[43] haklı olarak genişlettikleri ufuklarda nerelere doğru açılabileceklerine yardımcı olabilir.

DA ASIA
DE
JOÃO DE BARROS
DOS FEITOS, QUE OS PORTUGUEZES FIZERAM NO DESCUBRIMENTO, E CONQUISTA DOS MARES, E TERRAS DO ORIENTE.
DECADA QUARTA.
PARTE PRIMEIRA.
LISBOA
NA REGIA OFFICINA TYPOGRAFICA.
ANNO MDCCLXXVII.
Com Licença da Real Meza Censoria, e Privilegio Real.

Portekiz'in 16. yüzyıl tarihçisi João de Barros'un Rumilerden çok sözettiği *Da Asia* başlıklı eserinin 4. Decada'nın başlık sayfası.

Salih Özbaran, Prof. Dr

18 Lope de Castanheda, *História da Descobrimento e Conquista de India pelos Portugueses*, 4 cilt, Coimbra: Imprensa da Universidade, 1924-1933, Kitap I, Bölüm V, s. 17.
19 *The Commentaries of the Great Afonso Dalbuquerque*, çev. Walter de Gray, 4 cilt, London: Hakluyt Society, 1875-1884, II, s.1.
20 *Cartas de Affonso de Albuquerque*, 7 cilt, Lisboa: Academia real das sciencias de Lisboa, 1884-1935, I, s. 28.
21 *The Commentaries...*, III, s. 69.
22 *Cartas*, III, ss. 83-84.
23 Inalcık, "The Socio-Political ...", s. 204; Y. Mughal, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası*, İstanbul: Fetih Yayınevi, 1974; S. Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion*, İstanbul: ISIS, 1994, s. 89.
24 G. Bouchon, "Le Premier Voyage de Lopo Soarez en Inde (1504-1505)", *Mare Luso-Indicum*, III, 1976, s. 67.
25 J.-L. Bacqué-Grammont et A. Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge: L'Affaire de Djedda en 1517*, Cairo: Institut d'Archéologie Oriental, 1988, s. 26,28, 45-54, 58, 62, 78, 81.
26 *The Prester John of the Indies: A True relation of the lands of the Prester John...*, ed. C. F. Beckingham and G. W. B. Huntingford, çev. Lord Stanley of Alderley, 2 cilt, Cambridge: Hakluyt, 1961, I, s. 54.
27 *age*, 419.
28 R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles*, Oxford University Press, 1963, ss. 48, 51-52.
29 Castanheda, *História*, Kitap V, Bölüm XXI, s. 35.
30 *Itinerários da India a Portugal por terra*, ed. A. Baião, Coimbra: Imprensa da Universidade, 1923, s. 57.
31 *age*, 237.
32 Barros, *Da Ásia*, 8 cilt, Lisboa: Livraria Sam Carlos, 1778-1788 (yeni baskı 1973), *Decada III*, Kitap VI, s 27
33 Barros, *Decada IV*, Kitap III, ss. 348-350
34 *age*., 459-60.
35 Couto, *Da Ásia*, 15 cilt, Lisboa: Livraria Sam Carlos, 1778-1788 (yeni baskı 1973-1975), *Decada IV*, Kitap VIII, Bölüm IX.
36 Castanheda, *História*, Kitap VIII, Bölüm CXCI, s. 506.
37 *age*, 273.
38 *As Gavetas da Torre do Tombo*, Cilt I, Lizboa 1960), s. 915.
39 *Revista da Faculdade de Letras*, sayı 54, 1978, s. 104.
40 Amilan mektubun İngilizce çevirisi için bak Özbaran, *Ottoman Response*, s. 143.
41 Garcia da Orta, *Colóquios dos Simples e Drogas da India*, colóquio segundo, ed. Conde de Ficalho, 2 cilt, Lisboa: Academia Real das Sciencias de Lisboa, 1891-1892, I, s. 32.
42 *Os Lusíadas de Luís de Camões*, ed. Alvaro Júlio da Costa Pimpão, Lisboa: Instituto de Alta Cultura, 1972, Canto X, 62 ve 68.
43 *Cogito*'nun "Osmanlılar Özel Sayısı"nda (19, s. 232-258) Osmanlıları çok geniş bir yelpaze içinde değerlendiren Mehmet Genç, Mete Tunçay, İlber Ortaylı, Cornell Fleischer, Hilmi Yavuz, Nuray Mert ve Ekrem Işın'ın tartışmaları, benim bu makalemin oralarda bir yer bulabileceği umudunu fazlasıyla vermiştir.

gençler tarih yazıyor

Büyük Mübadele ve Bursa

Rumların ve Ermenilerin boşaltmış oldukları topraklarda iskân edilen Müslümanlar, Batı Anadolu'nun tümünde olduğu gibi Bursa'da da homojen bir nüfusun oluşmasını sağlamışlardır.

Hasan Çetin ›

Lozan görüşmeleri sırasında Dr. Rıza Nur'un başkanlığında yürütülen Türk-Yunan halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokolüne göre Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye, Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlar Yunanistan'a göç ettirilecekti. 1912 yılındaki Balkan Savaşı sırasında, işgal altında kalan bölgede yaşayan Türklerin büyük bir bölümü Bursa'ya göçmüştür. Ancak, Balkan Savaşı sonrasında gelenlerin iskânı yapılmadan Birinci Dünya Savaşı çıktığı için göçmenler yerleştirilmemiş, 1924 "mübadele göçmenleri" ile birlikte iskân edilmişlerdir.[1]

Türk-Yunan heyetleri arasında anlaşma 31 Ocak 1923 tarihinde sağlanmış, ancak mübadele resmen, 10 Kasım 1923 tarihinde, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile, Bursa'ya ilk göçmen kitlesi Aralık 1923'te gelmiştir.[2] ***Hüdavendigâr*** gazetesindeki habere göre, Selanik ve çevresinden üç bini aşkın kişi Kânunuevvel'in (Aralık) 19'uncu günü sabahleyin Mudanya iskelesine ulaşmış, şehirde yoğun ilgi ve sevgiyle karşılanmıştır. Bu kimseler, daha sonra, geçici olarak kalacakları Muradiye'de bulunan misafirhanelere götürülmüşlerdir.

1921 yılından 1929 yılına kadar Bursa'ya mübadil göçmen olarak 34.523 kişi gelmiştir.[3] Bu sayı, gayri mübadil olan göçmenler, mülteciler ve harikzadegânlarla birlikte toplam 40.708'i bulmaktadır. 1924 yılında büyük mübadele sonucu Bursa yöresinden giden 120.000 Ermeni ve Rumun yerine ancak 40.000 göçmen iskân edilmiştir.

Göçmenlerden Sonra Bursa'nın Görünümü

İmparatorluk döneminde şehrin yaklaşık dörtte biri (yüzde 24.1) oranında olan azınlık nüfusu Cumhuriyet'le birlikte düşük bir orana (yüzde 3.2) gerilemiştir.[4] 1927 nüfus sayımına göre bu oran daha düşüktür (binde 5). Buna karşılık, şehir içinde dışarıdan gelenlerin oranı daha önce azınlıklardan boşalan orana yaklaşmıştır. 1935'te Bursa'nın toplam nüfusunun 76.941'i (yüzde 17.3) yabancı memleketlerde doğmuş olanlardan oluşmaktadır. Bunların üçte ikilik kısmını Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelenler oluştururken geri kalan üçte birlik kısmı Yugoslavya, Romanya, Rusya, Arnavutluk gibi yerlerden gelmiştir.[5]

Bursa nüfusunun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında imparatorluğun son dönemine göre önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. 1905 yılında 462.954 olan Bursa'nın toplam nüfusu[6] 1927 yılında 401.495'e inmiştir.[7] Bu düşüş, araya giren bir dizi savaş sonucu ortaya çıkan ölümlere bağlanacak olsa bile, esas etken, Rum ve Ermeni nüfusun göçüdür. Salnamede, Rum ve Ermeni nüfusu 103.017 olarak görülmektedir. Bunların boşaltmış olduğu topraklarda 34.523 kişinin iskân edildiğini düşünürsek geriye kalan 68.494 kişi Bursa'nın nüfus kaybı olarak ortaya çıkmaktadır. 1905 ve 1907 yıllarında Bursa'daki genel nüfus toplamları karşılaştırıldığında, arada 61.359 kişilik bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Bursa, artık eskiden Rumların ve Ermenilerin yoğun bulundukları Bursa Merkez, Mudanya ve Gemlik kazaları başta olmak üzere, yerli Müslüman kesimden oluşmaktadır. Bu, önemli bir saptamadır, çünkü Bursa, İstanbul ve İzmir ve çevresinden sonra, belki de imparatorluğun en heterojen yeriydi. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından nüfus mübadelesinin gerçekleşmesi sonucu, Bursa'da ve Anadolu'nun azınlık nüfusu bulunan diğer taraflarında, ekonomik ve kültürel ayrıcalıklara dayanarak varlığını sürdüren Hıristiyan nüfus yerine, ulusal bir devletin vatandaşı olarak, ülkece eşit haklara sahip ayrıcalıksız, Müslüman bir nüfus yaşamaya başlamış ve sosyal ilişkiler de bu temel üzerine şekillenmeye başlamıştır. Mübadil göçmenlerin hepsi Türkiye Cumhuriyeti uyruğuna geç-

Hasan Çetin, *1979 yılında Tercan'da doğdu. "Büyük Mübadele ve Bursa" isimli makalesiyle katıldığı Gençler Tarih Yazıyor 2001'de mansiyon aldı. Çetin, Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu.*

miştir. Böylece yukarıda rakamsal olarak verdiğimiz homojen bir nüfus Bursa'nın yeni nüfusunu oluşturmuştur.

Ekonomik Faaliyet ve Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret hayatının, ağırlıklı olarak azınlıkların, özellikle Rumların idaresinde olduğu da bilinmektedir. Bursa sancağında yaşamını sürdüren azınlıklar da, bir kısmı toprağa bağlı olmasına rağmen daha çok tüccar, fabrika işletücisi veya serbest meslek sahibidir. Öte yanda Bursa Rumları İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rumlar gibi imalatla da uğraşmaktadır. Ayrıca, Bursa'da dokuma tezgâhlarına, imalathanelere sahip olmalarından dolayı kendileri için işçi olarak çalıştırdıkları Rumlar da vardır. Böylece, Bursa'da da Rum azınlığın oluşturduğu bir işçi grubu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Rumların sermaye sahibi bir nüfusunun da olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu görüntü, nüfus mübadelesinden sonra değişmiştir. Çoğunluğu orta sınıf düzeyinde ve şehir ve kaza merkezlerinde yaşayan insanların yerine gelen mübadil göçmenlerin hemen hepsi tarım kesiminden gelmektedir. Yunanistan topraklarında yaşayıp mübadele kapsamına alınan yüzde 90'ının çiftçilerden oluşmasına karşılık, Anadolu'dan mübadele ile ayrılan Rumlar genellikle tüccarlardan, doktorlardan, hukukçulardan, zanaatkârlardan vb. oluşmaktadır. Bunun sonucunda, Türkiye'ye mübadele sonucu gelen yaklaşık 400 bin kişinin, toplum yapısını önemli ölçüde kırsal kimliğe büründürdükleri iddia edilebilir. Bursa şehrinin de bundan etkilenmiş olması kaçınılmazdır.

Azınlıkların yoğun bulundukları Bursa Merkez, Mudanya ve Gemlik kazalarının mübadeleden sonraki mesleki dağılım tablosuna göre, 1927'de toplam nüfusu 127.025 olan Bursa Merkez kazasında, nüfusun yüzde 19 gibi bir oranı tarımla meşgulken, ticaret ve sanayi ile meşgul olan yalnız binde 3 gibi küçük bir orandır. Aynı nüfusun yaklaşık yüzde 67'si mesleksiz veya mesleği meçhul görünmektedir. Gemlik ve Mudanya'da ise toplam nüfusun yine yüzde 20'si tarımla meşgulken, ticaret ve sanayi ile uğraşan kesim, kaza nüfuslarının binde 2'sini oluşturmaktadır. Söz konusu kazalarda toplam nüfusun yaklaşık yüzde 60-70'i mesleksiz veya mesleği meçhuldür.[8] Ancak, her üç kazada ve il genelinde mesleksiz veya mesleği meçhullerin pek çoğunun tarım alanında çalıştığı varsayılabilir. Yukarıda verilen rakamlar daha önce yaşayan azınlıkların meslek dağılım oranlarıyla karşılaştırılabilseydi şüphesiz daha ilginç sonuçlar ortaya çıkabilirdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İnegöl ve Yenişehir hariç olmak üzere Bursa ve diğer kaza merkezlerinde toplam 104.394 kişi yaşarken, köylerinde 194.609 kişi yaşamaktadır.[9] Yani nüfusun yüzde 34.9'u şehrin merkezlerinde, yüzde 65.1'i köylerinde yaşamaktadır. 1935 nüfus sayımında bu oranlar şehir merkezleri için yüzde 30.2 ve köyleri için yüzde 69.8 olarak saptanmıştır. Bunlar Türkiye'nin şehirleşme oranına göre oldukça yüksek kalmaktadır. 1927'de Türkiye'de şehirleşme oranı yüzde 16.4, 1935'te yüzde 16.9'dur.

İpek atölyesi.

Terk edilmiş topraklarda, ("emval-i metruke"), iskân edilen göçmenler, savaş sonrası boş kalmış toprakları, devletin sağladığı malzeme desteği ile gelir gelmez ekmeye başlamışlardır. Mübadele İmar ve İskân Kanunu'nun öngördüğü şekilde Bursa'ya gelen mübadil göçmenlere 1924-33 yılları arasında verilen taşınmaz mallar aşağıdaki gibidir.

Aile adedi	7.082
Nüfus	31.658
Ev	5.317
Dükkân	719
Arsa	1.844
Toprak (dönüm)	150.221
Bağ (dönüm)	4.445
Bahçe (dönüm)	33.885

İskân işleminin ardından, Bursa'da malısulün bol olacağına yönelik beklentiler olmuştur. Nitekim, dönemin basınında, 1924 yılında, hububatta genel ürünün bir önceki se-

neye göre üç misli artacağı tahmin edilmekte, emval-i metrukeye ait arazinin yüzde 80'nin ekilmiş olduğu belirtilmektedir.[10]

Yerel bir gazetede de, "Mübadiller ve Ziraat" başlıklı bir yazıda ise göçmenlerin en fazla mısır ve tütün ekimiyle uğraştıkları belirtilmektedir. Bursa'daki tütün üretimi 93 göçmenleriyle önemli bir ivme kazanır. Özellikle dağlık kesimlere yerleştirilen 93 göçmenleri arasında tütün, başta gelen bir tarımsal ürün olmuştur. Mübadil göçmenler arasında da tütün üretiminin yaygın olmasının bir diğer nedeni de, Bursa'ya gelen mübadil göçmenlerin önemli bir kısmının Selanik'ten veya ona bağlı Drama, Kavala gibi tütün üreticiliğinin yüksek ve kaliteli olduğu yerlerden gelmiş olmalarıdır.

Bursa'da Rum ve Ermenilerin yaşadıkları b lgelerde en çok ekilen ürünlerden biri de zeytindir. Oysa Rumların ve Ermenilerin boşaltmış oldukları bölgelere yerleşen Türk göçmenlerin çok büyük bölümü, hayatlarında hiç zeytin ağacı görmemişti. Zeytini hiç tanımayan göçmenlerin, zeytinlik alanlarda iskân edilmeleri nedeniyle bu yörelerdeki zeytin üretiminde düşüşler görülmüştür. Bu köylerde bazı köylüler ağaçlarını sökerken, bir kısmı ise zeytinlerini yerlilere kiraya vermiştir. Devletin hiç zeytin bitkisini tanımayan göçmenleri zeytincilik yapılan bölgelere yerleştirmesi Meclis-i Mebusan'da tartışmalara neden olmuştur. Karesi Mebusu Ali Galip Efendi: "Öteden beri hayvan ray etmekle meşgul olan dağ adamları bağ ve bahçelik, zeytincilik alanlarda iskân edilmişlerdir. Bu adamların katiyen böyle zeytinlikle, bağcılıkla ve bahçecilikle münasebeti yoktur" diyordu. Bu eleştiriler üzerine Aşair ve Muhacir'in müdür-i umumisi Reisi Hamdi Bey: "Son Balkan harbinden dolayı hicret eden eşhas, Rumeli'den gelmişlerdir. Heyet-i Muhtereminiz pek alâ bilir ve takdir eder ki, Rumeli'de zeytincilik hayatı yoktur. Bize gelen Toyranlı, Demirhisarlı, bir muhacir bittabi zeytinciliği bilmez. Fakat hükümet ahval-i fevkalade hazıra dolayısıyla bunları zeytin ağacı bulunan yerlere yerleştirmek mecburiyet-i katiye de bulunmuştur" demektedir. Bu tartışmalar üzerine Nezaret-i Celile'de iki heyet teşkil etmiştir. Biri Tevzi ve Taksim-i Arazi Heyeti. diğeri de Muallim ve Usta Heyeti'dir.[11]

İpeğin durumuna gelince, I. Dünya Savaşı'nın öncesinde hazırlanan sanayi istatistiklerine göre, Bursa'da 41 ham ipek fabrikası olduğu görülmektedir. 1913'te 32 fabrika ve 1915'te 20 fabrika işletilmiştir. Bu azalmaya savaşın koza mahsulünü azaltması neden olmuştur. 1916-17 yıllarında ise kozanın devamlı olarak azalması, işleyen fabrika sayısını birkaç müessese ile sınırlamıştır. Bu durum, çalışanların da sayısını azaltmıştır.[12] Tarımsal alanda bir boşluğu doldurabilmelerine rağmen, mübadil g çmenler ipek üretimindeki açığı kapatamamışlardır. Hatta en iyi bildikleri ve uğraştıkları tarım faaliyeti olarak tütün ekimini bildikleri için kendilerine dağıtılan topraklarda zeytinlikleri kesmişler, dutlukları ve bağları yok ederek onların yerine tütün ekmişlerdir. Böylece ipekböcekçiliğinin yeniden gelişimini bir ölçüde engellemişlerdir. Gerçekte Bursa'da Rumların bulunduğu hemen her yerde kurulmuş olan küçük ölçekli ipekböcekçiliği fabrikalarını, oralara yerleştirilen mübadiller kullanamamışlardır. İlginçtir ki, 19. yüzyılda kozalarından çıkarılan ipekle Avrupa piyasasında ün kazanan Demirtaş karyesinde iskân edilen göçmenler, fabrikayı yıllar boyu boş bırakmışlardır. Bu nedenle, zamanın hükümeti, ipek üretiminin devamını sağlamak için, ipekçiliği göçmenlere öğretmek yoluna gitmiştir. 1930 yılında daha önce Bursa Harir Darü't-Talimi olarak bilinen İpekçilik Enstitüsü yeniden açılmıştır.[13] Öte yandan, 1924-25 yıllarında artan ipek üretimi, 1927 yılında biraz daha artmıştır. Ne var ki, bu alandaki üretim, Rumlar mübadele nedeniyle şehri terk ettikten sonra eski miktarına hiçbir zaman ulaşamamıştır.[14]

Mübadil göçmenler, Bursa'da ipek üretiminin kısmi gelişimine, esas olarak, iş gücü sağlayarak katkıda bulunmuşlardır. Bu üretimin şeklinde, mübadeleden sonra ortaya bir farklılık çıkmıştır. Bu da fabrikalarda işgücünün cinsiyetinin değişmesidir. Önceden ipekçilik endüstrisinde işgücünün tamamına yakını kadınlardan oluşmaktadır. Artık bütün fabrikalarda iş yapan kadınların oranı sadece yüzde 4'tür, yani durum tamamıyla tersine dönmüştür.

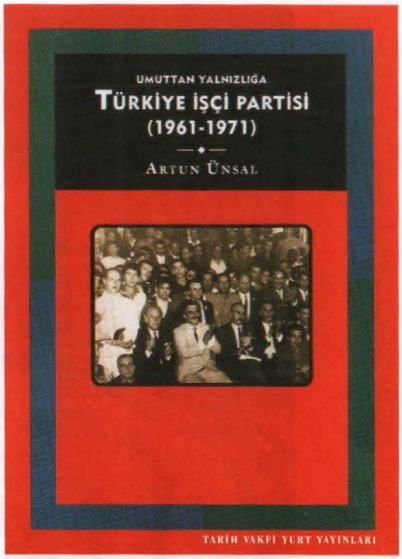
Göçmenlerin, Anadolu'daki ekonomik hayata kısa sürede adapte olmalarından bir süre sonra kendi aralarında şirketleştikleri görülmektedir. *Yoldaş* gazetesinin bir haberinde "Mübadele ve İmar İskân Bakanlığı'nın Mıntıka Müdürlüğü'ne vuku bulan bir tebligatında, göçmenler arasında üretim ve alım-satım ortaklık şirketleri oluşturdukları ve hükümetçe tasdik ve tescil olduğu, Ziraat Bakanlığı'nca bu derece teşvik edilmesi bildirilmiştir. Çok yakın bir zamanda çabalarının sonucunu görmek istiyoruz."[15] denilmektedir.

1 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1927*, s. 567.
2 *Hüdavendigâr*, 20 Aralık 1923.
3 *İstatistik Yıllığı* cilt III.1930, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930, s. 100.
4 *Age*, s. 78.
5 *Genel Nüfus Sayımı* 20 İlkteşrin (Ekim) 1935, Ankara: T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937.
6 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1908, s. 606.
7 *Umumi Nüfus Tahriri*, 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927, Ankara, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929.
8 *Umumi Nüfus Tahriri*, 1927.
9 *Cenub-i Marmara Havzası*, s. 78.
10 *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1924.
11 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. 5 Mart 1333 (1917), TBMM Yayınları, cilt I, s. 56.
12 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii, 1913-15 İstatistikleri*. Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 140-143.
13 Tahir Yelmen, "İpek Böcekçiliği", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, cilt 5, no. 20-24, 1939, s. 51.
14 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-29)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 75.
15 *Yoldaş*, sayı 437, 1924

UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ (1961-1971)

ARTUN ÜNSAL

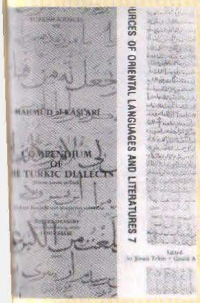
27 Mayıs askeri müdahalesini izleyen göreçe özgürlükçü ortamda, 1961 Anayasasa'nın sağladığı yeni siyasal güvencelerin ışığında kurulan ve Cumhuriyet döneminde TBMM'ye girebilen ilk sol parti olan Türkiye İşçi Partisi'nin ilk 10 yıllık döneminin öyküsü. Şubat 1961'de, aralarında Kemal Türkler, Rıza Kuas, Şaban Yıldız gibi isimlerin bulunduğu 12 sendikacı tarafından kurulan TİP, kuruluşunu izleyen yıllarda Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren gibi aydınların katılımıyla geniş bir alana yayılma olanağı buldu. Bu kitapta, kuruluşundan 12 Mart muhtırasıyla kapatılışına kadar geçen dönemde TİP'in, Türk sol hayatındaki etkinliğinin bir bilançosu çıkarılıyor. Ayrıca Osmanlı'dan bugüne uzanan sol gelenekte partinin konumunun ne olduğu konusu ele alınıyor. 1960'lı yılların Türkiye'sindeki çeşitli toplumsal yapıları ortaya koyan istatiksel bilgiler, TİP ve sol hareket bağlamında değerlendiriliyor.

xv + 524 s. / ISBN 975-333-162-2

ŞİNASİ TEKİN - GÖNÜL ALPAY TEKİN tarafından

Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations adı altında 1971'den bu yana çıkarılan

SOURCES OF ORIENTAL LANGUAGES AND LITERATURE DOĞU DİLLERİNİN VE EDEBİYATLARININ KAYNAKLARI

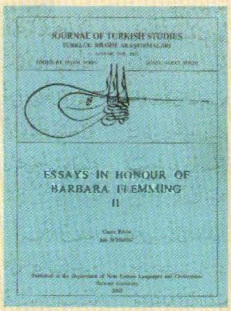
SALTUKNAME • *HEŞT BİHİŞT* • *DİVANÜ LUGAT-İT-TÜRK* *BATTALNAME* • *DÂNİŞMEND-NÂME* • *ÇENGNAME*

ve diğerleri...

ile 1977'den bu yana çıkarılan

JOURNAL OF TURKISH STUDIES TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

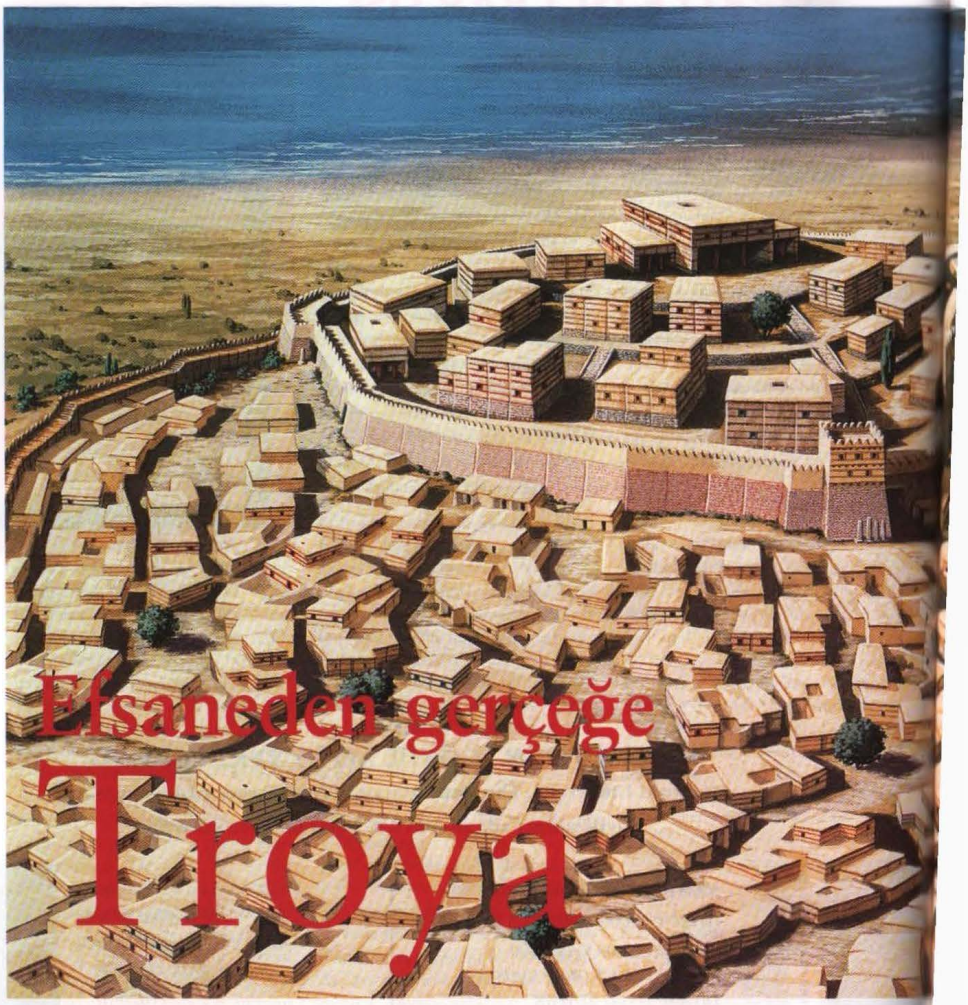
ORHAN ŞAİK GÖKYAY • *FAHİR İZ* • *ANNEMARIE SCHIMMEL* • *ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI* *AGÂH SIRRI LEVEND* • *BARBARA FLEMMING ARMAĞANLARI* **ve diğerleri...**

Artık İstanbul'da ve Ulaşabileceğiniz Cazip Fiyatlarla...

urkuaz

Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. Emir Nevruz Sok. No. 12 Panayia Apt. Galatasaray 80050. İstanbul - Türkiye
Tel:(0212) 245 45 88 - Fax:(0212) 245 45 84 e-mail: bilgi@sahaf-turkuaz. com web: sahaf-turkuaz.com

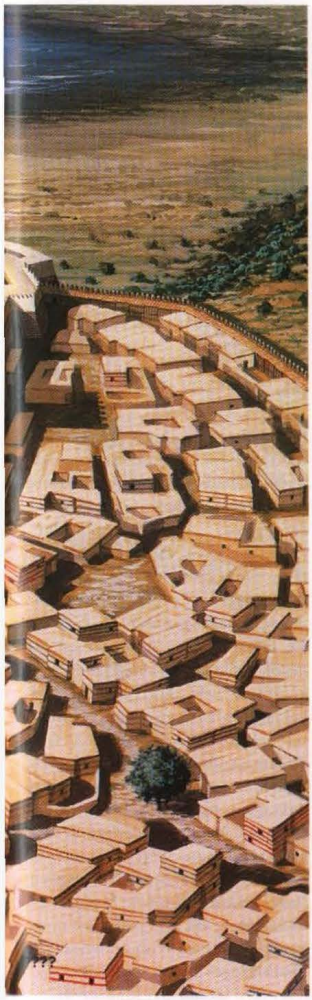

Efsaneden gerçeğe Troya

Schliemann, Osmanlı Devleti'nden aldığı fermanla ilk kazı çalışmasına 1870'te başladı. Bulduğu hazineyi izinsiz olarak yurtdışına kaçıran Schliemann'ın Troya'da kazı yapma izni elinden alındı; ancak ödediği para cezası sonrası 1878'te tekrar kazılara başladı.

Oğuz Tekin ›

İstanbul Beyoğlu'ndaki Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi şu günlerde yeni bir sergiye ev sahipliği yapıyor: *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk*. Sergi, 5 Ocak 2003 tarihine kadar üç ay süreyle açık kalacak. Sergi konsepti iki eksen üzerine kurulmuş durumda. Bir yandan Türkiye'nin çeşitli müze ve özel koleksiyonlarından getirilen eserler sergilenirken, öte yandan resim ve açıklamaların yer

Troya VI'nın rekonstrüksiyonu

aldığı çok sayıdaki pano ile ziyaretçiye adeta Troya'ya bir yolculuk yaptırılıyor.

Bilimsel danışmanlığını ve metin yazarlığını Devrim Çalış-Sazcı'nın yaptığı sergi, 3 Ekim 2002 tarihinde, Troya kazı başkanı ve Tübingen Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Manfred Korfmann'ın Troya'nın önemine değinen konuşmasıyla açıldı. Korfmann, Türkçe olarak yaptığı konuşmada Troya'yı keşfeden ve ilk kazıları gerçekleştiren Schliemann döneminden başlayıp günümüze kadar yapılan çalışmaları özetledi ve artık Troya'da bir müze kurulmasının zamanı geldiğini vurguladı. Daha sonra, Kültür Bakanlığı müsteşarı Fikret Üçcan ile Anıtlar ve Müzeler genel müdürü Dr. Alpay Pasinli de kısa birer konuşma yaptılar.

Sergide, esas olarak Çanakkale ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinden getirilen 130'a yakın eser sergileniyor. Serginin en ilgi çeken eserlerinden biri olan ve vaktiyle Fatih Sultan Mehmed'in kitaplığında bulunan el yazması *Ilyada* ise Topkapı Sarayı Müzesi'nden getirilmiş. Ayrıca Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan alınan Troya'ya ilişkin eski gravür ve haritalar da ayrı bir zenginlik katıyor sergiye. İzleyicilerin en çok ilgisini çeken köşelerden biri de Moskova Puşkin Müzesi'nde bulunan ve Schliemann'ın "Priamos'un Hazinesi" olarak adlandırdığı hazinede bulunan eserlerin benzerlerinin bulunduğu vitrin. Sergi salonunda her an açık olan video-kasetten Troya kazılarının tarihçesini de izlemek mümkün.

Sırası gelmişken, biraz da Troya kazılarının tarihçesinden söz etmemiz yerinde olacaktır. Heinrich Schliemann ilk kez 1868 yılında Homeros'un Troya'sını bulmak üzere Çanakkale yöresine gelmiştir. Schliemann, Osmanlı Devleti'nden aldığı fermanla ilk kazı çalışmasına 1870'te başladı. Birkaç yıl sonra "Priamos'un hazinesi" olarak adlandırdığı ve içerisinde çok sayıda irili ufaklı obje arasında takılar, kaplar ve baltalar bulunmaktadır.

Schliemann, altın takılardan bir kısmını eşi Sophia'ya takarak onun fotoğrafını çekmiştir. Bulduğu hazineyi izinsiz olarak yurtdışına kaçıran Schliemann'ın Troya'da kazı yapma izni elinden alındı; ancak ödediği para cezası sonrası 1878'te tekrar kazılara başladı. Bu takıların benzeri daha sonra Troya kazılarında bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmişti; sergide bu takılar da yer almaktadır. Schliemann'ın 1890'daki ölümünden sonra sırasıyla W. Dörpfeld ve C. Blegen'in kısa süreli kazılarını görüyoruz. Uzun bir aradan sonra, 1988 yılında, M. Korfmann bilimsel metotlarla Troya kazılarını yeniden başlatmıştır.

Tarihte Troya

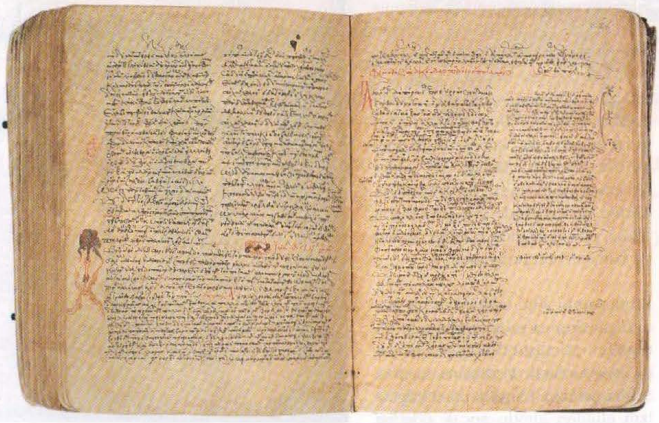
Troya, Hititler döneminde, yani MÖ 2. binyılda Wilusa adını taşıyordu. II. Muvattali döneminde Hititlerin Wilusa ile ilişkisi sonucu, Wilusa Hitit topraklarına katılmıştır. Wilusa'nın (yani Troya'nın) Yunanistan'da hüküm süren ve Hititlerin Ahhiyavalılar olarak adlandırdıkları Akhalarca da bilindiğine, Troya kazılarında ele geçen Akha (= Miken) keramikleri işaret etmektedir. Troya'nın tahminen M.Ö. 1190 civarında Yunanistan'da yaşayan Akhalar tarafından yıkılmasından sonra Ege dünyasında güç dengeleri

İnsan yüzlü kapak, Troya III. MÖ. 2250-2200. Pişmiş toprak. Çanakkale Arkeoloji Müzesi.

Efsaneden gerçeğe Troya

Troya II'de ele geçen ve "C Hazinesi" olarak adlandırılan altın takılar, altın çubuk ve altın külçe. İstanbul Arkeoloji Müzeleri (üstte).
Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Fatih dönemine ait el yazması *Ilyada*. (altta).

değişmişti. Tunç Çağı'nın ünlü Troya'sının yerinde, uzun bir suskunluktan sonra, Ilion kenti kuruldu. Helenistik ve Roma İmparatorluğu döneminde pek çok ünlü komutan ve devlet adamı bu bir zamanların efsane kentini ziyaret etmişti. Pers kralı Kserkses, Büyük İskender, Caesar, Augustus bunlardan bazılarıdır.

Roma İmparatorluğu döneminde Ilion'da basılan sikkelerde ön yüzlerde o sırada iktidarda olan Roma imparatorunun başı, arka yüzlerde ise Athena, Apollon, Aphrodite, Poseidon, Zeus, Herakles gibi tanrı ve tanrıçaların yanı sıra Hektor ve Patroklos, Dardanos, Ilos, Priamos, Aineas ve Ankhises, Paris ve Üç Güzeller gibi Troya Savaşı ile ilişkili tasvirler yer almaktadır. Başka bir deyişle Ilion, nostaljik bir yaklaşımla Eskiçağ'da birçok insanın belleğinde iz bırakan ünlü Troya Savaşı'ndan sahneleri ve tipleri yaşatmak ve soyundaki kahramanlarla gurur duyduğunu ifade etmek istemiştir. Ilion'un sikkeleri, kentin bu düşüncesini en iyi yansıtan belgelerdir. Bir anlamda Homeros'un *Ilias Destanı* (*Ilyada*), heykeltraşlık, vazo resmi gibi sanat eserlerinin yanı sıra Ilion'un sikkelerinde resmedilerek canlandırılmıştır.

5 Ocak 2003 tarihine kadar açık olan sergiyi kaçırmamanızı önerirken, Yapı Kredi'nin İstanbul'un varoşlarındaki devlet okullarına otobüs tahsis ederek öğrencileri sergiyle buluşturmasının ve tarih derslerinden hiç olmazsa birini sergide geçirmelerini sağlamasının övgüye değer bir yaklaşımı olduğunu vurgulamalıyım.

Oğuz Tekin, Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi

Batı musikisi teori kitapları

Mehmet Ali Bey'in (Feridun) Batı musikisi eğitimi için yazdığı eserinin girişinde "Mekteplerimizde ilahi melodilerini kaldırarak talebeye hakiki bir musiki zevki vermek gayesi"ni güttüğünü belirtir.

Recep Uslu ›

Türkiye'de Batı müziği tarihine yeterince önem verilmediği tespitine çeşitli makalelerde rastlanmaktadır. Bu konunun 19. yüzyılı kapsayan kısmı yani 19. yüzyıldaki Osmanlılarda Batı müziği teori kitapları hakkındaki ilk makalem daha önce *Orkestra*[1] dergisinde yayımlanmıştı. Bu makalede o yazının bir devamı olarak, 20. yüzyıl başından 1928'e kadar Osmanlı harfleri ile yazılmış Batı müziği teori eserleri tanıtılacaktır.

Ahmed Muhtar Bey (Ataman), *Mektepliler için Şen Şarkılar*, İstanbul 1928, s. 33; aynı yazarın *Musiki Alfabesi*, İstanbul 1928. Ahmed Muhtar Bey'in (Ataman) *Rimsky'den Nazari ve Ameli Armoni* adlı bir çevirisi olduğu için bakınız; Korsakoff, N. Rimsky. Ali Rıfat Bey (Çağatay), "Fenn-i Musiki Nazariyatı", *Malumat*, sayı. 1-7, 9-11, 13, 20, 21, 23, 28, 11 Mayıs 1311/1893'ten itibaren seri halde yayımlanmıştır.[2] Ali Rıfat Bey bir ara Dârülbedayi'de de ders vermiştir. Ali ve Salahaddin Bey, *Muhtasar Risale-i Musiki*, kısım 1-2, 1. cüz, İst. 1325/1909, s. 47; Bekir Behlül Bey (?). *Medhal-i Musiki*, İzmir: Ahenk matb. 1330/1912, s. 47; Halil Bedi (Yönetken), *İlk Mektepler için Gınanın Usul-i Tedrisi*, İstanbul 1927, s. 57;[3] İsmail Hakkı Bey, *Solfej yahut Nota Dersleri, Usulat, Solfej, Makamat ve İlaveli Nota Dersleri*, İstanbul 1335/1919 ve *Solfej Nota Dersleri*, İstanbul 1341/1922.[4]

İstanbul'da doğan İsmail Hakkı Bey, hanende Raşit Efendi'nin oğludur. On üç yaşında girdiği Muzika-yı Hümayun'da Latif Ağa'dan Türk müziği, M. Zati Bey'den (Arca) Batı müziği ve nota öğrendi. Guatelli Paşa'dan da dersler aldı. Serhanende oldu, Muzika-yı Hümayun'da kaymakamlığa (yarbaylığa) yükseldi. 1908-1918 Meşrutiyet yıllarında halka açık konserler idare etti. Şehzadebaşı'nda İsmail Hakkı Bey'in 1907'de kurduğu Musiki-i Osmani Cemiyeti büyük boyda marşlar, orta boyda fasıl, küçük boyda 50 kadar nota yayını yapmıştır.[5] Ayrıca İsmail Hakkı Bey İstanbul Opereti'ni kurmuş ve Dârülelhan'da (1925) solfej ve müzik dersleri vermiştir. 1926'da Türk müziği tasnif heyetinde görev almış, 61 yaşında ölmüştür. Çok eser bestelemiş, ölü makamlarda besteler yaptığı gibi kendi türettiği makamlarda kâr, şarkılar, saz eserleri, ilahiler, marş ve operetler bestelemiştir. Buna rağmen yazmaya yeterince önem vermediği için notalama ve yazdığı eserlerde bilgilendirmelerde hatalarının olduğu bilinir.[6] Muallim İsmail Hakkı Bey'in "yarım yüzyıllık tecrübesini" aktardığını söylediği son eserin de Türk müziği makamlarının vezinlerini ve Batı notasıyla seyirlerini vermektedir (*Mahzen-i Esrar-ı Musiki: Musiki Tekamül Dersleri*, İkinci kitap, İstanbul 1926, s. 50)

Kâzım Bey (Uz), *Musiki Nazariyatı*, İstanbul 1339/1923, s. 48.[7] Bu eser Yıldız Ferhat ve Arif Düzenli tarafından Ankara Üniv. İlah. Fak. Türk din Musikisi'nde yeni harflere çevrilerek tez yapılmıştır. Daha önceki makalemizde hayatını ve eserini anlattığımız Kazım Bey'in 1928'den sonra da bazı eserleri yayımlanmıştır. Nota yayımına da öncün veren okul şarkıları içeren eserlerinde Batı müziği hakkında bilgiler de vardır.[8]

İlk Musiki Kitabı, viyolonist bestekâr Mehmet Ali Bey'in (Feridun) Batı musikisi eğitimi için yazdığı eseridir. Uzun seneler Avrupa'da kalmıştır, müziğe yeni başlayanlar için notanın anlatımıyla birlikte marşlar, çocuk şarkılarından örnekler vermektedir. "Mekteplerimizde ilahi melodilerini kaldırarak talebeye hakiki bir musiki zevki vermek gayesi"ni güttüğünü giriş te belirtir. Musikiyi anlatmakla başladığı eserinde notaların şekilleri, kıymetleri, isimleri, porte, anahtar, usul, es (*silence*), usul (*mesure*), gam veya sıra, fasıla (*intervalle*), teneffüs (*respiration*), nokta, bağlama'yı (*liaison*) anlatır, notalı örnekler verir. Sonunda fihrist vardır. Mehmed Ali Feridun, Hüseyniaşiran'da buselik bir marş da bestelemiştir. *Milli Ordu Zafer Marşı: Yaşasın Mustafa Kemal, Yaşasın*, İst. 1338/1922, s. 4.

‹ *Recep Uslu, Yrd. Doç. Dr*

1 Recep Uslu, "Osmanlılarda Batı Musikisi Teorisi Kitapları". *Orkestra*, sy. 3/07, 1999, s. 41-53.
2 Mustafa Yeşil, "Türk Musikisi için Bir Bibliyografya Denemesi", *Musiki Mecmuası*, sy. 224, 1967, s. 24; Bir ara Şark Musikisi Cemiyeti başkanı da olan Ali Rıfat Bey'le yapılan bir mülakat için bk. *Dergah*, nr. 40. 5 Kânunuevvel 1338; Bu zatın Dârülbedayi'deki musiki tedrisatı hakkında verdiği bilgiler için bk Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, IV, s. 1273-1274
3 Yeşil, *Musiki Mecmuası*, sy. 223, 1966, s. 210
4 Bilgi için bk. *Gültekin Oransay Derlemesi* 1, İzmir 1996, s. 79
5 Bülent Alaner, Bülent: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Müzik (Nota) Yayıncılığı (1876-1986), Ankara 1986, s. 33; E. R. Üngör, "Türk Musikisinde Nota Yayıncılığı", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 6-9.2.78), 1980, s. 561-562
6 Yeşil, *Musiki Mecmuası*, sy. 224, s. 24
7 Özege, Eski Harfli Türkçe Eserler Kataloğu, nr. 14512
8 Kazım Bey (Uz), Notalı Mekteb Şarkıları, İstanbul 1330/1911, s. 28; Kazım Bey (Uz), İbtidai Nota Dersleri, İstanbul 1332/1914, s. 63; 2. baskı İstanbul 1333/1917, s. 63; 3. baskı 1334/1918, s. 63; Kazım Bey'in (Uz), *Ta'lim i Musiki veya Musiki Istılahatı*, adlı eseri ilk Türkçe müzik sözlüğüdür.

Ramazan geldi hoş geldi

Yavuz Selim Karakışla | Dosya Editörü

1960'lı yıllarda geçmiş olan çocukluğumun en güzel anıları, 1900 yılında Selanik'de doğup, 1924 yılında Mübadele ile geldiği İzmit'de yaşamının geri kalanını sürdürmüş olan anneannem Münire Serdengeçti'nin iki katlı eski ahşap Rum evinde yaşandı. Münire Hanım 1900 doğumlu olduğu için, II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre önce II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllında Selanik'de ilkokula başlamış, her sabah derse girmeden önce diğer öğrencilerle birlikte "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmıştı. II. Meşrutiyet'in İlanı'nı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını, Balkan Savaşı'nın acılarını ve Selanik'in Yunan işgaline geçişini, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Yunanistan'da yaşamını sürdürmeye çalışan bir Türk ailesi olmanın her türlü sıkıntılarını görmüş geçirmiş, Mübadele ile Türkiye'ye gelip İzmit'e yerleştirildikten sonra, hayatını öğretmenlik yaparak kazanmaya çalışmış bir Cumhuriyet aydınıydı.

Anneannemin evi biz çocukların hiç cezalandırılmadığı, hep el üstünde tutulduğu, süreklikestane kebaplar, patlamış mısırlar, taneleri ayıklanmış narlar, koçanından ufalanmış ve üstüne toz şeker dökülmüş haşlanmış mısırlar, mısır ekmeği doğranmış pudra şekerli yoğurtlar, limontalar, şuruplar, hoşaflar, aşure ve tatlılar, şekerler, çikolatalar, lokumlar ve artık adları ve terkipleri aklıma bile gelmeyen, ama tadları damağımdan bir ömür boyu hiç eksilmeyen çok çeşitli çocuk menüleriyle sürekli kaşık kaşık doyurulduğu bir "çocuk krallığı"ydı.

Benim Müslüman Osmanlı kadınlarının, yani "muhaddereât-ı vatan"ın tarihine göstermiş olduğum özel ilginin belki de başlıca sebebi, küçükken yakından tanımak şansı bulmuş olduğum bu elma yanaklı, kar beyaz başörtülü, "mütedeyyin" yaşlı Osmanlı kadınıdır, kim bilir? Anneannem Münire Serdengeçti'yi 1986 yılının soğuk bir kış günü toprağa verdiğimizde, o hakkın rahmetine kavuşmuş, ama herbirimizin yaşamından da birşeyler bir daha geri dönmemek üzere kopup gitmiş oldu. Artık bayram günleri anneannemin İzmit'deki evinde biraraya toplanıp el öpmek, bayram sofralarında başköşeye kurulup onun yapmış olduğu çeşit çeşit leziz yemekleri afiyetle tüketmek, bayram harçlıklarımızı toplamak, tamamen tarih oldu. Her bayram, her kuzen başka bir tarafa tatile kaçar olduk.

Artık bizler için kasap dükkanı önündeki kediler gibi yalanarak iftar saatini beklediğimiz o "eski Ramazanlar" çok geride kaldı. Anneannemin iftariyelerden oruç tutmuş olan büyüklerden daha çok çocukların yemesine gözyumduğu, kuka, mercan ve kehribar namaz tesbihlerini kolye yapıp evcilik oynamasına bile müsamaha gösterdiği, namaz kılarken secdeye vardığı zaman kendisini güldürüp namazını bozmaya çalışan afacan torunlarına pek ses çıkarmadığı, bahçede kendi yaptığımız Ramazan topuyla bütün ev halkını yanıltıp oruçlarını zamanından önce bozdurmaya çalışmamıza bile kızmadığı günler, benim kuşağımın sonunun da sonuna yetişmiş olduğu o "eski Ramazanlar", artık tamamen tarih oldu.

İşte bu nedenle, bu sayımızdaki dosyamızı Ramazan ayı münasebetiyle "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazanlar" konusuna ayırdık. "Ramazan Geldi, Hoş Geldi" başlıklı dosyamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Ramazan hayatı, kültürü, yayınları, eğlenceleri ve sofraları hakkında yazılmış birbirinden ilginç yazılar bulacaksınız. François Georgeon kapsamlı makalesinde II. Mahmut'dan Mustafa Kemal Türkiyesi'ne kadar (1808-1938) gelişen 130 yıllık bir modernleşme sürecinde Ramazan'ın toplumsal hayatta yarattığı değişiklikleri, devlet ve Ramazan ilişkisi açısından inceliyor. Georgeon ne denli İstanbul'daki "umûmî" Ramazanlar ile ilgileniyorsa, Necdet Sakaoğlu da o kadar taşradaki evlerde yaşanan "husûsî" Ramazanlar ile ilgileniyor. Sakaoğlu, Ramazan sofraları, Ramazan eğlenceleri, Ramazan'da pekişen komşuluk ilişkileri, ve Ramazan adetleriyle ilgili bilgiler aktarıyor. 1902 yılının Ocak ve Aralık aylarına rastlayan iki ayrı Ramazan hakkında *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi ve başyazarı Ahmet İhsan Tokgöz'ün "İstanbul Postası" başlığıyla yayınlamış olduğu dokuz başyazıdan hareket eden Kemalettin Kuzucu, Beyazıt'da kurulan Ramazan Pazarı'ndan, Direklerarası'na, geniş bir yelpazede iftar ve sahur arası Ramazan eğlencelerine değiniyor. Kendisi de bir Karagöz yapımcısı ve hayali olan Uğur Göktaş, kendi yapımı olan Karagöz tasvirleri ile süslemiş olduğumuz yazısında Ramazan'ın en vazgeçilmez eğlencesi olan Karagöz'ü toplumsal işlevleriyle birlikte okurlarımıza sunuyor. Dosyamızın son yazısında ise, sahhaf dostumuz Emin Nedret İşli Ramazan ayındaki ibadetler ve yaşanan toplumsal etkinliklere yönelik olarak yayınlanmış olan eski ve yeni harfli Ramazan kitaplarını okurlarımıza tanıtıyor. Çocukluğunuzun Ramazan'larını en azından gönlünüzde tekrar tekrar yaşayabilmeniz dileğiyle.

Ramazan geldi hoş geldi!

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazana Dair Siyasi Alışkanlıklar *François Georgeon* | Taşrada ve İstanbul'da Eski Ramazanların Tadı *Necdet Sakaoğlu* | Ahmet İhsan'ın Kaleminden Bir Senede İki Ramazan *Kemalettin Kuzucu* | Hayal Şehrin Hayal Oyunu *Uğur Göktaş* | Ramazan Kitapları *Emin Nedret İşli*

47

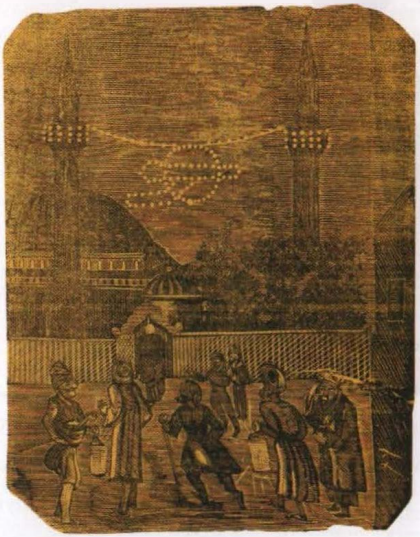
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

Ramazan 19. yüzyıl boyunca iktidar için temel bir koz haline geldi. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etti. 1930'lu yıllardan itibaren, ramazan etkinliklerinin halkın toplandığı yerlerden kişisel alana doğru çekilmesi, güçlü ve merkezileşmiş devletin elinde halkı harekete geçirmek için Halkevleri, tek parti rejimi, resmi propaganda, radyo, yarı-resmi basın gibi yeni olanakların bulunması, Ramazan "siyasetini" fiilen hükümsüz kıldı.

François Georgeon ›
Çev: Saadet Özen

Kökü 17. yüzyıla, hatta 16. yüzyıla uzanan ve Türk şehirlerinde hâlâ varlığını koruyan mahya geleneği 19. yüzyıldan itibaren ikili bir gelişim çizgisi izledi. Öncelikle, Sultan II. Mahmud'un zamanında (1808-1839), Haliç'e ve Boğaz'a demirlemiş olan Osmanlı donanmasındaki gemilerin direklerinin arasına, ya da kamu binalarının cephelerine mahya'lar asılmaya başlandı; o güne dek dinsel yapılara özgü olan bu yazılar artık devlet iktidarının simgesi olan sivil binaları da süsleyeceklerdi.[1] Daha sonra, Jöntürkler devrinde (1908-1918), dinsel mesajlar veren geleneksel mahya'ların yanında laik karakterli yazılar da görülmeye başlandı: Örneğin Balkan Savaşları sırasında (1912-1913), "Hilal-i Ahmer'i Unutma" ya da "Muhacirlere Yardım Ediniz". Cumhuriyet döneminde 1924'ten sonra mahya'lar açıkça siyasal bir içerik kazandılar: İstanbul gecelerinden şöyle sloganlar sıralabiliyordu: "Yaşasın Hürriyet", "Hâkimiyet Milletindir", "Çok Yaşa Gazi [Mustafa Kemal]", ya da ulusal ekonomi siyasetine destek kampanyası çerçevesinde, daha düz bir ifadeyle, "Yerli Malı Satın Alınız".

Çaylak Tevfik, *İstanbul'da bir sene: Ramazan Geceleri.*

Bu gelişmeler genel olarak İslamiyetin, özel olarak da ramazana ilişkin "siyasal uygulamaların", deyim yerindeyse "araç olarak kullanılmasının" anlamlı örnekleridir. Devletin ve şehrin sorumluluğunu taşıyanlar, gerçek bir "bütünsel toplumsal olgu" olan ramazana kayıtsız kalamazlardı.

Ramazanda Yapılan Siyasi Törenler

Önce şu paradoksu ortaya koyalım: Yöneticiler dinsel yükümlülükleriyle meşgul olduklarından devletin siyasi yaşamı ramazan sırasında yavaşlarken, resmi daireler gündüz uykuya dalarken, siyasi simgeler İslamiyetin kutsal ayında doruğa ulaşıyordu. Bu kanıya varmak için, 19. yüzyılda yayımlanmış teşrifata[2] bakmak yeter: Ramazanın –ve sonunda gelen bayramın– devletin siya-

si tören düzeninde ne kadar önemli bir yer tuttuğu hemen görülecektir.

Ramazan ayındaki tören ve ayinler, siyasi sistemin zirvesindeki din ve devlet sentezinin bir ifadesiydi; bunlar ayrıca Osmanlı devletinin İslami karakterini hatırlatıyor, Madeline Zilfi'nin 17. ve 18. yüzyıllar hakkında söylediği "dindarlık siyasetinin" temel unsurlarını oluşturuyorlardı. Sadrazam da özel olarak, harfiyen uyulan bir takvim ve hiyerarşik kurallar doğrultusunda devletin ileri gelenlerine iftar yemekleri vermek, bu fırsatla da mevkilerine ve taşıdıkları öneme göre onlara armağanlar sunmak zorundaydı.

19. yüzyılda, reformların başlamasından itibaren ne değişti? İlk olarak, Hırka-i Şerif'e yapılan ziyaret. Sultanlar Topkapı Sarayı'nda, Kutsal Emanetler'in hemen yakınında yaşarken, "Hırka-i Şerif ziyaretinin töreni sarayın içinde kalıyordu. Ama sultanlar Boğaz kıyısındaki Çırağan, Dolmabahçe, sonra da Yıldız gibi yeni saraylara yerleşmek üzere Topkapı'dan ayrılınca –bu olay 19. yüzyılın başında II. Mahmud zamanında başladı–, tören karmaşık bir hal aldı: Artık sultan ve maiyeti eski saraya ulaşmak için bütün şehri aşmak zorundaydılar, ve bu yol "Hırka-i Şerif alayı"nın oluşmasına yol açtı. Bu da (selamlık denilen törene zemin hazırlayan cuma namazı gibi) sultan ve çevresindekiler açısından büyük bir debdebeyle halkı gözükmek için yeni bir fırsat yaratıyordu.

Gene aynı dönemde meydana gelen ikinci değişiklik: II. Mahmud, selefleriniin saraya kapanma alışkanlığını terk ederek, başkent sokaklarında gezintilere çıkmaya başladı. Devletin modernleştirilmesinden doğan yeni görevlerini yerine getirmek üzere yapıyordu bunu, örneğin kamu binalarını hizmete açmak ya da sınavlara katılmak gibi; ama ayrıca, ramazanda hemen her gün camilere gitmeyi, ya da sadece gezinmeyi, çarşı ve pazarları ziyaret etmeyi, Beyazıt ve Tophane Meydanı gibi halkın toplandığı yerleri dolaşmayı alışkanlık edinmişti. II. Mahmud'un halefleri olan Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) de aynı yolu izlediler.

İlk "görüşler" temel olarak, sultanın kentteki gezintilerinin yarattığı sorun hakkındaydı: İstanbul halkının binalarının cephelerinin, kapılarını ve önlerini temizlemeleri; sultanın huzurunda konuşmaya ya da şakalaşmaya kalkışmamaları; görünmeden gitmemeleri, sultanın arkasına geçmemeleri, durup gözlerinin içine kabaca bakmamaları gerektiği; alkışgönüllü bir tavır takınmalarının, el kavuşturup kenara çekilmelerinin uygun olacağı ısrarcı bir dille hatırlatılıyordu.[3] Sultanın uyruklarının arasında görülmesi açıkça yeni bir şeydi, tıpkı saray teşrifatıyla şehir geleneklerinin karşı karşıya gelmesi gibi.

Sonuç olarak "reformcu sultanlar" ramazanın –hem dinsel (oruç ayının kutsallığı) hem toplumsal (bir araya gelen kalabalıklar)– içeriğini başkent halkına daha çok görünmek için kullandılar, iktidarlarına daha halka dayalı, daha karizmatik yeni bir boyut kazandırabilmek için, kendileriyle uyrukları arasında yeni bir tür ilişki oluşturmak, yeni bir meşruiyet kazanmak için dinsel ateşin ve toplumsal hayatın yoğunluğundan yararlanmaya çalıştılar. Yeni bir paradoks: II. Mahmud ve halefleri bir Müslüman töreninden sonuna kadar yararlanarak Hıristiyan Avrupa'nın liderlerine yaklaşan bir görüntü yarattılar: "Halkın arasına karışan hükümdar" görüntüsü.

Ne var ki 1876 krizinden itibaren "ramazan siyaseti"nin karakteri değişti. Abdülaziz'in halefi olan ve Mayıs ayında tahta çıkan V. Murad'ın hükümdarlık yapamayacağı kısa sürede ortaya çıktı. Sadrazam ve nazırlar, Ağustos ayında, sultanın 20 Eylül'de başlayan ramazanda ve bayramda halka kendini gösteremeyeceğinden kaygılanmaya başladılar, ve belki de harekete geçip sultanı hal etmeye, yerine kardeşi Abdülhamid'i (1876-1909) geçirmeye karar vermelerinin nedenlerinden biri de bu oldu.[4] Ama yeni sultan hızla bambaşka bir tavır benim-

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

seyecekti. Sarayına kapandı; ramazan dönemi de dahil olmak üzere halk arasında gözükmeyi bıraktı; komplolardan ve saldırılardan korktuğundan eski imparatorluk sarayına varana kadar şehrin sokaklarını kateden alaydan vazgeçerek Topkapı'ya, Hırka-i Şerif ziyaretine deniz yoluyla gitmeye başladı. Doğal olarak bunun sonucunda hükümdarın "görünebilir olması" diye şey kalmadı; sultan artık Yıldız Sarayı'nın derinliklerinde gizleniyordu.[5] Buna karşılık Abdülhamid için ramazan, dinsel bayramlarla birlikte devletin İslami karakterini bir kez daha ifade etmek ve halifelik kurumuyla "panislamizm"i savunan bir siyaseti öne çıkarmak için son derece elverişli bir zaman olmuştur.[6] Sultan, memurları izne çıkarmak, terfi ettirmek, madalyalar dağıtmak, mahpusları salıvermek, Kuran'ın buyruklarını (oruç) ve yasakladıklarını (alkollü içki kullanmak, içkili yerlere gitmek), kadınları edepli giyinmeye ve şehirde geçerli olan kurallara uymaya çağırmak için hep Ramazan'ı seçerdi.

> Toplumsal yaşam ve eğlence ayı olan ramazan, aynı zamanda buluşmalar, kötü niyetli gizli toplantılar, komplolar, gizli eylemler için de ideal bir dönemdir.

Abdülhamid, böylece halifelik makamına uygun düşen manevi ve dini ortamı güçlendirmeye çalışırken, bir yandan da siyasi olarak en önde kendisinin geldiğini bir kez daha ortaya koymak için de gene ramazandan yararlanıyordu. 18. yüzyılın sonunda sultan protokol gereği yapılan, sadrazamın başkanlık ettiği yemeklere katılmazken, Abdülhamid iftar sofrasında nazırları, ordudaki subayları, önde gelen din adamlarını ve cemaatlerin başlarını konuk ediyordu. Sultan halkın arasında daha az gözüküyor, devletin başındaysa eskisinden daha çok bulunuyordu. Aynı şekilde, 18. yüzyılda çevresine samur kürkler ve kese kese para dağıtarak devlet adına yapılacak bağışları sadrazam düzenlerken, bir yüzyıl sonra artık durum değişmiştir. Görünüşe göre çok büyük olasılıkla "yeniden dağıtma" gücünü sultan geri almış, ramazanın vesile olduğu bu "bağış" ekonomisinin kaynağına da kendisi yerleşmiştir.

Ramazan ayı boyunca, çerçevesi (devlet hiyerarşisi, günler, verilecek armağanların türü) son derece belirli bir ritüel uyarınca, sultan devlet büyüklerine armağanlar verir, ikramlarda bulunur, ayrıca saray muhafızlarına ve orduya da çeşitli armağanlar eşliğinde ziyafetler çekerdi. Sistem tam anlamıyla bir ritüele dönüşmüştü. Sultandan başlayan yeniden dağıtım, toplumsal hiyerarşinin en alt basamağına dek uzanıyordu. Ramazan ayı, her yıl, sadaka toplamaya niyetlenen taşralı yoksullarla dilencileri İstanbul'a çekiyordu. İnsanlar sultanın şehirdeki gezintilerini fırsat bilerek, normal olarak ondan dilekte bulunup, karşılığında ikram görebiliyorlardı; 19. yüzyılın ortasına doğru bu, gayet yerleşik bir uygulama haline gelmişti, ve olgu "sadaka dilekçesi" adıyla biliniyordu. Doğal olarak suiistimaller çoğalmıştı, ve sultanlar halkın beklentilerini boşa çıkarmadan bu uygulamayı belli sınırlar içinde tutmakta zorluk çekiyorlardı.

İşin birinci yönüne bağlı ikinci bir yönü de, sultanın, tebaasının ramazanı doyasıya yaşamasına dikkat etmek zorunda oluşuydu. Burada kendi meşruiyeti söz konusuydu. İktidar anlayışında sonuç olarak tebaasının "rahatını" ve "refahını" sağlamak hükümdara düşüyordu. Bu başlı başına soyut ve genel ifade ramazana taşındığında, tebaanın iftar sofralarını ve bayramı yakışan biçimde kutlayabilmesi için, oruç ayında iftar sofraları için yiyecekler, armağanlar, yeni kıyafetler, seyirlikler, vb. geleneksel tüketimi yapabilmesi anlamına geliyordu.

Halkın bu "beklentisi", devletin ramazan ayı boyunca gıda maddelerinin fiyatlarını her zamankinden daha sıkı kontrol etmesini gerektiriyordu –ramazan, talepteki büyük artış göz önüne alındığında hep enflasyonu artırıcı bir görüntü sergileyen bir zaman dilimiydi. Osmanlı devleti, elindeki gıda maddelerinin fiyatlarını belirlemek yetkisine (narh) dayanarak, bazı istisnai koşullarda fiyat ayarlamasına gidiyordu.

Kamu Düzeni ve Toplumsal Kontrol

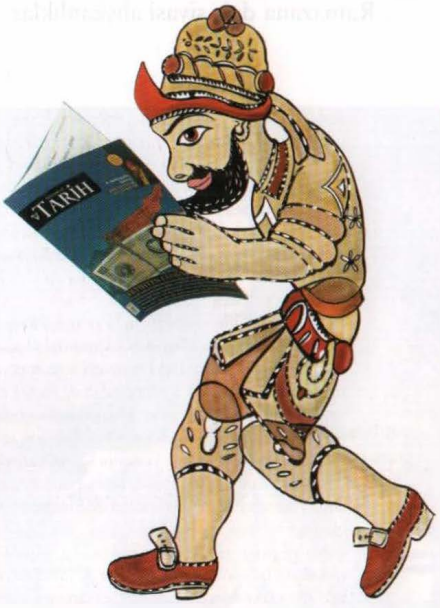
Ramazan ayı, şehri yönetmekle görevli yetkili açısından hassas bir zamandır. Öncelikle gündüz insanların işsiz kaldığı bir dönem olduğu için: İşler azalmıştır ya da hiç kalmamıştır, dükkânların ve atölyelerin bir bölümü kapanmıştır, çalışan daireler yavaşlamıştır, okullar tatile girmiştir, vb. İkincisi, ibadete ayrılan zamanların dışında dinlenmeye, eğlenmeye ayrılan bir zamandır, ziyaretler, yolculuklar, gezintiler, halka açık yerlerdeki gösteriler (sokaklar, caddeler, kavşaklar, meydanlar, çarşılara yakın yerler, vb.) için fırsat yaratır. Dolayısıyla ramazan, hareketlilik ayıdır: Toplumsal yaşam ve eğlence ayı olan ramazan, aynı zamanda buluşmalar, kötü niyetli gizli toplantılar, komplolar, gizli eylemler için de ideal bir dönemdir.

Çelebi.
Uğur Göktaş yapımı

Aylaklık, kalabalık, hareketlilik, geceleri her türden etkinlik: Bütün bu öğeler 19. yüzyıl İstanbul'unun genel durumu içinde oruç ayını, sağlanması giderek zorlaşan asayiş ve toplumsal kontrol açısından hassaslaşabilen bir dönem haline getiriyordu. Ramazanın bu "kamusal" boyutu, oruç ayının etkin-

liklerinin şehir alanında kapladığı yer, şehir çerçevesindeki modernleşme yüzünden (ulaşım araçlarının gelişmesi, şehirleşme, sokakların aydınlatılması, vb.) 19. yüzyılda hatırı sayılır ölçüde gelişti. Şehzadebaşı gibi "ramazan mahalleleri" ortaya çıktı; bu mahallelerde bir ay boyunca, çok sayıdaki kahvenin, çayhanenin, geleneksel (Karagöz, ortaoyunu, kukla) ya da modern gösterilerin (tiyatro, sinema) çekimine kapılıp gelen, oldukça büyük kalabalıklar toplanırdı. Bu şaşılası kalabalığı anlatabilmek için Gérard de Nerval, Théophile Gautier ve daha pek çok Avrupalı yazar ve seyyah, taşkınlığı ifade eden anlamıyla "karnaval" sözcüğünü kullanmaktan çekinmiyorlardı. Nerval'in *Doğuya Yolculuk*'unda andığı haliyle "ramazan geceleri"nin gayet hareketli geceler olması gayet mümkündü.

Şehrin işlerinden yükümlü (siyasi, idari, ya da belediyenin kurulmasından sonra –İstanbul'da 1850'li yılların sonu– belediyecilikle ilgili işler) mercinin en büyük dertlerinden biri şehirdeki insan çeşitliliğinin iç yüzünü anlayabilmekti. Saydamlık kaygısıyla, görünebilir işaret noktalarına dayanarak şehri yönetiyordu –örneğin giysilerin renkleri meslekleri, cemaatleri, mevkileri birbirinden ayırmaya yarıyordu. Şehirde düzenin hâkim olması için herkesin kendi yerinde kalması, gruplar, cemaatler ve cinsiyetler arasında mümkün olduğu kadar az gereksiz yakınlık, karışma, kaynaşma olması uygun düşerdi. 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan ramazanların kalabalıkları, hareketlilikleri, gece etkinlikleriyle, Osmanlıların şehirde saygı duyulması için uğraştıkları bu düzene karşı bir tür tehdit oluşturması gibi bir tehlike yok muydu?

Bu soruya karşılık vermeye çalışırken, elimizde merkezi iktidar tarafından, İstanbul halkına yönelik olarak ilan edilmiş bir dizi tenbih var. Bu tenbihat'ın, camilerde imamlar tarafından, mahallelerde "belediye başkanları", bekçiler ve çığırtkanlar, kervansaraylarda işletmeciler tarafından, ayrıca resmi gazetede (*Takvim-i Vekayi*), yani resmi gazetelerde ya da kamu gazetelerinde yayımlanarak basın yoluyla şaban ayının sonunda ya da ramazanın ilk günlerinde halka duyurulması gerekiyordu. Göründüğü kadarıyla bu tenbihat'ın ilki 1834'te, II. Mahmud zamanında şehrin polis teşkilatının amiri olan Hüsrev Paşa tarafından ilan edilmiştir.[7]

Bu tenbihat'ta, iktidar ramazan münasebetiyle şehirde gözetilmesi gereken belli birtakım âdetleri hatırlatıyordu. Tamamıyla ramazan dönemiyle ilgili olanların yanında, genel şehir hayatıyla ilişkili olan, daha geniş kapsamlı kurallar da söz konusuydu: Başka bir deyişle, Osmanlı iktidarı durumdan yararlanarak tebaasına genel olarak şehir düzenine ne gözle baktığını hatırlatıyordu. Sonuç olarak bir anlamda şehirlilere yönelik birtakım genel kurallar yayımlıyor, ve kurallara karşı gelenler "ağır cezalar"la tehdit ediliyordu.

Şehirdeki kadın sorunu, Osmanlı iktidarı için genel bir sorundu,[8] ama II. Mahmud zamanından itibaren daha keskin bir biçimde kendini göstermeye başladı; özellikle de ramazanda; kadınlar bu ayda şehir içinde ziyaretlere gitmek, alışveriş yapmak, keyifle gezip dolaşabilmek için çok daha büyük bir hareket özgürlüğüne sahip oluyorlardı. Ramazan tenbihat'ının özü kadınlara şehir içindeki davranış kurallarını hatırlatmaya yönelikti: Edebe uygun bir biçimde giyinmek ve davranmak zo-

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

rundaydılar, çok ince peçe takmamalı, boyunlarını ve göğüslerini açmamalı, faytonla yolculuk edenler çok genç ya da çok yakışıklı arabacı kullanmamalıydılar; gece geç saatlere kadar dışarıda oyalanmamalı, sırf erkeklerin gittiği, adı kötüye çıkmış yerlerden uzak durmalı, ibadet etmek için iki ya da üç camiden başkasına gitmemeliydiler; alışveriş yaparken dükkânların içine girmemeli, kapıda beklemeliydiler.

İki cins, özellikle ramazan yaza denk geldiğinde bir araya geliyorlardı; İstanbul halkı yazın başkentin çevresindeki ve Boğaz kıyısındaki sayfiye ve gezinti yerlerine gitmeye alışkındı. 1847 tarihli tenbihat, –o yıl ramazan yazın ortasında, 15 Ağustos'ta başlıyordu– bazı gezintiler (örneğin hamama gitmek) için belli günleri kadınlara ayırarak, ya da bazı sayfiye yerlerini (genellikle de Boğaz kıyılarında olanları) ya kadınlara ya erkeklere ayırarak, iki cinsin bir araya gelmesi soruna çözüm getiriyordu.[9] Ama elimizdeki başka kaynaklara göre, bu kurallara giderek daha az saygı gösterildiği açıkur. 19. yüzyıl sonuna ait tenbihat, baştan sona kadınlara kıyafetler ve gezintiler konusundaki edep kurallarını tekrarlamaya yönelikti.

Tenbihat'taki başka ilginç bir değişim de, oruç sorunu konusunda göze çarpar. 1850'li yılların başına dek, müminin uyması gereken dinsel kurallar belirsiz bir tarzda, oruç tutma zorunluluğuna hiç değinilmeden hatırlatılırdı; yalnızca müminlerin teravi namazı sırasında kahvelerin önlerinde ya da dükkânlarda oyalanmaması gerekiyordu. Ne var ki 1860'lı yıllardan itibaren, tenbihat'ta, oruç sorunu açık bir tarzda anılmaya başlandı: Oruç tutmanın zorunlu olduğu değil –anlaşılan iktidar bundan hiç kaygı duymuyordu–, sokak ortasında bir şey yiyip içerek ya da tütün çekerek alenen gün ortasında oruç bozmanın yasak ve cezaya tâbi olduğu (te'dib) hatırlatılıyordu; ve bu yasağın, oruç tutmamak için mazereti olanlar, yani hastalar, hamile kadınlar ve seferiler için de geçerli olması anlamlıydı; onların da ceza görmemek için alenen bir şey yiyip içmemeleri gerekiyordu.

Osmanlı merkezi iktidarında, niye durup dururken oruca saygı gösterilmesine karşı ilgi uyandığı düşünülebilir. Acaba, belki de Kırım Savaşı'ndan itibaren (1854-1856) kuralların ihlali İstanbul'a kadar ilerlemişti de ondan mı? Ki aynı zamanda da yasal ceza yolları bulanıklaşmış mıydı – 1840'la 1851 arasında, Osmanlı ceza yasalarında bu soruna ilişkin hiçbir şey yok muydu? Halkın kuralları ihlal etmesinin şehirde düzensizliğe yol açacağından mı korkuluyordu? Bir düzensizlik etkeni, ama belki aynı zamanda da bir karmaşa etkeni, çünkü dinsel talimatların çiğnenmesiyle, Müslümanlarla gayrı Müslimler arasındaki sınır da çiğnenmiş oluyordu.

Her ne olursa olsun, düzen çağrıları ve tehditler yeterli olmuyordu. Osmanlı hükümeti (1911'de, Jöntürkler zamanında), din çevrelerinin ve ulemanın baskısıyla ceza yasasına alenen oruç bozmayla ilgili bir ek madde koydu: Alenen oruç bozmak, artık cezası olan, toplum ahlakına

Padişah için "kuşhane işi" spesiyaliteler hazırlayan aşçıbaşı, helvacıbaşılar, çinicibaşılar (karşı sayfada). M. de Charles de Ferriol, *Recueil de Cent Estampes Représantant Différentes Nations du Levant*, 1714.

saldırı niteliği taşıyan, para cezasını, hatta bir aya kadar hapis cezasını hak eden bir suç olarak kabul ediliyordu.[10] Jöntürk devriminden sonra (1908), önde gelen Osmanlılarla Türkler daha çok Batı'ya yöneldikçe, ramazan gibi kolektif bir tören konusunun karşısında, bireyciliğin yükselişi sorunu doğdu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, müminleri sahura kaldırmak için elinde davuluyla sabaha karşı sokaklarda davulcu dolaştırmaya dayanan ritüel, basında da yankısını bulan gerçek bir polemiğin odak noktasına oturdu.[11] Kimileri bu âdeti Ortaçağ'ı hatırlatan, modern bir devletin içinde yeri olmayan eski bir toplumsal tören olarak görüyorlardı; bu "gece kakofonisi",[12] "bireysel özgürlüğe yapılan bu gerçek saldırı"[13] karşısında üzüntü duyuyorlardı. Kimileriyse, bir gazetecinin söylediğine göre "çocukluk yıllarımızın bir parçası olan"[14] bu geleneği savunuyorlardı. O zamanın gazetelerine göz atıldığında hükümetin davulu yasaklamaya karar verdiği, ancak kısa süre sonra bu kararı geri çektiği,[15] bazı belediyelerin de aynı şekilde davrandığı görülür. Halkçılıkla elitizm arasında gidip gelen Cumhuriyet iktidarı, geleneği ve kolektif yaşamı savunanlarla modernizm ve bireycilik; kültürün halkçı açıdan kavranışıyla, "uygarlığa" elitist bakış arasındaki savaşta taraf tutmakta tereddütlüydü.

Davul yasaklanmadı, ama bu alışkanlık 1920-1930 arasında ramazan etkinliklerinin kamuya açık yerlerde gerileyerek özel mekânlara çekilmesine koşut olarak, Türkiye'nin büyük şehirlerinde yavaş yavaş yok olacaktı. Her ne olursa olsun, Kemalist dönemde saldırıların gecenin bir yarısı müminleri namaza çağıran müezzinin değil de davulcunun üzerinde odaklanmış olması anlamlıdır.

İletişim ve Harekete Geçme

En geniş anlamıyla, Müslüman ülkelerde ramazanın iletişim ayı olduğu söylenebilir. İlk başta da, dinsel şebeke üzerinden yürüyen geleneksel iletişim gelir. Ramazanda camilerde cuma hutbesini dinlemeye gelenlerin sayısı her zamankinden daha fazladır; bunlar imamın söylediklerini daha bir can kulağıyla dinlerler. Dolayısıyla ramazan, ulema için insanlara bilgi verme ayıdır, dini ya da siyasi içerikli mesajlar gönderme şanslarının en yüksek olduğu aydır, "fetva verme" rollerinin anlamının ortaya çıktığı dönemdir. Bu büyük camiler için olduğu kadar mahalle ve köylerdeki basit mescitler için de doğrudur. Osmanlı zamanında büyük şehirlerdeki medreselerde yetişen softalar ramazan ayında köylere gidip vaizlik ederlerdi, yani cerre giderlerdi. Dolayısıyla "kamuoyunu güncel sorunlar hakkında yönlendirmek"[16] özellikle bu ayda mümkündü.

Bununla birlikte ramazanın geleneksel iletişimi yalnızca dinsel boyuta indirgenemez. Bu ayda ayrı bir etkinlik kazanan başka ağlar da vardı. Örneğin oruç ayında daha çok müşteri çeken kahveler, tescilli habercıler, haber ve dedikodu taşıyanlar sayesinde bilgi akışının kavşak noktasını oluşturuyorlardı. En çok ramazanda seyredilen, geleneksel Karagöz'lü gösteriler de aynı şekilde, basının ortaya çıkmasından önce ramazan ayını dillerde dolaşan söylentiler ve fısıltılarla dolduruyordu; ki bunlara sarayda ya da bir nazırın evinde geçenler de dahildi. İkinci Imparatorluk döneminde yaşamış bir Fransız gözlemci de, içine ince bir alay da katarak şöyle kaydediyordu: "Karagöz (...) teminat akçesi ya da damgası olmayan bir gazetedir."[17] Falanca idarecinin hareketlerinin, hatta sultanın davranışlarının açık edildiği yaftalar da özellikle ramazanda şehrin duvarlarında beliriyordu.

Ama ramazan İstanbul'da, en azından ilk başta kelimenin "modern" anlamında da iletişim ayı olmuş gibi gözükmektedir. Osmanlı basınının ilk zamanları incelendiğinde –1860'lı yıllardan itibaren "kamusal" basın–, pek çok gazetenin yayın hayatına şaban ayının sonunda ya da ramazanın ilk günlerinde başladığı şaşkınlıkla tespit edilir. Kuşkusuz basındakiler, yeni bir isim ortaya atmak için bunun doğru zaman olduğunu bildikleri için: Ramazan ayında

gazeteye konulacak daha çok ilan ve bilgi olurdu (tiyatro ya da Karagöz gösterilerinin saatleri ve türleri, vb.), gazetenin daha çok okur tarafından satın alınması şansı daha büyük olurdu, gazete oruç ayında çok kişinin gidip geldiği kahvelerde ve kıraathanelerde topluca okunabilirdi. Öte yandan, ramazan İstanbul'da tiyatro ve ilk film gösterimleri için de en hareketli sezonu temsil ediyordu, ve bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürdü.

Bütün bunlardan, ramazan ayı boyunca daha çok insan arasında daha fazla bilgi ve fikrin dolaştığı sonucu çıkar. Dolayısıyla oruç ayı, basının ortaya çıkmasından önce kamuoyunu yönlendirmenin, kitleleri harekete geçirmenin mümkün olduğu kilit zamanı temsil ediyordu; ama modern iletişim yöntemlerinin (özellikle 1860'lı yıllardan itibaren kamusal basının) ortaya çıkmasından sonra da uzun süre bu rolünü koruduğu görülüyor.

Sorun dinsel ağın üzerinde –ki imparatorluğunun sonu-

Oruç ayı, basının ortaya çıkmasından önce kamuoyunu yönlendirmenin, kitleleri harekete geçirmenin mümkün olduğu kilit zamanı temsil ediyordu; ama modern iletişim yöntemlerinin (özellikle 1860'lı yıllardan itibaren kamusal basının) ortaya çıkmasından sonra da uzun süre bu rolünü koruduğu görülüyor.

na doğru Osmanlı iktidarıyla ulema arasındaki ilişkiler konusunda, daha önce de sık sık ortaya atılmış olan soru işaretini uyandıran da budur– ve belki bu ayda etkin hale gelen öteki ağlar üzerinde kimin etkili olduğudur; bir yandan da ramazan sırasında iktidarın hangi kozları ortaya sürdüğüdür. 1830'lu yıllardan itibaren ramazan ağlarının kimi zaman "reformcu partiler" tarafından mesaj vermek amacıyla, bazen değişmeye kapalı bir topluluğa modernizmi aşılamak için; kimi zaman da dini hassasiyeti artırıp reformlara karşı koyarak kamuoyunu "İslamcı" bir yöne çevirmek için muhafazakârlar ve din adamları tarafından kullanıldığını görüyoruz. Ramazan onlar açısından, Batılılaşmaya karşı bir direnç örgütlemek ve modernizme karşı insanları harekete geçirmek için gayet elverişli bir dönemdi.

Sultan II. Mahmud 1826 yılında, devletin modernleşmesinin önündeki temel engel olan yeniçeri ocağından kurtulabilmek için, en azından ilk başta reform siyasetini destekleyen ilmiye sınıfına sırtını dayamıştı. Sultan bu destekten aldığı güçle bazı yenilikleri "hayata geçirmeye" çalıştı –örneğin Avrupa tarzı kıyafetlerin kullanılması–; bunu da kuşkusuz kamuoyunun görüşünü daha iyi "test edebilmek" için ramazanda yaptı.
Daha sonra, 1876 sonbaharının başında, II. Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında, imparatorluk için bir anayasa bahşedileceği söylentileri ortalıkta dolaşırken –resmi olarak Aralık ayında kabul edildi–, Osmanlılar Rusların baskısıyla Sırplarla mütareke imzalamak zorunda kalırken, ulemadan yüksek seviyeli birkaç kişi ramazandan yararlanarak (20 Eylül - 19 Ekim) kamuoyunu hareket geçirir, "liberallere" ve Midhat Paşa'ya karşı bir komplo kurarlar. Sokaklarda duvarlara yapıştırılmış yaftalar görülür, camilerde de reformlara karşı düşmanlık dolu vaazlar verilir. Komplo ortaya çıkar, birtakım kişiler sürgün edilerek önlem alınır.

İki yıl varlığını koruduktan sonra Abdülhamid tarafından askıya alınan Osmanlı anayasası Makedonya ordusunun subaylarının darbesiyle 1908'de tekrar yürürlüğe konur. Jöntürk devrimi, otuz yıllık mutlak iktidara son vererek (fazla sürmeyecek olan) bir özgürlük dönemini başlatıyordu. Sonbahar başında, Jöntürk devrinin ilk ramazan ayı kutlanıyordu: "özgürlük ramazanı" (27 Eylül - 26 Ekim). Yeni rejimin eğilimlerinden ve Hıristiyan güçlerin saldırgan siyasetinden (6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına karar verilmişti) ürken Jöntürk muhalifleri ve muhafazakâr çevreler, din düşmanlığıyla suçlanan yeni rejime karşı İstanbul'un bazı mahallelerinde tepkisel nitelikli karışıklıklar çıkarmaya çalıştılar. Bazı camilerde verilen ramazan vaazlarıyla gözü dönen gösterici̇ler sokaklara yayıldılar. Jöntürklerse kendi paylarına, henüz çok yeni olan iktidarlarını sağlamlaştırmak için "mesaj" vermek üzere medrese öğrencilerini ve ulemadan devrim yanlısı kişileri kullandılar: Din adamlarından, oruç ayı boyunca hutbelerde müminlere, yeni rejim tarafından kurulan özgürlük ve anayasanın İslamiyete baştan sona uygun olduğunu anlatmaları isteniyordu.[18] Böylece ramazan ayının tam anlamıyla "siyasileştirilmesine" tanık olundu; bu süre içinde Jöntürk yanlıları ve karşıtları düşüncelerini yaymak, kamuoyunu kendi davaları için "harekete geçirmek" için iletişim ağlarını kullanmaya çalıştılar.

Daha sonra, Mustafa Kemal'in laik Türkiye'si de bazı reformları kabul ettirmek için aynı yolları kullandı. Mustafa Kemal, Türkiye'nin bağımsızlığını sağladıktan ve cumhuriyet rejimini kurduktan sonra 1924'ten itibaren Diyanet İşleri'ni ve Vakıflar İdaresi'ni kurarak din hiyerarşisine devlet otoritesini dayattı; bu iki kurum onun "din adamlarının" üzerinde eksiksiz bir kontrol kurmasını sağlayacaktı. Sonraki yıllarda hukuk alanında (medeni kanun, vb.), toplumsal (fesin yasaklanması) ve kültürel alanda (1928'de alfabenin değişmesi) bir dizi radikal reform gerçekleştirdikten sonra Mustafa Kemal otuzlu yılların başında İslamiyeti "Türkleştirmeye" yönelik bir reform evresi başlattı. Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi, ve kutsal metinlerle ezanın artık Arapça yerine Türkçe okutulması söz konusuydu. Çok tehlikeli bir reformdu bu, çünkü ilk kez iktidar dinin kendisine, içeriğine, usullerine dokunuyordu.

Bu girişimlerin ramazana denk gelmesi dikkat çekicidir. 1926'da, ramazanın ilk iki haftasında ilk olarak İstanbul'da Göztepe Camii'nin imamının cuma namazını Türkçe kıldırmasıyla basında ilk polemik de başladı. İmam kamuoyunun tepkisini "test etmeyi" isteyen iktidar tarafından yüreklendirilmemiş miydi? Bu, olmayacak bir şey değil. Sonuç olarak imam tepkiler karşısında yaptığından çabucak vazgeçmek zorunda kaldı, ve bağlı bulunduğu yapı içinde resmi olarak kınandı.[19] 1931'de, Mustafa Kemal ramazan ayında (20 Ocak - 19 Şubat), pek çok camide Kuran'ı Türkçe okutmaya karar verdi. Bu da bütün bir ay boyunca basında, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi sorunu hakkında geniş bir tartışma başlamasına neden oldu.

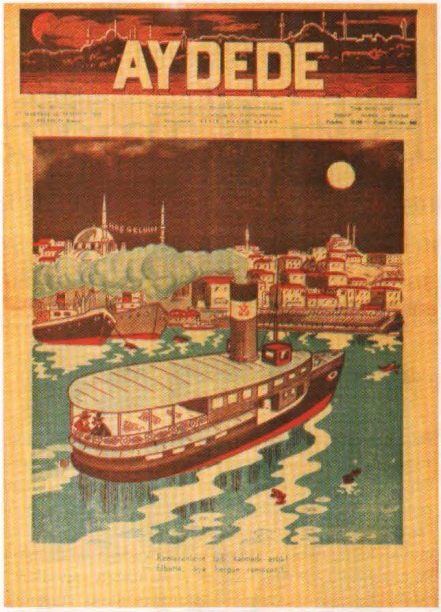
Bir sonraki yıl olan 1932'deki ramazanda (10 Ocak - 9 Şubat) İslamiyetin "ulusallaştırılmasına" yönelik gerçek bir program yürürlüğe kondu: Ramazanın ilk günlerinde bilhassa Ankara'dan İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, imamları ve hafızları toplayarak, onlardan Kuran'ın ve dualarının Türkçe okunmasını sağlamalarını istedi. 22 Ocak'ta Kuran ilk kez İstanbul'daki bir camide, Yerebatan Camii'nde Türkçe okundu.

Ramazanın son cumasındaki büyük namazda, Süleymaniye'de –inananlar buraya akın ederdi, çünkü halk arasındaki inanışa göre günahlar burada daha kolay affolurdu–, caminin imamı Mustafa Kemal'in isteği üzerine hutbeyi Türkçe okudu: Başı çıplak, üzerinde smokinle vaaz veren imamın fotoğrafı ertesi gün boy boy gazetelerdeydi... 3 Şubat'ta, Kadir Gecesi'nde (ramazanın yirmi altıncı gününü yirmi yedinciye bağlayan en kutsal gece), Ayasofya'nın hafızı Kuran'ı Türkçe okudu, o sırada hoparlörler camide yer bulamamış olan kalabalığın olaya katılmasını sağlıyor, radyo da ülke çapında yayın yapıyordu.[20] Mustafa Kemal aynı ramazan aymda ezanın Türkçe okunmasına karar verdi.[21]

Mustafa Kemal'in, dine dokunan bir alanda kanun koymaması dikkat çekicidir; başka reformlarda, örneğin şapkanın gelişindeki gibi Kuran'ın ya da ezanın Türkçe okunması için zorlayıcı bir kanun olmadı. Ama Mustafa Kemal bu "yenilikleri" teşvik, propaganda, aşılamaya dayalı bir siyaset yürüterek kabul ettirmeyi yeğledi; bu siyasetin temel düzeneği de, Türkiye'nin "laik"leşmesinden birkaç yıl sonra ramazanın dinsel ağını harekete geçirmek oldu.

Ama İslamiyetin "Türkleştirilmesine" yönelik bu siyasetin başarısızlıkla sonuçlandığı biliniyor. Tarihin bir cilvesiyle, demokratların Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ni geçerek 1950 seçimlerinden zaferle çıkmalarından sonra ilk işleri ezanı tekrar Arapça okutmak oldu; bu kararı iktidara gelmelerinden yalnızca birkaç hafta sonra, 1950 Haziran'ında, ramazan ayında aldılar.

François Georgeon, Prof. Dr., EHESS

* Bu yazı yazarın aynı isimli Fransızca makalesinden derlenmiştir.

1 Necdet SAKAOĞLU, "Mahmud II", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1994, s. 259

2 ES'AD Efendi, *Usûl-i Atika-i Teşrifat-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul, (1870).

3 *Takvim-i Vekayi*, n. 74, 19 Şaban 1249 (1 Ocak 1834); *Ceride-i Havadis*, n. 148, 7 ramazan 1259 (1 Ekim 1843).

4 Sir Henry ELLIOT, *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, Londra, 1922, s. 248.

5 Bkz. Benim makalem "Le sultan caché: réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876-1909)", *Turcica, revue d'études turques*, cilt XXIX, 1997, s. 93-124.

6 Cezmi ERASLAN, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992, s. 227-234.

7 Takvim-i Vekayi, n. 74, 19 Şaban 1249 (1 Ocak 1834).

8 Bkz. Nora ŞENI, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps modernes*, n. 456-457, temmuz-ağustos 1984, s. 66-95.

9 Takvim-i Vekayi, n. 347, 30 Şaban 1263 (12 Ağustos 1847).

10 Düstur, II/3, 16 Ramazan 1328 (10 Eylül 1911); Takvim-i Vekayi, n. 946, 11 Ekim 1911. Bu uygulama, 1926'da Avrupa hukukundan esinlenmiş yeni bir ceza kanunun benimsenmesine dek yürürlükte kalacaktır.

11 Bkz. benim makalem "State and Religion during Kemalist Periods: the Case of Ramazan", Bilanço 1923-1998, *International Conference on "History of the Turkish Republic: A Reassessment"*, cilt 1, İstanbul, Tarih Vakfı yay., 1999, s. 77-82.

12 Türk Sözü, alıntı: *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1926.

13 İkdam, 19 Nisan 1923. İfade yazar Yakub Kadri'ye (Karaosmanoğlu) aittir.

14 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1927.

15 "Il "ramazan" in Turchia", *Oriente moderno*, 1927, s. 115.

16 Bkz. E.G. MEARS (editör), *Modern Turkey*, New York, 1924, s. 451.

17 Louis ENAULT, *Constantinople et la Turquie*, Paris, 1855, aktaran Metin AND, *Karagöz, théâtre d'ombres turc*, Ankara, 1977.

18 Takvim-i Vekayi, n. 2, 3 ramazan 1326 (29 Eylül 1908).

19 *Cumhuriyet*, 8, 12, 15 Nisan; *Milliyet*, 11 Nisan; *Vakit*, 7, 12 Nisan 1926. Bu konuda bkz. Başak Ocak GEZ, "Fikirden Eyleme Türkçe Namaz Meselesi: 1920'lerin Cesur Bir Hocası", *Toplumsal Tarih*, cilt 8, n. 47, Kasım 1997, s. 15-19.

20 *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932.

21 Dücane CÜNDİOĞLU, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet Ideolojisi*, İstanbul Kitabevi, 1998.

TAŞRADA VE İSTANBUL'DA

Eski Ramazanların tadı

Eskilerde birkaç büyük caminin avlusunda Ramazan sergileri açılır, emtia fuarlarını andıran bu sergilerde ikindi sonrasında alışveriş yapılırmış. Günümüzde İstanbul'un bütün meydanlarında, cadde ve sokaklarında, halksever belediye başkanlarımızın yüksek himayeleriyle yılın on iki ayı boyunca işporta sergileri halka hizmet veriyor!..

Necdet Sakaoğlu ›

Eski Ramazan güzellikleri elbette ki en yoğun biçimde, varsılı çok, açı yoksulu neredeyse yok Osmanlı payitahtı İstanbul'da yaşanmış; zamanla yitirilen bu pırıltılı zenginlik, sonraları efsaneye dönüşmüştür. Bir dönem canlandırma girişimleri; bu soğuduktan sonra, her yıl mübarek ay gelince basında ve medyada "eski İstanbul Ramazanları", "Direklerarası", Ramazan sergileri", "Mahyalar", "Bayramyerleri" takıntıları almış yürümüş. Gazeteler Ramazan sayfalarına, dergiler Ramazan dosyalarına, TV'ler, ya dindarane ya şenlik şamata tarzında Ramazan programlarına yer verdiğine göre takıntı devam ediyor. Acaba, onca çabalarla yazılıp çizilenlere veya sergilenenlere, safiyane, içtenlikli, mekânı zamanı, kişileri uyumlu eski Ramazanlardan isabetli esintiler denebilir mi? O devrin ucuna yetişen yazar ve sanatkârların, Ahmed Rasim'lerin, Musahipzâde Celâllerin, Sermet Muhtaların, Refi Cevadların Burhan Feleklerin, Dümbüllü İsmaillerin, Hazımların, Hayali Küçük Ali'nin, son mahyacıların henüz hayatta oldukları yıllarda kuşkusuz daha doğru ve doğal anlatılar, gösteriler yapılabiliyordu. Fakat adlarını rahmetle andıklarımızın temsil ettiği kuşaklar yaşamdan çekildiler; payitaht İstanbul bu kimliğini ve kültürünü yitirdi; eski Ramazanlar da tarih oldu. Şimdilerde yazılanlar da yapılanlar da öykünmenin öykünmesi avuntulardır.

Asıl sorulması gereken, geçmişteki İstanbul Ramazanlarına ilgi gündemde tutulurken neden eski taşra Ramazanlarının merak edilmediğidir? Edirne'nin, Konya'nın, Kütahya'nın, Bursa'nın, Kastamonu'nun, Amasya'nın, Tokat'ın, Sivas'ın, Diyarbakır'ın vb. Ramazan kültürleri yok mudur?

Bir Anadolu Kasabasından Ramazan Anıları

Eski İstanbul Ramazanları üzerine kimi değinmelere geçmeden, yarı yüzyıl önceki kendi çocukluğumun, şimdilerde bana, birkaç asırlık bir mazinin düşleri gibi gelen, "Ramazan ahvalinden" bir ayraç açmak istiyorum:

II. Dünya Savaşı'yla gelen kıtlık yıllarında ve sonrasında Ramazan ayları yaz mevsimlerine rastlıyordu. Her ne kadar çocuk olsam da o yılların bütün Türkiye'ye egemen kıldığı yokluğa karşın, sofra zenginliklerinin ve doygunluğun o sıcak yaz Ramazanlarında yaşandığını bugün gibi anımsıyorum. Yine, Eyyam-ı bahur (Ağustos) kavuruculuğunda oruç tutanların adeta cansızlaştığını; gündüzlerin uzunluğunca devam eden açlık ve susuzluktan, ev, komşu, mahalle, çarşı insanlarının sanki birer hayalete dönüştüğünü hatırlıyorum. Yetişkinlerin bu hallerini, iftar bekleyişlerini, camilerdeki öğle-ikindi arası vaazlarını, kuyularda, dere gözelerinde su soğutmaları, evlerin odun ocaklı mutfaklarındaki telaşlı yemek hazırlıklarını, iftar sofralarının kuruluşunu, dizi dizi kuşhane ve kapaklı sahanları, teravih koşuşturmalarını, iftarın ve sahurun yaklaştığını haber veren davul zurnadan ibaret kale yamacı konserlerini de sanki gün gün hatırlar gibiyim. Bu berrak anımsayışları bellek gücüme değil; Ramazan günlerinin kurallaşmış çerçevesinin her yıl otuz gün boyunca yinelenmesine yormaktayım.

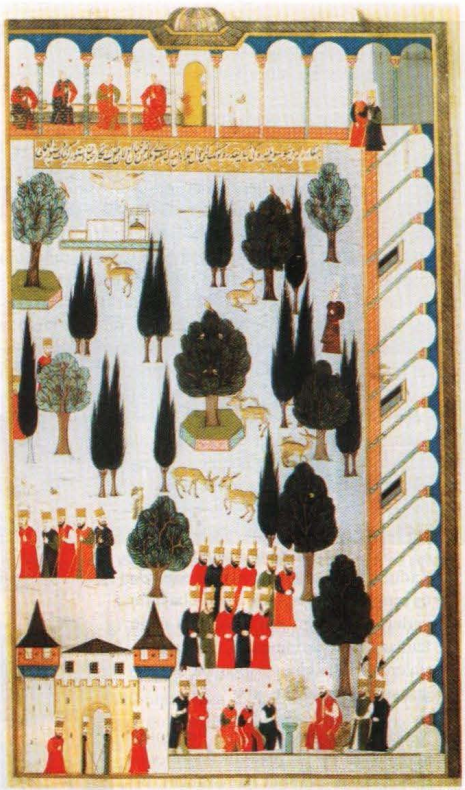
Komşu iki kasaba arasında bile iftar – sahur; ibadetler, ziyaretler, davet âdetleri arasında koşutluk, ama ayrıntılarda farklılıklar vardı. Örneğin, yemekler hem adlarıyla hem malzemeleri, pişirme usulleri, lezzeti ve yeniliş tarzlarıyla ayrılırdı. Üzerine kurutulmuş nane, kekik, reyhan vb. otlar serpildikten sonra kızgın tereyağı gezdirilen "aş"lar (çorbalar); dolma, sarma, pilav, börek çeşitleri, hamur işi tatlılar, helvalar, hoşaflar, şerbetler, şuruplar, bunların servis sıraları, sofra takımları, sofranın kurulması kaldırması, sofra protokolü, sofra duası, yemek bitiminde peynir sunuluşu, elbezi, ılık su tası, ibrik-leğen, havlu gezdirilmesi, her tarafta farklı birer üsluba dönüşmüştü. Bunlara dikkatle uyulur; uyamayanlar da kaşla gözle uyarılırdı. Hatta, denilebilir ki aileler ve evler arasında bile kimi görgü ve incelik ayrıntıları seçilebilirdi. Tutumlu bir ailenin sofrasındaki yemeklerin

yavanca, et tüketiminin daha az olması; yiyen ve yedirmeyi seven ailelerde yağlı etli yemek bolluğu doğaldı. Benim doğup büyüdüğüm Divriği'de bir iftar sofrasında bulunduktan sonra ertesi günlerde, Eğin'de ve Arapgir'de iftar eden bir yabancının, ülkeden ülkeye yolculuk yapmış gibi üç akşamda üç ayrı tarzda sofra tertipleriyle karşılaşması mukadderdi. Oysa bu üç belde, yekdiğerine bir konaklık mesafelerdedir.

Eski bir beylik merkezi olan Divriği'de, Ramazan boyunca bir davul zurna ekibi, şehre hâkim konumdaki kalenin yamacında her gün iki fasıl, ilki ikindiden sonra, ikincisi sahurdan önce, yerli - hamasi havalar vurarak fasıl geçer; bu "görkemli(!)" konserin susmasından yarım veya bir saat sonra da iftar ve sahur topu atılırdı. "Top" denen aygıta gelince, herhalde, kalenin kale olduğu zamanlardan kalma küçük bir havan topu idi. Ramazan topçuluğunu üstlenen yaşlı bir zat, kavak ağacından yonttuğu tıkacı, topun ağzına yerleştirir; bir miktar barut, paçavradan fitil ve kav çakmak yardımıyla kale yamacından, top bekleyişinde sessizliğe gömülmüş kasabayı hoplatan atışlar yapardı. Büyüklerimiz, bunların çok eski gelenekler olduğunu; davul zurna çalınarak, ev hanımlarının, uyukluyorlarsa uyanıp başka işler üzerinde iseler bırakıp yemek ve sofra hazırlıklarına başlamalarının uyarıldığını açıklarlardı. Eskiden, beylerin ve sultanların istiklal belirtilerinden olmak üzere günde üç kez ya da beş kez "nevbet" (mehter) çaldırmalarını anımsatan ve "uzaktan, davul zurna sesinin hoş gelişi" darbımeselini kanıtlayıcı ahenkteki konserlerinse, yedi yüzyıl önceki Mengücek şahlarının anlı şanlı nevbetlerden artakalmış bir töre olduğu muhakkaktı.

Yaşı ellinin altındaki okuyuculara o yıllarda taşra evlerinde elektrik, şebeke suyu, modern pişirme aygıtları, buzdolabı olmadığını; sıcakta ılıştan içme sularının, küplerde veya bakraçlarda kuyulara sallandırılarak soğutulduğunu, köylülerin dağlardaki karlıklarından çuvallara sarıp katır sırtında getirdikleri kar kalıplarından alınıp su küplerine atıldığını; yemeklerin, serin bodrumlarda, tel dolaplarda en fazla bir gün muhafaza edilebildiğini hatırlatalım, zira herhalde İlkçağ ve Ortaçağ'da da koşullar aynıydı.

Hali vakti yerinde olan ailelerin iftar davetleri Ramazan'ın on beşinden sonra başlardı. Hocalar, akrabalar, komşular, kente iş için gelmiş yabancılar, –bunlar, bayram sabahı camiden çıkışta da birer ikişer evlere bayram yemeğine götürülürdü– takım takım iftara alınırlardı. Davetlerin son günlere bırakılmasının nedeni ise kilerdeki malzemenin Ramazan'ı çıkartmaya yetip yetmeyeceği idi. Evin yemek işlerinden sorumlu hatunu, kiler durumu göre, kaç akşam, kaç kişilik davet yapılabileceğini kocasına, oğluna veya damadına söyler; yemek tertibine (menü) göre et gereksiniminin türünü ve miktarını (kızartmalık, oturtmalık, tas kebaplık, pilavlık, dolmalık) bildirirdi. Et dışında çarşıdan herhangi bir şey alınmasına gerek duyulmaz; şayet kilerdeki kuru taneli zahire ile tuz, baharat, yağ, bal, peynir, şeker vs.'den azalan veya biten varsa bunlar takviye edilirdi. Her ev yaş sebze ve meyveyi bahçesinden, sütü yoğurdu ineğinden, yumurtayı kendi tavuklarından sağlardı.

Topkapı Sarayı'nda yeniçerilere baklava dağıtılan Divan Meydanı'nı gösteren bir minyatür.

Yetiştiğimiz Anadolu çevreleri birer hoşgörü, kaynaşma, dayanışma ve samimiyet ortamıydı. Ramazan içinde veya diğer zamanlarda, Ermeni komşularımızdan bir hanımla annemin birlikte ziyarete gittikleri yatırların başında karşılıklı oturup sessizce birinin Kuran, diğerinin İncil okuyup dualar etikten sonra komşuca söyleşerek evlerimize dönüşlerini nasıl unuturum? Kimi Ramazanlarda Ermeni komşularımız, bir gün önceden haber vermek koşuluyla iftara davet edilir, "Yarın bize iftara buyurun, Allah ne verdi ise beraber yiyelim!" denilirdi. Bir gün önceden haber verilmesi, bu komşularımızın yaşlıca hanımlarının ricası gereğiydi. Çünkü onlar, Müslüman komşularına saygılarından

Taşra'da ve İstanbul'da eski ramazanlar

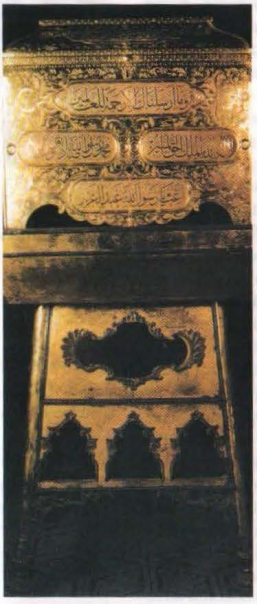
hem de günah olmasın diye o gün oruç tutar, bizimle iftar ederlerdi. Bizim bayramlarımızı, onların paskalyalarını da yine komşuca kutlardık.

Çalıp Durulan Antika Bir Taş Plak: İstanbul Ramazanları!

Fethi izleyen, kente Müslüman nüfusun yerleştiği yıllarda, Bursa'dan, Karaman'dan, Konya'dan gelenlerin, nasıl bir Ramazan düzeninde buluştuklarını bilmiyoruz. Ulemanın güçlendiği, selatin ve semt camilerinin çoğaldığı Kanuni (hd. 1520-1566) zamanında Ramazanlara da revnak geldiği muhakkaktır. Oruç ayı girmezden önceki esnaf teferrüçlerinin de o dönemde başladığını Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. "Rüyet-i hilâl" (Ramazan hilalinin doğuşu) denen, mübarek ayın başladığının kadılarca ilanı doğal ki o zamanlar da âdettendi. Minarelerde kandil yakılması, bekçilerin sahur davulu çalarak dolaşmaları, Ramazan sergileri, semai kahvelerinde Karagöz, kukla, hokkabaz gösterimleri, iftarla sahur arası eğlenceleri, iftar davetleri, türbe ve Hırka-i Saadet ziyaretleri, baklava alayı, Kadir alayı, arife bayramı, sarayda bayramlaşma, bayram alayı, bayram yerleri, gibi çoğu salt İstanbul'a özgü Ramazan âdetlerinin nasıl ve hangi tarihlerde başladığını saptamak ise etraflı araştırma konusudur.

Netice şudur ki eğlenceli, protokol ağırlıklı, saray ve padişah faktörlerini de kapsayan İstanbul Ramazanları, bir ay süren bir festival gibiydi, yılın bu ayında, ibadetle birlikte özgürlükler de yaşanırdı. Çünkü Ramazan ayı dışında, geceleri sokağa çıkılması, evlerde geç vakitlere kadar ışık ateş yakılıp eğlenceler düzenlenmesi olağan değildi. Devriye gezen Asesbaşı ve asesleri, Böcekbaşı ve böcekleri, kulluk neferleri, yasakçılar, kanunsuz saydıkları her davranışı cezalandırırlardı. Kanuni seferde iken, İstanbul Kaimmakamı İbrahim Paşa, 1554'te çıkan bir yangından sonra geceleri ışık ve ateş yakılmasını yasaklamıştı. O yıllarda İstanbul'a gelen Hans Dernschwam, istisna olarak Ramazan'da minarelerde kandiller yakıldığını, teravihe gidenlerin büyük mumlar götürdüklerini; hocaların, bey ve paşa konaklarına gidip mükellef iftar sofralarına kurulduklarını, bayramda çalgıcı, borazancı, zurnacı ve davulcuların konserler verdiğini; padişah İstanbul'da ise meydanlarda bayram eğlenceleri düzenlendiğini; hokkabazların, kılıç kalkan oyuncularının, canbazların hünerler gösterdiklerini yazmaktadır.

III. Murad (hd. 1574-1595) döneminde Ramazan gecelerini ışıldatan ilk kandillerin yandığını, halkın, teravihle temcit (sahur) arasında, uyumadan vakit geçirmeye başladığını tarihlerden öğreniyoruz. "Kandil-i şerif"lerin ilk kutlanışı da o yıllardadır. Tarihçi Selaniki, 9 Şubat 1587'de selatin camilerin minarelerinde "Mevlid-i Nebevî" münasebetiyle kandiller yakıldığını yazıyor ki, kutsal gecelere "Kandil" denilmesi bu başlangıca dayanır. Bundan sonra, kutsal gecelerde ve Ramazan akşamlarında bu usul devam ettiği gibi, meddah dinlemek, Karagöz izlemek gibi masumane eğlencelerle sahur beklemenin de giderek âdet olduğunu, III. Murad dönemindeki birkaç yangının, 1593'teki "zelzele-i azîm"in temcit vaktinde zuhur etmesine, ham sofuların, ümmetlikle bağdaşmayan gidişata hamletmelerini neden gösteriliyor. IV. Murad'ın (hd. 1623-1640) İstanbullulara yaşattığı kâbus, Ramazanları da etkilemiş olmalı. Geceleri yalın kılıç saraydan fırlayıp fenersiz yakaladıklarının Azraili olan bu padişahın zamanında oruç aylarının sönük, içe kapanık geçtiğine şüphe yoktur. Ramazan geceleri cami minarelerinde mahya yakılması için 1725'te bir ferman yayınlayan III. Ahmed (hd. 1703-1730) döneminden başlayarak İstanbul Ramazanlarının yeniden renklenmeye başladığı anlaşılıyor. Direklerarası'nın ilk parlayışı da Lale Devri'ndedir.

Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saadet Dairesi'nde bulunan altın sehpa içinde Hırka-i Saadet'in saklandığı çekmece.

İstanbulluların Ramazan'a özgü inanç, âdet ve alışkanlıklarından da birkaç örnek vermekte yarar vardır. Bunlardan biri, her ailenin önceden bir "Ramazan harcı" görmesi; mali durumuna göre sucuk, pastırma, zeytin, peynir, reçel, pirinç, makarna, şehriye, yağ, güllaç vs. tedarikinde bulunması idi. Ramazan boyunca zeytinyağlı yemekler ve balık yenmez, oruç tutmayan meyhane ehli, içki orucu(!) tutar, meyhanelere uğramazlardı. Bayrama yakın meyhanecilerin, gedikli müşterilerine "unutma beni dolması" göndermeleri meşhurdu. Ramazan sofralarında "iftariye" denen, pideyle reçel ve peynir türlerinden, pastırma ve sucuktan tadımlık yenir, orta halli ailelerin iftar menüsü çorba, yumurta, et yemeği ile börek ve tatlıdan oluşurdu. Zengin sofralarında çorbadan sonra, sucuklu kıymalı veya peynirli yumurta, düğün eti, tas kebabı, şiş kebabı, çömlek kebabı, incik kebabı türünden birkaç çeşit et yemeği, sadeyağlı sebzeler, börekler, pilav, baklava, sarığburma, dilberdudağı, bülbülyuvası, revani, şekerpare, kadıngöbeği, vezirparmağı gibi saray menşeli tatlılardan birkaçı mutlaka bulunurdu. İstanbul'a özgü iki hamur işi ise ince börek ve güllaç.

İnce böreğin kalitesini damak zevki düşkünleri tepsiye altın lira atarak kontrol ederlermiş. Yüksekten tepsiye düşen altın, nar gibi kızarmış ipincecik yufka katlarını ezip tepsiden "tık" sesi duyulursa "Oh ne âlâ, ağzıma layık!" denilir; tepsiye düşen altın da geri alınmayarak ahçıya bahşiş bırakılırmış.

Beyazıd Camii avlusundaki Ramazan sergilerinde İstanbulluların seçkinciliğine hitap eden şarküteri tezgâhları açılır, baharat türleri, şekerlemeler, Bağdat hurması, Hint ve Yemen yemişleri, kokular, tütün, züccaciye işi tabak çanak; yazma bir kitabın son yaprağına "20 Ramazan 1311'de Bayezid sergisinden alındı" notu düşüldüğüne göre türlü kitaplar da satılırmış.

İstanbul Ramazanlarından söz açıp da Direklerarası'nı, Şehzadebaşı gecelerini anmamak mümkün müdür? Şairin:

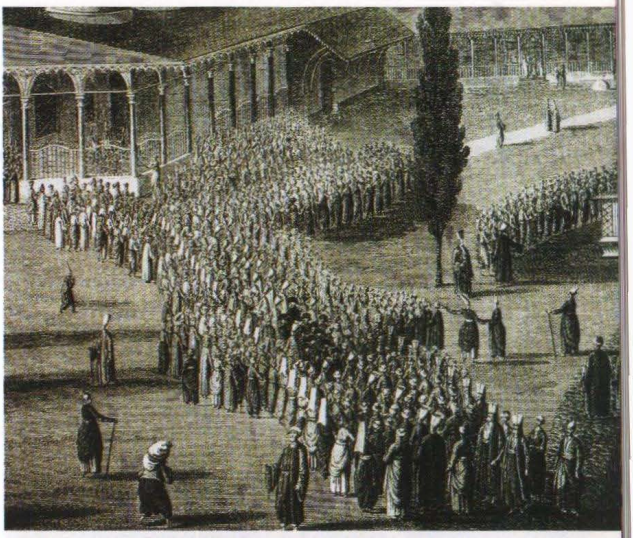
Kalkın ey ehl-i safâ iftârı ikmâl eyleyüp
Azmedin âheste Şehzadebaşı seyrânına

dediği bu gecelerde kentin bu kaybedilmiş eski eğlence merkezinde fener, fanus, radyum lambasıyla aydınlatılan tiyatrolardan, çayhanelerden, zurnadan viyolonsele, uddan harpaya kadar çalgı sesleri taşar, plastron kravatlı, fantezi yelekli, kıvrık bıyıklı, fesleri öne eğik gençler feraceler, yaşmaklar altında sımsıkı kapalı hanımların resmi geçidini seyrederek (!) sözde çapkınlık yaparlarmış. Unkapanı, Çeşmemeydanı, Firuzağa, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki çalgılı kahve ve semai kahvelerinde Yemen, Çiroz Ali, Zampara, Mirasyedi destanları okuyan Zilli İzzet'ler, Bodur Tevfik'ler, Badık Ömer'ler arasında, Tatavlalı Kör Yani, Sarı Onnik gibi gayri Müslimler de varmış. Ramazan geceleri düzenlenen mani yarışmalarında ilkin klarnet, çığırtma, çiftenağra, darbuka, zillimaşa curcunasıyla türküler, sonra semai, kalenderi, koşma ve destanlar okunurmuş. Bu çevrelerin uzağındaki kenar mahallelerdeyse, dillerden eksik olmayan tehlillerle daha uhrevi, yalın ve sessiz bir Ramazan yaşanır; gece yarısı:

Temcit okunur sekizde / Şimdilik saat dokuzda / Vakit imsâk olmak gerek / İmsâk eyleyelim biz de

manisini ve başka manileri okuyan bekçinin ezik sesine ve yorgun davuluna uyanılarak sahura kalkılırmış.

Eski Ramazanların esprilere, takılmalara vesile olmuş başka bir zenginliği daha vardır. Oruç tutan tütün, enfiye, kahve tiryakilerine, asabi yaşlılara ikindiden sonraki gergin saatlerinde takılmak, çarşı esnafının, mahalle aralarında da çocukların işiymiş. İftarı iple çeken bu tiplerin arkalarından ansızın boş teneke yuvarlamak, asaplarını büsbütün bozacak öykünmeler yaparak onları olmadık küfürleri savurmaya zorlamak; hacı babalara sessizce yaklaşılıp arkalarından lokma bomba patlatmak, Japon zırzırı, tramvay düdüğü öttürmek çok zamanlar yaşanmıştır. Ramazan yarenliklerinin, Ramazan ve Bektaşi, Ramazan ve Bekri fıkralarının, İstanbul ve Anadolu'daki mizah-hiciv birikimleri daha tam derlenip yazıya geçirilmemiştir. Yine eski zamanlarda divan şairlerinin "Ramazaniyye" ve "İydiye" kasideleri yazıp padişaha, vezirlere sunmaları da âdetlerdenmiş. Sâbit'in (ö.1712):

Ramazan ayının 15. günü, kapıkulu bölüklerinin zabitleri ve görevli neferleri Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda toplanırlardı.

Yevm-i şek niyyetine şire sıkarken yârân
Sıkboğaz etdi basub şahneyi şehr-i Ramazân

dizeleriyle başlayan Ramazaniyyesi bu tarz şiirlerin en bilinenidir.

Sâbit'ten iki yüzyıl sonra, Tevfik Fikret (ö.1915) yaşadığı dönemin savaş, açlık, kıtlık koşullarında bir Ramazaniyye değil, "Ramazan Sadakası" adlı didaktik, ahlaki, eleştirel bir şiir yazmıştır. Bu mensur şiirinde, kış soğuğunda Köprü'de sadaka toplayan taşralı dilenciyi şöyle konuşturur:

"-Efendiler ne olur? Ben fakirim işte..
Sükût
-Efendiler, acıyın!
Pür vekar ve bî-âram efendiler geçiyor.
Çolak eliyle verir her geçen hayâle selâm,
-Efendiler Ramazandır; mübârek akşamdır"

Eski Ramazan güzelliklerinin 20. yüzyıl başında silindiğine bu dizeler tanıklık ediyor!

AHMET İHSAN'IN KALEMİNDEN

Bir senede iki Ramazan

Hicri ve miladi takvim arasındaki gün sayısı farkı nedeniyle 1319 Ramazan'ı 12 Aralık 1901-10 Ocak 1902 tarihlerine, 1320 Ramazan'ı da 1-30 Aralık 1902 tarihlerine rastlamıştır. Bir başka deyişle 1902 yılında iki Ramazan yaşanmıştır.

Kemalettin Kuzucu ›

1891 yılında *Servet-i Fünûn* dergisini yayın hayatına sokan Ahmet İhsan (Tokgöz), dergi kapağının arka sayfasında "İstanbul Postası" başlığı altında uzun yıllar haftalık yazılar neşretmişti. Konularını sosyal ve gündelik hayattan seçen Ahmet İhsan, hava olaylarından çarşı-pazar piyasasına, gelenek göreneklerden Avrupalı yaşam tarzına dair görüşlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Aşağıda 1902 yılı Ramazan ayında İstanbul'un sosyal çehresini yansıtan yazılarından oluşan bir değerlendirme yer almaktadır.[1]

Erbain denilen kırk günlük sert kışın (karakış) takvimi işlemesine rağmen, şehirde ilkbahar sıcaklığı hüküm sürmektedir. Hava sıcaklığı, birkaç günlük istisna dışında, 11 ile 16 derece arasında değişmektedir. Yılın sonuna rastlayan Ramazan'dan bir hafta önce hava sıcaklığının sıfıra gerilemesi ve ilk kar tanelerinin de yeryüzüne düşmesi kutsal ayın soğuk geçeceği yolunda paniğe sebep olmuştu. Bazı tabiat olayları da bunu doğrular nitelikteydi. Zira İstanbul folklorunda kestane bereketli olursa kışın çetin geçeceğine, av hayvanları vaktinden önce düşerse karın çok yağacağına inanılmaktaydı. Neyse ki gündoğusu rüzgârı her geçen gün etkisini kaybetmeye, sıcak havaların habercisi lodos yeniden esmeye başlamış, nihayet Ramazan rüzgârsız ve berrak bir gökyüzüne sahip yazdan nümune denilebilecek bir günle girmiştir.

İstanbul için güneşli hava demek çamursuz cadde ve sokak demektir. Yerin ve havanın müsaadesi güzel olunca Ramazan gezintisine doyum olmamaktadır. İftardan önce ve sonra Beyazıt, Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'nın seyir ve alışveriş yerleri insanın hem göz zevkini okşamakta, hem de fazla kilolarından kurtulmak isteyenler için bulunmaz fırsat doğurmaktadır. Bu durum da arabacı esnafını zarara uğratmaktadır. Bununla birlikte bir ara lodosun poyraza dönüşmesi ve ardından üç gün iki gece sağanak yağmur yağması, zarardaki esnafı memnun etmeye yetmiştir:

> Sokaklar çamurla, suyla doldu. Arabacıların yüzü güldü. Ramazan esnafının keyfi kaçtı. Bayezid sergisinin letafeti eksildi. Direklerarası'ndaki tiyatrolarda kalabalık arttı, çalgılı kıraathaneler ziyade rağbet gördü. Ta yaz mevsiminden dükkânlara sandıklarla lastikler idhal eden lastikçi tacirler mallarını kolayca sarf etti.[2]

İftardan Önce Ramazan Piyasası

Mevsimin özelliğinden dolayı gündüzlerin kısa olması ve bu sürenin bir kısmının da uyku halinde geçirilmesi nedeniyle iftardan önceki hayatın, gecekine oranla sönük geçtiği şüphesizdir. Yine de belli başlı merkezler kendine has hareketliliğiyle insanları cezbetmektedir. Bunlardan birincisi Kapalıçarşı'dır. Nuruosmaniye kapısından aheste adımlarla ve iştiha ile girenler birkaç vitrini süzdükten sonra, bir an önce Beyazıt kapısına kavuşmaya çabalamaktadır. Zira adım atmak, nefes almak güçleşmektedir. Buna rağmen Beyazıt kapısına çıkmayı başarabilenlerin yaptıkları ilk iş, derin derin soluyarak nefeslerini tanzim etmektir. Birçok kimse, bu gezmeden –adına gezme demek de zordur– bir şey anlayamadan Kalpakçılarbaşı'na ulaşmaktadır.

Kalpakçılarbaşı Ramazan ayına mahsus insan kesafetini muhafaza etmektedir. Burada en fazla dikkat çekenler uzun kollu hırkaları ve seyrek sakallarıyla Orta Asyalı hacı adaylarıdır. Tebessümlü çehrelerine hayret dolu bakışları karışan bu insanlar üçer beşer grup halinde dolaşmakta, niyet ettikleri kutsal ziyaret için gerekli eşyaları satın almaya çalışmaktadırlar. Eşyaların başında da şemsiye ve tesbih gelmektedir. Şemsiyelerin kamıştan kıvrımı saplı olmasına özen gösterdikleri için zor beğenmekte, bu yüzden esnafın surat yapmasına neden olmaktadırlar. Aldatılma hissiyle şemsiyeciye güven duymadıkları için kendi elleriyle kontrol ettikten sonra nihayet hepsi de aynı şemsiyeden birer tane aldıktan sonra kendilerini tesbihçi camekânı önünde bulmaktalar. Hacı adaylarının, şemsiyeci için besledikleri güvensizliği tesbihçi için beslememeleri, bu madde için özel bir seçim yapmadıklarını ortaya koymaktadır.

İstanbul'da Ramazan ayına mahsus alışveriş merkezlerinin başında, daha çok yerli ürünlerin satıldığı Beyazıt sergisi gelmektedir. Cami avlusunda kurulan sergide dikkati çeken husus, önceki yıllardaki derme çatma yaymaların yerini, derli toplu olduğu kadar zarif biçimde inşa edilen kulübe ve barakaların almış olmasıdır. Fakat satıcıların sıra düzeninde değişiklik yoktur. Caminin çıkış kapısına göre sergi düzeni şöyledir: Sağ tarafta Hereke Halı Fabrika-

sı'nın rengârenk ipekli kumaşları, zarif seccadeleri sıralanmıştır. Bunun yanında Mekteb-i Sanayi talebelerinin Avrupa'dan ithal edilen benzerleriyle rekabet edecek kadar şık ve sağlam imal ettikleri ürünler[3] bulunmaktadır. "Porselen fabrikasının zevk-i selim ile nakşedilmiş tabakları, vazoları insanı oralarda uzun müddet tevkif ile seyre dalmaya mecbur" etmektedir. Köşede Ahmed Fârukî markasını taşıyan itriyat reyonundan güzel kokular gelmektedir. Sol taraftan "Baharat! Baharat! nidalarına "Meraklı romanlar!" sadaları karışmaktadır. Daha ileride "Hardallı şıra", "Kefir" levhalarıyla Beşir Kemal eczahanesinin hazır yapılmış ilaç ilanları okunmaktadır. Çeşit çeşit reçel, pastırma ve sucukların sergilendiği tezgâhlara açığın verdiği etkiyle ufak bir bakış attıktan sonra gözler, Darülaceze mamulatına ve Adapazarı tereyağı fabrikasının küçük, fakat zarif camekânına kayıyor. Bâb-ı Serasker'iye bakan kapıdan girilince sağ tarafta Reji şubesi, sol tarafta Reji'nin sigaralarını keyifle dumana dönüştürmeye mahsus yasemin, kiraz, çam, kehribar ve daha bir sürü ağaç cinsinden yapılmış ağızlık ve çubuk sergisi bulunmaktadır. Bu nedenle tiryakiler, özenle hazırlanmış türlü türlü sigaralar ve göz kamaştıran paketlerden hemen alıp geri dönmek arzusuyla daha çok adı geçen kapıdan girmeyi tercih etmektedir. Sergide gösterişli camekânıyla bir dükkân dikkati çekiyor. Yaklaşınca Selanik Bonmarşesi olduğu anlaşılan ve birbirinden şık paketler içerisinde "dünyanın en birinci fabrikası" mamulatı çukulatalarının satıldığı dükkân, çocukları cezbetmektedir. Bu noktada hissedilen kokular, Kayseri mamulü ve iftar sofralarının onsuz olunamadığı pastırma ve sucuk reyonuna yaklaşıldığını haber vermektedir.

Brindesi, Jean, *Elbicel Atika Musée des Anciens Costumes Turcs de Constantinople*, Paris, 1885.

Sergide sağlıksız ve aynı zamanda kaliteden uzak malların varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin her sene olduğu gibi yine Beyazıt Meydanı karşısındaki kapı yanında kurulan Şam şekerleri sergisi. Aslında Şam'la hiçbir alakası bulunmayan bu garip şekerlerle, iyi pişmediği her halinden belli kurabiyeleri gören bir kişi, bunların alıcı bulamayacağını düşünmeden edememektedir. Fakat adamın her sene aynı noktada isbat-ı vücut etmesi ise, bu düşünceden sarfınazar etmeye yetmektedir. Tam bu şekerlemecinin karşısında, şadırvanın önünde "Her derde devâ macun" yazılı bir ilan göze ilişmektedir. Nasıl ve neden yapıldığı hemen hiç bilinmeyen bu maddenin böylesine rahat bir tarzda satışa sunulduğunu görenlerin de içinden "acaba Mekteb-i Tıbbiye müfettişleri bu sergiyi ziyaret eylemiyor mu?" diye geçirmemesi mümkün olmamaktadır. Beyazıt sergisini psikolojik açıdan değerlendirmek gerekirse; nefis eşyalar, görme duyusunu; hoş kokular, koklama duyusunu; şık ürünlerin elle yoklanması, dokunma duyusunu ve satıcıların mallarını medh için bağırışmaları da işitme duyusunu bitkin düşürmektedir. Beşincisi olan tatma duyusu ise sahur zamanından beri devam eden mahrumiyetle bu bitkinliği daha da artırmaktadır. İşte bu ruhsal ve bedensel yorgunlukla sergiden meydana nazır kapısından dışarı çıkıldığı esnada, iki tarafta yiyecek teşhir edenlere rastlanmaktadır. Kapı dışında soldaki simitçi paket sarmaya vakit bulamamakta, bir kenarda mevzilenmiş olan usulcu dolmacısı bakır tepsisindeki balık yığınının gittikçe alçaldığını gördükçe keyfine keyif katmaktadır.

Sergiyi önceki yıllardakinden ayıran sevindirici ve ümit verici bir fark da, birkaç sene öncesine kadar adı duyulmamış birtakım yerli firma ve müteşebbislerin mallarının teşhir edilmekte olmasıdır. Memâlik-i Osmâniye'de ticaret ve sanatın yavaş yavaş terakki ettiğinin apaçık delili olan bu ürünlere "nazar-ı rağbet atfetmek hakikaten lâzımdır. Yoksa Adapazarı Tereyağı Fabrikası, yahud Ahmed Fârukî itriyâtı ve Beşir Kemal müstahzarât-ı tıbbiyyesinin yalnız nâmı kalır."

Ramazanda Gece Hayatı ve Direklerarası

İftardan önce Kapalıçarşı'da yaşanan izdihamın aynısını iftardan sonra Şehzadebaşı Caddesi'nde görmek mümkündür. Fazla olarak burada orta yerde araba piyasası da vardır. Zaten dar olan sokağın orta yerini iki sıra halinde arabalar işgal edince yayalar kaldırıma çıkmaya çabalıyor. Şu

Bir senede iki Ramazan

Orta oyununun büyük üstadı Kavuklu Hamdi Efendi meşhur pozu ile oyuna başlarken. (Ressam Muazzez Bey'in tablosundan.)

halde Kapalıçarşı çıkışında yapılan nefes tanziminin yanı sıra başkalarının ayaklarına basmamak için bir de adım tanzimi gerekiyor. Bulutsuz semada yüzen yıldızlarla minarelerdeki kandillerin kol kola verdiği İstanbul gecelerinde, Şehzadebaşı-Vezneciler hattındaki kalabalık bilhassa teravihten sonra bir aşağı bir yukarı gidip gelmektedir. Zaman zaman sahur vaktine kadar devam eden bu gidiş gelişlerden başka, bazı sanatsal ve ticari etkinlikler de gece hayatının cümbüşe dönüşmesini sağlamaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılda İstanbul'un eğlence ve kültür merkezi haline gelen Şehzadebaşı'nda 1902'de Ramazan denilince akla Direklerarası gelmektedir. Nazırlardan saraylı kadınlara, erkân-ı devlet konaklarında çalışan uşaklardan dönemin en ünlü aydın ve düşünürlerine hatta levanten kesimine kadar toplumun her tabakasından insanın buluştuğu Direklerarası piyasası,[3] bir ticaret ve kültür merkezi havasına bürünmüştür.

Eğlence etkinliklerinin başında tiyatro gelmektedir. Minakyan'ın Osmanlı tiyatrosu her yıl olduğu gibi bu Ramazan'da da seyircilere güzel dramlar sunarak büyük alkış toplamaktadır.

> Osmanlı tiyatrosu bu sene intihab ve icrâ eylediği oyunlarıyla hakikaten temâşâ-girânını memnûn eyliyor. Zaten doğrusunu söylecek olur isek bizim için gidilecek başka tiyatro yoktur. Minakyan Efendi'nin idâre ettiği bu tiyatro bürün ne vâkısıyla beraber yine bir sahne-i edeb ve terbiyyedir. Oraya çocuklarla beraber gitseniz bile o nev-resîde kulakların işitmesine cevaz vermeyeceğiniz sözlere tesâdüf etmeyeceğinizden eminsiniz. İşte bizim gibi düşünenler mübârek Ramazanın ve kışın uzun gecelerini hep Osmanlı tiyatrosunda geçiriyorlar. Nazar-ı memnûniyyetle görülecek bir cihet de böyle selâmet-mülâhaza erbâbının gittikçe tezâyüdü ve Osmanlı Tiyatrosu'nun her an mütezâyid bir rağbet müşâhede etmesidir.

Osmanlı Tiyatrosu *Madmazel Irma* adında güzel bir oyun vermişti. Sunum o kadar başarılıydı ki, seyredenler tekrar seyretmek istiyordu. Seyirci yeri omuz omuza dolmakta, localar dahi kısmen işgal edilmekteydi. Seyircinin katılımı oyuncuları da şevke getiriyordu. Sahne düzeninin bozukluğu oyuncuların fevkalade performansıyla telafi edilmişti.[5] İzdiham nedeniyle satıcılar da zorlanmaktaydı. Mal sürememekten dolayı kenarlarda gezmek durumunda kalan satıcılar yine de bir kolayını bulmuşlardı. Örneğin, iftar yemeğinin verdiği hararet ve izdihamın etkisiyle aşırı terleyenlere karşı mandalinacı tuhaf bir çare bulmuştu. Mandalinaları uzaktan fırlatıyor, seyirciye de birçok insanın üzerinden uçarak giden mandalinayı yakalamak düşüyordu.

Direklerarası'nın en fazla seyredilen Türk tiyatrocularından Kavuklu Hamdi, sergilediği oyunlarda, her zamanki gibi zarif nükteleri, edibane latifeleriyle hem düşündürmekte, hem güldürmektedir. Kendisini yazın Mama[6] mesiresinde canlandırdığı karakterlerden tanıyan hayranları, Ramazan'da da tiyatrosunu hıncahınç doldurmaktadırlar. "Direklerarası'nın şâyân-ı müşâhede ve temâşâ eğlenceleri arasında canbazları unutmak revâ olmaz. Bu kumpanyanın irâe ettiği muhtelif eğlenceler, hünerler arasında ara sıra zarifâne, edibâne nükteler sarf eden komikleri takdir etmemek muvâfık-ı hak değil". Komiklerden bahsedince, kaba söz ve tavırlarıyla Kel[7] Hasan'ın müthiş zekâsını belirtmeden geçilemez. Gösterilerini İdâre-i Hasan adlı tiyatrosunda sergileyen Hasan, gerçekte büyük nüktedandır. Fakat nükteleri kabadır. İnsanı hem güldürmekte, hem iğrendirmektedir. Kısaca Hasan demek, eğlenme ve iğrençlik demektir. Birçok kişi, Kel Hasan'ın "o defterе gelmeyen müstehcen latifelerini" biraz hafifletерek, daha edepli ve öğretici şakalar üretmesini beklemek-

te ise de, "Hasan tasfiye-i kelâma kalkarsa tiyatrosunun tasfiye-i hesâbı da muhakkaktır!" kanaatini taşıyanların sayısı daha fazladır. Bununla birlikte, oyununun ismi ne olursa olsun, Hasan'ın maskaralıkları İstanbullu sanatseverlerin gönlünde önemli bir yer tutmaktadır.[8]

Gece hayatına renk katan diğer eğlenceler ise at cambazhanesindeki gösteriler, sihirbaz gösterileri ve salıncaklardır. Saz takımları bu yıl sadece iki kıraathanede boy göstermektedir. Bunun nedeni kıraathaneleri istila eden kesif tütün dumanlarıdır. Bu yüzden müzikseverler, temiz hava teneffüs etmeyi, çalgı dinlemeye tercih etmektedirler.

Ramazan gecelerinde çayhanelerdeki hareketlilik çalgılı kahvelerdekinden daha fazladır. Yaz akşamlarında yapıldığı gibi dükkânın önüne çift taraflı dizilen iskemleler, iftardan sonra müşterilerini beklemeye başlar. Asıl izdiham teravih namazından sonradır. Tiyatrocular gibi çaycıların da kârı havaların güzelliğine ve sıcağa bağlıdır. Yani İstanbul'da tam da onların istediği havalar hüküm sürmektedir. "Dükkânın önünde sıra ile oturan çay tiryakilerinin fincan elde, sigara veya nargile marpucu ağızda görüntüleri, seyredenlere sanki yaz mevsiminde olduklarını hatıra getirtiyor."

Son Günler

Ramazan'ın bitmeye yaklaştığını hatırlatan işaretlerden birisi mahyaların içeriğinin değişmesidir. Kadir Gecesi'nin idrakinden sonra Ramazan'ın simgesi Beyazıt sergisinin dağılmaya başlaması, İstanbul'un hemen her tarafında kurulan semt pazarları ve çarşılarda bayramlıkların teşhir edilmesi on bir aylık ayrılığın işaretleridir. Bir de Şeker Bayramı'nın habercisi şeker satıcıları... Kutsal ayın son günleri, onların yıl içerisindeki en verimli günleridir.

Kemalettin Kuzucu, Yrd. Dr., Kafkas Üniversitesi

Kavuklu Hamdi Efendi'nin karşısında Pişekârların en ustası Küçük İsmail Efendi. (Ressam Muazzez Bey'in tablosundan.)

1 Bu çalışmada kullanılan dokuz yazı, yukarıda çeşitli başlıklar altında değerlendirildiği için dipnotlarda tekrarı önlemek amacıyla söz konusu yazıların künyesinin toplu şekilde burada verilmesi uygun görülmüştür: Servet-i Fünûn, Nr. 557, 15 Kânûnuevvel 1317 (26 Aralık 1901), s. 162-163, Nr. 558, 20 Kânûnuevvel 1317 (2 Ocak 1902), s. 178, Nr. 559, 27 Kânûnuevvel 1317 (9 Ocak 1902), s. 194, Nr. 561, 10 Kânûnusânî 1317 (23 Ocak 1902), s. 226, Nr. 605, 14 Teşrînisânî 1318 (27 Kasım 1902), s. 98, Nr. 606, 21 Teşrînisânî 1318 (4 Aralık 1902), s. 114, Nr. 607, 28 Teşrînisânî 1318 (11 Aralık 1902), s. 130, Nr. 609.

2 Yazar burada mahrukatçıların bir hilesini de göz önüne sererek, kömür cüelerin, çuvalların daha ağır çekmesi için kömürleri sık sık sulama zahmetinden kurtulduklarını belirtmektedir (Nr. 607, 28 Teşrînisânî 1318/11 Aralık 1902, s. 130).

3 Mekteb-i Sanayi'de kibritten kanapeye kadar birçok ev eşyası ve tüketim malı üretilmekte, bunların satışından elde edilen gelir okulun ve öğrencilerin ihtiyaçları için harcanmaktaydı (Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. N. Sağlam, İstanbul 2001, s. 100).

4 İtalyanca "pazar, pazar fiyatı" anlamındaki piazza kelimesinden Osmanlı Türkçesine giren piyasa terimi, "meydan, açıklık, gezilecek yer, gezme, gezinme anlamlarında kullanılmış (Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, I, Dersaadet 1317, 365), bilhassa son dönemde akşam piyasaları modası ortaya çıkmıştır. Diplomatların piyasası, birçok şair ve edibin kendilerince işledikleri bir edebiyat teması haline gelmiştir (François Georgeon, "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, haz. P. Georgeon-P. Dumont, çev. M. Selen, İstanbul 2000, s. 10-11).

5 Unutulmaz bir aşk temasının işlendiği oyunda başrolleri Zabel Hekimyan ile Binemeciyan paylaşmıştı. Birincisi Matmazel Irma, ikincisi de onun ketesteci kocası rolündeydi. Kayınvalide rolünü Satenik, noter rolünü Aleksan, doktor rolünü de Minakyan üstlenmişti.

6 Ortaoyuncular yaz mevsiminde gösterilerini çayır ve mesire yerlerinde sahnelerlerdi. Anadolu yakasında Kuşdili'nde Abdürrezzak, Papazın Bahçesi'nde Minakyan, Çarşamba günleri Mama'da da Kavuklu Hamdi'nin ortaoyunu olurdu (Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. A. Ş. Çoruk, İstanbul 2002, s. 14).

7 Bu ünlü ortaoyuncunun ismi metinde kâf harfi ile "K. Hasan" şeklinde kaydedilmiştir. Dönemin metinlerde bu şekilde yazılmasının nedeni saygıdan olsa gerektir. K. kısaltması aynı zamanda "Küçük" manasına da gelmektedir. Fakat onun asıl lakabı "Komik"tir (Kemal Kâmil Aktaş, "Yakın çağların Sahne Tiplerinden Komik Hasan Efendi ve Hususiyetleri", *Ortaoyunu Kitabı*, haz. A. Emeksiz, İstanbul 2001, s. 268).

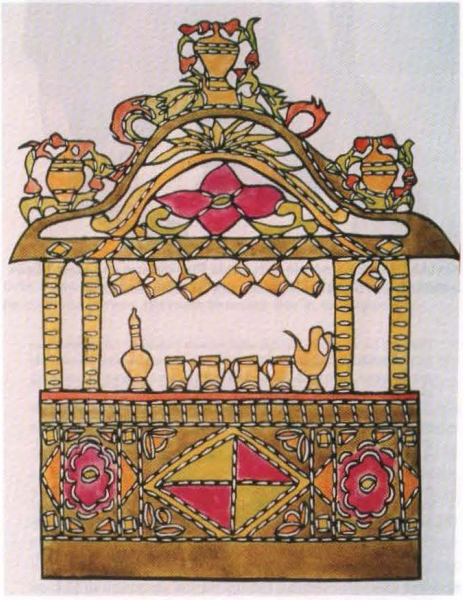
8 Yazar tiyatroculan sıralarken İdâre-i Şevkiyi de zikretmiş, fakat Şevki'nin faaliyeti üzerinde durmamıştır.

Hayal şehrin hayal oyunu

Günümüzde yazılan ve oynatılmaya çalışılan, "Karagöz Uzayda", "Karagöz Helikopterci" gibi Karagöz'ün ruhundan, esprisinden, nüktesinden uzak oyunlar, bu güzel sanatın orijinaline de tepki uyandırarak onu dejenere etmektedir. Eğer Karagöz, uzaya gidiyorsa neden 16. yüzyıldaki kıyafetlerini giyiyor? Karagöz'ü bağlı olduğu Osmanlı kültür ve toplum yapısı içinden ve onun yaşadığı atmosferden dışarıya aldığımızda tıpkı sudan çıkmış balığa döndürmüş oluyoruz.

Uğur Göktaş ›

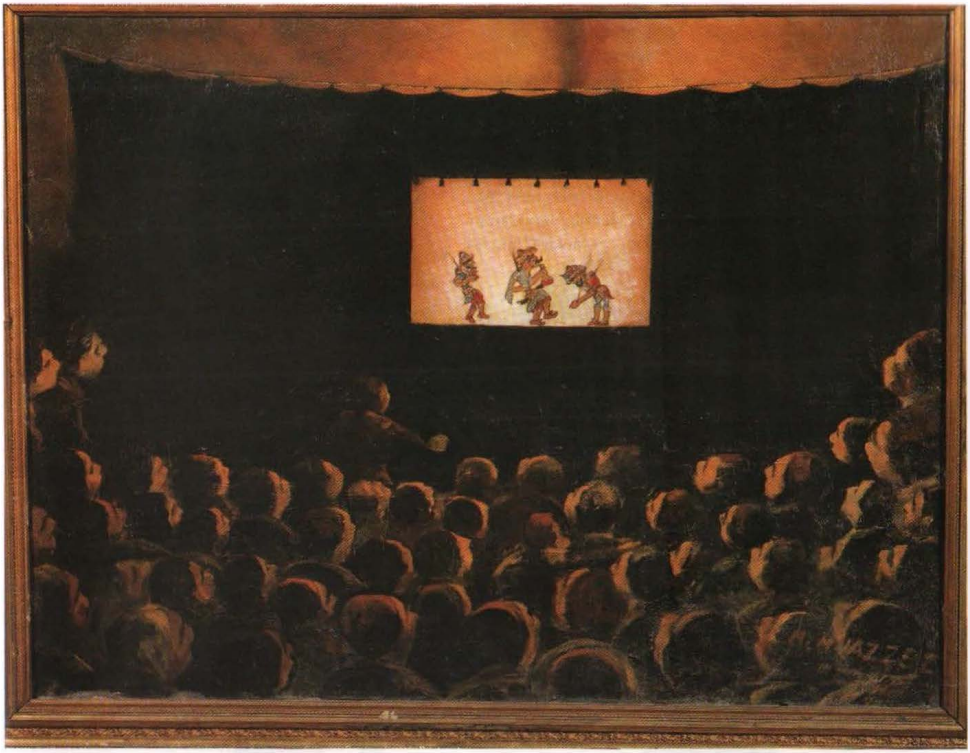
On bir ayın sultanı olarak adlandırılan ramazan bir ibadet ayı olmasının yanı sıra, eğlencenin doyasıya yaşandığı ve özlemle beklenen bir zamandır da. Sahur yorgunluğuyla yataklarına giren ve gündüzün mühim bir kısmını uykuda geçiren halk, bunun aksine geceleri iftardan sonra canlanır, hemen hemen şehrin her tarafında kolaylıkla elde edilebilen eğlencelerle güzel vakit geçirmeye çalışırdı. Elektriğin şehir içinde yaygın olarak kullanılmadığı eski İstanbul ramazanlarında, mahyaların titrek ışığı altında insanlar, romantik bir hava içinde ve gece atmosferinde adeta hayallerindeki hayata kavuşmuş olurdu.

Göstermelik Meyhane. Uğur Göktaş yapımı

Ramazan eğlencelerinin çoğunu geleneksel temaşa sanatları ve müzik oluştururdu. Karagöz ve Ortaoyunu'nun aynı zamanda bünyesinde müziği de barındırdığını düşünürsek, ramazan eğlencelerinin geleneksel temaşa sanatlarının etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Karagöz'ün meşaleyle aydınlatılmış bir perde arkasından titrek hareketlerle oynatılması, tıpkı mahyaların ışığı altında yaşayan halkın perdedeki tecellisi gibidir. Başta Sabri Esat Siyavuşgil olmak üzere birçok araştırmacımızın belirttiği gibi Karagöz perdesi, diğer adıyla Karagöz'ün kâşifi olduğu kabul edilen Şeyh Küşteri'nin ismine izafeten "Küşteri Meydanı", İstanbul'un bir mahallesinden başka bir şey değildir. Karagöz perdesindeki tipler, kendilerine mahsus kıyafet, şive, tavır, örf ve âdetleriyle yaşayan klasik mahalle insanlarıdır. Hemen hemen her semt ve mahallede görülen sarhoş, Tuzsuz Deli Bekir tiplemesiyle, Kayserili, Laz, Arnavut, Çerkes gibi imparatorluğun diğer şehirlerinden ve ülkelerinden gelen değişik meslek grupları içindeki sosyal sınıflar, Ermeni, Yahudi, Rum gibi azınlık tipleri, Zenne, Çelebi, Beberuhi gibi mahallenin klasik insanları perdenin şahıslarını teşkil eder.

Oyunların konuları da İstanbul halkının bizzat içinde yaşadığı ve kahramanı olduğu konulardır. Karagöz, belki de bu yüzden uzun süre varlığını devam ettirebilmiştir. Burada önemli bir unsur olarak şunu belirtmeliyiz ki oyun konuları, sadece o zaman için değil, bugün de ilgi uyandıracak konulardır. Esir pazarlarındaki cariye alım

Ressam Muazzez'in kahvede Karagöz seyredenler tablosu.

ve satımı "ağalık", İstanbul'un dillere destan muhteşem düğünleri "büyük evlenme", hazırlıkları günler önceden görülen ve masalımsı bir atmosferde gerçekleştirilen mesire eğlenceleri "Kâğıthane safası", büyüler ve büyünün toplumdaki yeri "cazular" oyunlarında ele alınmıştır. Bu oyunların oynatılması, o zaman yaşayan insanlarda geçmişte yaşadıkları güzel anları ve günleri hatırlamaya vesile olurken, bugün oynatılması belgeselliğinin yanında o zamanki toplum düzeni ve yaşayışı hakkında da bilgi vermektedir. Bu açıklamaların ışığı altında Karagöz'ün yaklaşık olarak yüz yıllık modernleştirme macerasının neden tutmadığını sanırım ki daha kolay anlıyoruz.

Günümüzde yazılan ve oynatılmaya çalışılan, "Karagöz Uzayda", "Karagöz Helikopterci" gibi Karagöz'ün ruhundan, esprisinden, nüktesinden uzak oyunlar, bu güzel sanatın orijinaline de tepki uyandırarak onu dejenere etmektedir. Eğer Karagöz, uzaya gidiyorsa neden 16. yüzyıldaki kıyafetlerini giyiyor? Karagöz'ü bağlı olduğu Osmanlı kültür ve toplum yapısı içinden ve onun yaşadığı atmosferden dışarıya aldığımızda tıpkı sudan çıkmış balığa döndürmüş oluyoruz. O halde yapılacak iş, bizim onu orijinal şekliyle anlayabilmemiz için kültür seviyemizi yükseltmek olmalıdır.

Ramazan aylarında Cumhuriyet'ten sonra oynatılan Karagöz oyunları da tıpkı eskiden olduğu gibi Osmanlı kültürü etkisi altındaki oyunlardı. "Kâr-ı Kâdim" olarak adlandırılan bu klasik oyunların sayısı ramazan gecelerinin sayısına denkti. Kadir gecesi, oyun oynatılmazdı, ramazanın ilk gecesi Mandıra, son gecesi de ertesi günün bayram olduğu ve meyhanelerin açılacağı imasını taşıyan Meyhane oyunlarını oynatmak âdetti.

Teravih namazını kılan İstanbullular, Karagöz seyretmek için semtlerin geniş çe kahvelerini tercih ederlerdi. Birçok insan, kahvelere gecelik entarileriyle, hırkaları sırtında adeta evlerindeki ortamdaymış gibi gelirlerdi. Direklerarası'nda Fevziye Kırahathanesi veya Vezneciler'deki Letafet Apartmanı'nın altındaki kahvede ramazan boyunca Karagöz oynatan Hayali Kâtip Salih, güzel oyunlarını genellikle buralarda sergilerdi. Oyundan önce Kemani Memduh'un saz heyeti, perde önünde "icra-i âhenk" eder, ahenk biraz uzayınca seyirciler, sabırsızlanır, homurdanır, hatta daha da ileri giderek bağırır, bunun üzerine Kâtip Salih, perdenin arkasından Karagöz'ün sesiyle "susun ha geliyorum"

Hayal şehrin hayal oyunu

diyerek seslenir ve biraz sonra da oyunun başlayacağını da belirtmiş olurdu.

Karagöz oyunları, "göstermelik" denilen ve oynatılacak olan oyundan ipucu taşıyan dekorların "nareke" adı verilen kamış bir düdüğün cızırtılı sesle, perdeden kaldırılmasıyla başlar. Göstermelikleri, günümüz tiyatro ve sinemalarının afişleri olarak kabul edebiliriz. Hamam oyununda göstermelik hamam, kayık oyununda taka, Bahçe oyununda bahçe göstermeliklerinin oyundan evvel perdede yer alması bu oyunların oynatılacağının işareti olarak kabul edilirdi.

Göstermeliklerin kaldırılmasından sonra Hacivat, perdeye gelerek "Perde Gazeli"ni okur. Perde gazelleri, tasavvufi unsurlar taşır ki özellikle ramazan ayının ruhuna da işaret eder. Bazı araştırmacıların da üzerinde durduğu gibi eski yüzyıllardaki birtakım oyunların genel mahiyetinin de tasavvufi bir yapıda olduğunu, ancak son yüzyıllardaki oyunlarda, bu yapının sadece giriştek perde gazellerinde kaldığını söyleyebiliriz. Perde gazelinden sonra Karagöz ve Hacivat'ın genellikle oyunun konusundan bağımsız kendi aralarındaki bir söyleşiyi işledikleri "muhavere" bölümü başlar. Muhavere "Hayali" denilen Karagözcünün tuluat yeteneğini gösterdiği en önemli bölümdür. "Fasıl" denilen, muhavereden sonraki oyunun asıl konusunun işlendiği bölümde, değişik tipler, perdede yerlerini alır. Bu bölüm, müziğin de en çok kullanıldığı bölümdür. Tipler, perdeye gelirken kendilerine mahsus şarkılarla, havalarla ve değişik formlardaki müzik eserlerini icra ederler. Oyunun sonunda çengi ve köçek tipleri, oyun havalarıyla eğlenceli bir şekilde temsili sona erdirir. Meşhur hayaliler, oyun esnasında perdenin arkasında bir tane saz heyeti bulundururdu. Şarkılar ve oyun havaları, böylece canlı olarak icra edilmiş olurdu. Fasılın sonunda Karagöz ve Hacivat, perdeye gelerek yaptıkları süre-i lisandan dolayı af dilerler ve bir sonraki oyunun adını da bildirerek "bitiş" bölümünü ve oyunu sona erdirmiş olurlardı.

Ramazan gecelerinde kahvelerde veya yaza gelen ramazanlarda açık havada çadırda oynatılan Karagöz'ün yanı sıra konaklarda ve sarayda da Karagöz oynatılırdı. Eski devirlerden itibaren Osmanlı padişahlarının Karagöz oyunlarını çok sevdiklerini, gerek ramazanlarda gerekse şehzadelerin sünnet düğünlerinde Karagöz oynattırdıklarını biliyoruz. Kör Hasanzade Mehmet Çelebi, IV. Murat'a (1623-1640); Bekçi Mehmet adlı hayali, Avcı Mehmet'e (1648-1687); Kasımpaşalı Hafız, III. Selim'e (1789-1807); Mehmet Efendi, II. Abdülhamit'e (1876-1909) oyun oynatmışlardır. Saray Karagözcülerinin perdelerinin üzerinde sırma şeritler bulunur, bu şeritlerin varlığı, onları diğer Karagözcülerden ayırırdı. Padişahların meclislerine, "Harem-i Has" ve "Harem-i Hümayun"a kadar girip oyunlar oynatan hayaliler, bir nevi halkla saray arasındaki iletişimi de sağlarlardı. Halkın bazı problemlerinin Karagözcüler ve hayaliler tarafından oyunun uygun yerlerinde padişaha iletilmesi, oyunun yapısıyla da bağdaşmaktadır. Karagöz sanatçılığı olan hayaliliğin ne derecede itina istediğine bir delil olarak Kasımpaşalı Hafız'ın III. Selim'e oynattığı bir oyun sırasındaki yaşanan hadiseyi örnek olarak verebiliriz: Hafız, o gece padişah III. Selim'e "Karagöz'ün

Soldan sırasıyla, Kemençeli Laz, Kamalı Tuzsuz Deli Bekir, Mastör Yani. Uğur Göktaş yapımı

Ağalığı" oyununu oynatmaktadır. Hacivat, Acem'e taklitler yaparak para kazanan ve zengin olan Karagöz'e hizmet için aldığı uşakların birine Selim adını verir. Onu çağırmak için "Selim Selim" diye bağırır. III. Selim, nükte yapmak kastıyla "buyurunuz" diye seslendiğinde Hafız, hemen perdenin arkasındaki mumu üfler ve bunu bir sürç-i lisan olarak addeder. Padişah, "Vallahi Hafızım gücenmedim, şaka olsun diye seslendim" dese de Hafız, "Sultanım ben böyle bir şakaya dahi meydan verecek bir ortam hazırlamamalıydım, bu benim hatamdır" der, sanatına o geceden sonra tövbe eder, hacca gider ve mesleğini bırakır.

Karagöz. Uğur Göktaş yapımı

Karagöz oyunlarının ramazan boyunca yoğunlaşması, beraberinde kalite problemini de getirmektedir. Bazı yabancı gezginlerin seyahatnamelerinde ifade ettikleri seviyesiz ve müstehcen oyunlar, her sanatta olduğu gibi bu sanattaki kötü örnekleri oluşturur. Oyunun güzel ve seviyeli olması şüphesiz ki sanatçının kalitesiyle ilgilidir. Sanatlarında olumlu şöhret yapan hayaliler, ramazanlarda kapılışır, daha ramazan gelmeden peylenirdi. Gittikleri yerlerde kendileri ve arkadaşları, ağırlanır, yedirilir, içirilirdi. İyi bir hayalinin Karagöz'ün doğduğu ve içinde yaşadığı Osmanlı kültürünü, sosyal hayatını, örf ve âdetlerini, edebiyatını, müziğini iyi bilmesi yanında, tiplerin şivelerine, kadınların konuşma ve deyimlerine de vâkıf olması esastı. Dolayısıyla bu hasletlere sahip olan bir hayalinin oynattığı Karagöz oyunu, ahalice tutulur, kahve sahibi de oyun parası yanında, çay ve kahveden hatırı sayılır bir gelir elde ederdi.

Günümüz ramazanlarında ne hayal ne de hayali kaldı. Şairin dediği gibi:

Maarifet iltifata tâbidir
Müşterisiz meta zayidir

Karagöz'ün felsefesi, nükteleri, dağarcığı, tipleri, kıyafetleri günümüz insanlarının çoğu için bir şey ifade etmiyor. Ancak münevver bir kesimin ilgisini çekebilmekte. Onu modernleştirme çabaları ise tamamen tersi bir etki bırakmakta. Bugün bazı kurum ve kuruluşların bünyelerindeki hayaliler ise, bu sanatın gelişmesi, ilerlemesi ve orijinal haliyle ilerideki nesillere ulaşabilmesi yolunda hareket etmeleri gerekirken, medar-ı maişet derdine düşerek sanatlarından taviz vermekteler. Umudumuz yetişecek yeni hayalilerle hayallerimizdeki ve tarihimizdeki hayale kavuşabilmek. ‹

Hacivat. Uğur Göktaş yapımı

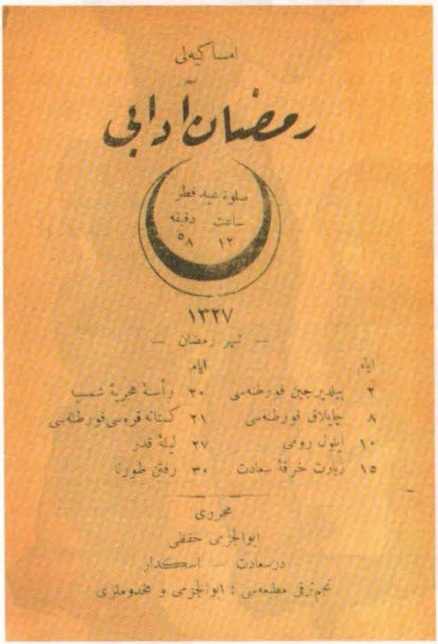
Ramazan kitapları

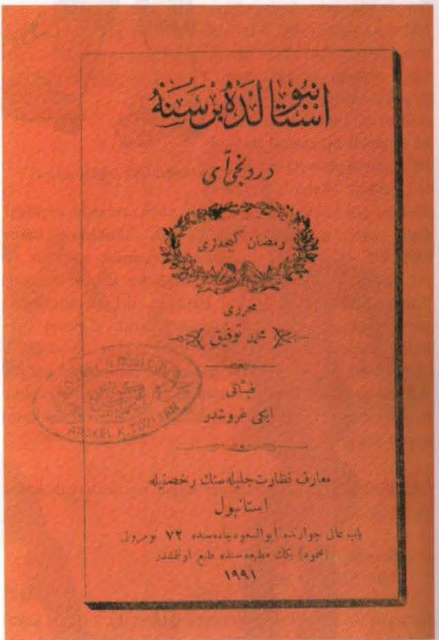
Ramazan ayı ve ibadetleri hakkında ve Ramazan ayındaki etkinliklere yönelik pek çok özel kitap yayımlanmıştır. Ramazan ayına has her sene yayımlanan kitapçıkların yanında geçmiş Ramazanları anlatan hatıralara dayalı büyük hacimli sayılabilecek kitaplar da vardır. Son yıllarda bazı ünlü yazarların, edebiyatçıların eski Ramazanları anlatan -kimi gazete tefrikası olarak kalmış- hatıraları kitaplaştırılmıştır.

Emin Nedret İşli ›

Ramazan ayı denince camilerde gece kılınan teravih namazları, gün boyunca tutulan oruç, zengin çeşitleriyle iftar sofraları, Şehzadebaşı'nda, Direklerarası'nda Tuluat geceleri, selâtin camileri süsleyen mahyalar, sahurda oruç tutacakları uyandırmayı amaçlayan ama bütün bir şehri ayağa kaldıran mahalle bekçisinin davulu ve mahileri akla ilk gelenlerdir.

Ramazan ayı dolayısıyla üzerinde durulması gereken bir başka nokta da bu kutsal ayın basın sektörüne etkisidir. Ramazan ayının başına etkisi de oldukça çeşitlidir. Öncelikle pek çok gazete Ramazan ayı boyunca ya ilave olarak veya gazetenin bir iki sayfasını ayırarak

Ebu'l-cezmi Hıfzı, *İmsâkiyeli Ramazan Adabı* (solda). Çaylak Tevfik, *İstanbul'da bir sene: Ramazan Geceleri.*

Ramazan ilavesi hazırlar. Bununla yetinmeyip promosyon olarak ya ilmihal kitabı ya Kuran meali veya güzel yazılardan oluşan albümler dağıtırlar. Ramazan ayı nedeniyle basılan ve derlemesi yapılmadığı için pek çoğu kaybolup giden bir başka basılı malzeme de imsakiyelerdir. Günümüzde en küçük mahalle bakkalının bile basar durumu geldiği bu iftar, sahur, imsak ve namaz vakitlerini gösteren Ramazan ayına mahsus tek yapraklık zaman cetvellerinin toplanması ve üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Bütün bunların dışında Ramazan ayı ve ibadetleri hakkında ve Ramazan ayındaki bu sosyal ve toplumsal etkinliklere yönelik pek çok özel kitap yayımlanmıştır.

Ramazan ayına has her sene yayımlanan kitapçıkların yanında geçmiş Ramazanları anlatan hatıralara dayalı büyük hacimli sayılabilecek kitaplar da vardır. Son yıllarda bazı ünlü yazarların, edebiyatçıların eski Ramazanları anlatan –kimi gazete tefrikası olarak kalmış– hatıraları kitaplaştırılmıştır. Ramazan ayı hakkında kaleme alınan kitapların dışında Ramazan ayı dolayısıyla yazılmış kitaplar da vardır. Bunlardan biri de *Ziyaret-i Evliya* isimli eserdir. Hocazade Ahmed Hilmi eserinin ifade-i meram bölümünde belirttiğine göre, 1910 yılı Ramazanında türbe ve mezarlarını ziyaret ettiği İstanbul evliya ve tarikat mensublarının biyografilerini ve menkıbelerini kaleme almıştır. Yani kitap Ramazan ayı vesilesiyle meydana gelmiştir. Ramazan kitaplarının pek çoğu daha çok ibadet ve dini bilgiler içeren eserlerden oluşmaktadır. Ramazan ve oruç ibadetinin fazileti, bu ayın kutsiyeti, Kadir gecesinin hikmetleri konularını ele alan bu kitapların pek çoğu Müslüman halkın dini bilgilerini artırmaya yönelik basit halk kitaplarıdır. İçlerinde edebi olanları, sosyal yaşantıyı yansıtanları azdır. Eski devirlere duyulan ilgi nedeniyle sosyal hayatı, Ramazan ayının toplumsal etkilerini anlatan araştırma kitapları ve Ramazan hatıraları son yıllarda artan bir hızla yayımlanmaktadır.

Ramazan Kitapları

Abdülbâki Gölpınarlı, *Ramazan Geldi Hoş Geldi*, İstanbul, 1962 s. 62,[2] s.

Ahmed Es'ad Ben'im, *Ramazan Geldi Hoş Geldi*, İstanbul, 1949, 38 s. ,Yeni Şark Kütüphanesi Yayını.

Ahmed Hamdi Akseki, *Ramazan Armağanı*, Ankara, 1937, 15 s.

Ahmed Hilmi [Hocazedel], *Ziyaret-i Evliya*, 2. tabı, İstanbul, 1327 [1911]. 176 s. (Özege 23836)

Ahmet Rasim, *Ramazan Sohbetleri*, Haz.: Muzaffer Gökman, İstanbul, t. y., 303 s., Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayını.

Ahmet Rasim, *Ramazan Şohbetleri*, İstanbul, 1974, 224 s., Kervan Yayıncılık.

Ahmet Şakir Karagöz, *Ramazan Rehberi*, İzmir, 1952, 32 s.

Ali Başkurt, *Ramazan Ayı için Sohbet*, y.y., 1984, 8 s.

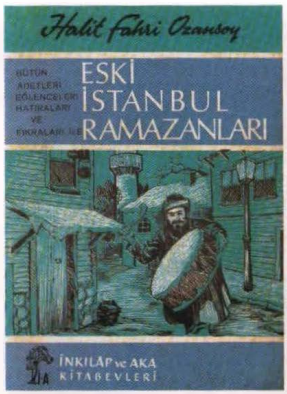
Amil Çelebioğlu, *Ramazan-Name, 1826 Yılından Ramazan Mânileri*, İstanbul, t. y. 276,32 s., Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No: 22.

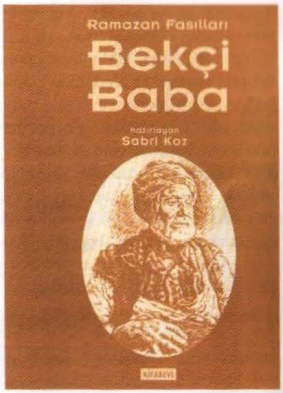

İftardan sonra.

Ramazan kitapları

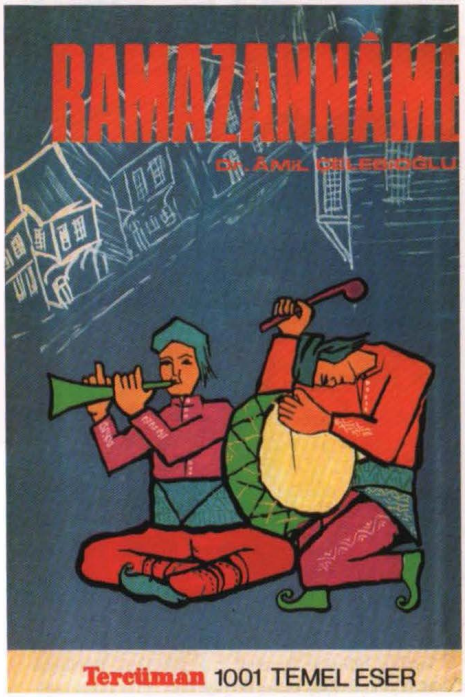

Azmi Nihad; İsmail Sivri (haz.), *Eski ve Yani Ramazanlar*. İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1958. 64 s.; Resimli.

Bahkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *İstanbul'da Ramazan Mevsimi*, Haz.: Ali Şükrü Çomık, İstanbul, 1998. 117, [18] s., Resimli. Kitabevi,

Bekçi Baba Ramazan Fasılları, Haz.: M. Sabri Koz, İstanbul, 1998, 168,32 s., Resimli.

Celal Sahir [Erozan]; Orhan Seyfi [Orhon]; Halil Nihad [Boztepe]; Yusuf Ziya [Ortaç]; Ali Canip [Yöntem]; İdris Sabih, *İftardan Sonra*. İstanbul, 40 s. (Özege 8510)

Cemal Anadol (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1986, 32 s.

Cenab Şahabeddin, *İstanbul'da Bir Ramazan*, Haz.: Abdullah Uçman, İstanbul, 1994, 112, [16] s., Resimli, İletişim Yayınları.

Cevdet İbn-i Ömer [Dr. Abdullah Cevdet], *Ramazan Bahçesi*, İstanbul,1308 / 1891, 29,1 s. (Özege 16483)

Durmuş Sosyal, *Ramazan Destanı*, Mensin, 1960, 1 s.

Ebu'l-Cezmi Hıfzı, *İmsakiyeli Ramazan Adabı*, İstanbul-Üsküdar: Necm-i Terakki Matbaası, 1326 [1910]. 15, 1 s. (Özege'de yok)

Ebu'l-Cezmi Hıfzı, *İmsakiyeli Ramazan Hocası*, 1326, İstanbul, 1326 / 1908, 15,1 s. (Özege 9106)

Fikret Kutup (Kayserili), *Ramazan Destanı*, Ödemiş, 1955, 1 s.

Habibullah Kamet, *Ramazan Orucu*, İstanbul, 1311 / 1313 / 1895, 30,1 s. (Özege 16489)

Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları, Bütün Adetleri, Eğlenceleri, Hatıraları, Fıkraları*, İstanbul, 1968, 128 s., İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

Hasan Basri Bayata, *Ramazan Armağanı ●tuz İki Farzlı İmsaktye*, Sivas, 1960. 32 s.

İsmail Özcan (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1987, 32 s.

Kamil Miras, *Ramazan Musahabeleri*, İstanbul, 1949, 111 s., Asarı İlmiye Kütüphanesi Yayını.

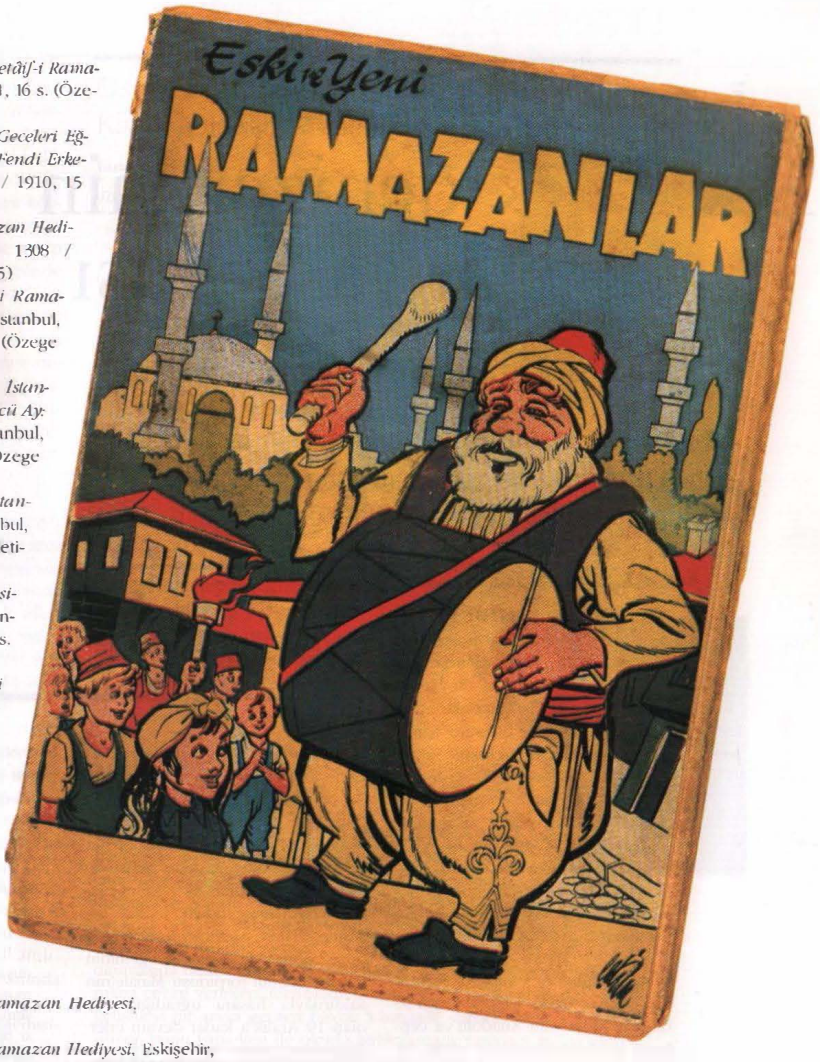
Lütfü Doğan, *Ramazan Hediyesi*, Ankara, 1963, 16 s.

Mahir İba, *Takvimli Ramazan Manileri*, y. y., 1957, 30 s.

Mahmut Bayraktaroğlu (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1966. 111 s., Akşam Kitap Kulübü Serisi.

Mehmed Fuad, *Ramazan Sene 1305*, İstanbul, 1305 / 1888, 40 s. (Özege 16481)

Mehmed Fuad, *Ramazan Sene 1317*, İstanbul, 1317 / 1899, 40 s. (Özege 16482)

Mehmed Hilmi, *Gülünçlü Letâif-i Ramazan* İstanbul, 1327 / 1911, 16 s. (Özege 6429)

Mehmed Hilmi, *Ramazan Geceleri Eğlencelerinden, Kadının Fendi Erkeği Yendi*, İstanbul, 1326 / 1910, 15 s. (Özege 16484)

Mehmed Şemseddin, *Ramazan Hediyesi, 1. sene*, İstanbul, 1308 / 1891. 16 s. (Özege 16485)

Mehmed Şemseddin, *Havâli Ramazan Hediyesi, 2. Sene*, İstanbul, 1309 / 1892, 23,1 s. (Özege 6730)

Mehmed Tevfik [Çaylak], *İstanbul'da Bir Sene: Dördüncü Ay: Ramazan Geceleri*, İstanbul, 1299 [1882]. 36 s. (Özege 8310)

Mehmet Tevfik [Çaylak], *İstanbul'da Bir Sene*, İstanbul, 1991, 186 s., Resimli, İletişim Yayınları.

Mustafa Faik, *Ramazan Nasihati yahut Orucu*, İstanbul, 1313 / 1895, 23 s. (Özege 16488)

Mustafa Muhsin, *Kudsiyyet-i Ramazan ve Fevaid-i Siyam*, İstanbul, 1326 / 1910, 15 s. (Özege 11274)

Mustafa Nuri, *Ramazan Risalesi*, İstanbul, 1339 / 1923, 32 s. (Özege 16490)

Mustafa Remzi [Köktürk], *Ramazan Hediyesi*, İstanbul, 1338 / 1340 / 1922, 7 s. (Özege 16487)

Mustafa Remzi Köktürk, *Ramazan Hediyesi*, İstanbul, 1934, 7 s.

Mustafa Remzi Köktürk, *Ramazan Hediyesi*, Eskişehir, 1942, 7 s. 2. Baskı.

Mustafa Şükri, Eyüplü, *Ramazan ve Bayram Davulcusu*, 1338 / 1340 / 1922, 32 s. (Özege 16491)

Nimet Berkok - Kamil Toygar, *Ramazan Yemekleri ve Mutfak Kültürü*, Ankara, 1996, 160, 4 s.

Özlem ●lgun (Haz.), *Ramazan Kitabı*, İstanbul. 2000, 376 s.

Ramazan-ı Şerif Duası / Esma-i Hüsna Duası, İstanbul. 1967, 15 s.

Ramazan Fıkraları, İstanbul, 1949, 32 s., Ali Dayı Neşriyatı Seri:2.

Ramazan Armağanı, Haz.: Kayseri İmam Hatip ●kulu Mezunları Cemiyeti, Kayseri, 1961, 20 s.

1971 Ramazan Eğlenceleri. Haz.: Altınyurt Spor Kulübü, İstanbul, 1971, 16 s.

Salahaddin Güngör (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1954.

Süheyl Ünver, *Bir Ramazan. Binbir İstanbul*, Haz.: İsmail Kara, İstanbul, 1997. 106 s. Kitabevi.

Süleyman Özdemir, *Ramazan ve Namaz Destanı*, Samsun, 1959, 1 s.

Şerefeddin Magmumi, *Ramazan Hediyesi ,1. Sene*, İstanbul. 1311 / 1893, 49,3 s. (Özege 16486)

Şerbiyle Beraber Ramazan-ı Şerif Duası, İstanbul. 1329 / 1913, 15 s. (Özege 18874)

İŞ BANKASI YAYINLARINDAN...

Türk denizcisinin II. Dünya Savaşı anıları

Adamlı Torpidolar içinde bulunmadığımız bir savaşın aslında bize ne kadar yakın olduğunu göstermesi açısından önemli bir tarihsel belge niteliğindedir.

***Kerem Coşkuner* ›**

Kansu Şarman, *Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları*,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
İstanbul, 2002, 144 s.

1941 yılı II. Dünya Savaşı tarihinde kuşkusuz en hareketli yıllardan biri olmuştur. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, Japonların Pearl Harbor baskını bu süre içinde vuku bulmuş, ayrıca Türkiye ile Almanya 18 Haziran 1941 tarihinde saldırmazlık paktı imzalamıştır. Dünyanın bu olaylarla çalkalandığı sırada Binbaşı Edip Şehsuvaroğlu Türk Genelkurmayı tarafından İngiliz Donanması'nın Akdeniz filosunda gözlemci sıfatıyla görevli bulunmaktadır.

Şehsuvaroğlu'nun kısa özgeçmişi bakımından onun, İstiklal Savaşı sırasında Rusya'dan Anadolu'ya cephane nakliyatında görev almış bir bahriyeli olmasını belirtmekte yarar vardır. Çünkü bu başarılı özgeçmiş kuşkusuz onun Mareşal Fevzi Çakmak tarafından böyle bir göreve atanmasında önemli bir neden teşkil etmektedir. 1957 yılında ölen Şehsuvaroğlu daha sonra Yavuz zırhlısının da komutanlığını yapmıştır. Şehsuvaroğlu gözlemci sıfatıyla İngiliz donanmasında bulunduğu 1941 Haziran ayından 1942 Nisan ayına kadar geçen devredeki anılarını kaleme almıştır.

Bu noktada *Adamlı Torpidolar* kitabı bu anıların yayımlanması ve içinde bulunmadığımız bir savaşın aslında bize ne kadar yakın olduğunu göstermesi açısından önemli bir tarihsel belge niteliğindedir. Şehsuvaroğlu'nun anılarının ilk bölümü, İskenderiye limanındaki İngiliz üssünde, HMS Valiant dretnotunda görev almasıyla başlar ve geminin İtalyan adamlı torpidosu Maiale'nin saldırısıyla hasara uğradığı tarihi olan 19 Aralık'a kadar devam eder. Geçen bu zaman zarfında Şehsuvaroğlu'nun İngilizler tarafından Türkiye'nin tarafsız tutumundan dolayı birçok soruya maruz kaldığı görülmektedir. Şehsuvaroğlu günlüğünde bu soruların Almanlarla yapılan Saldırmazlık Paktı'ndan sonra daha küstahça bir hal aldığını yazmaktadır. Şehsuvaroğlu gemideki görevinden artakalan zamanda ise İskenderiye'yi dolaşmaya çıkmaktadır. Bu esnada savaşın yıkıcılığına ve bundan da en çok sivil nüfusun etkilendiğine dair yaptığı tespitler, bir subay olmasına rağmen onun savaş karşıtı yönünü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda,

> Öğleden sonra şehirde dolaşmaya çıktım, hava bermutat sıcaktı. Şehrin bombardımandan tahrip edilen yerlerini gezdim. İnsanlık için cidden acınacak manzaralar vücuda gelmişti: Bir büyük bina bomba isabet almış, bir mahalle tamamen harap olmuş, 5 katlı bir binanın –bıçakla kesilmiş gibi– oda ve salonlarının yarısı olduğu gibi duruyor diğer yarısı bir taş yığınına dönüşmüş, diğer evlerin kimisi tamamen harap olmuş, kimisinin şurası burası delik deşik edilmiş vaziyette. Muhakkak bütün bu manzaralar beraberlerinde bir sürü canın hayatını yok ederek vücuda gelmiştir." (s. 27-28)

diye yazmaktadır. Anılarında sürekli dile getirdiği, karısı ve çocuğuna olan sevgisi, belki de onu bütün bu yabancılaşma ve yıkım içinde ayakta tutmuş olan yegâne dayanma gücü olmuştur.

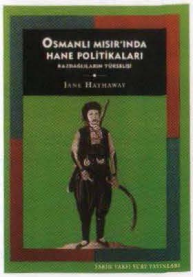
Şehsuvaroğlu'nu anıları askeri stratejiler açısından da önemli izlenimler içermektedir. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne ve Japonların Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırıları hakkında yaptığı öngörüler, onun stratejist yönünü ortaya koymaktadır. Bunun dışında, kendisinin entelektüel bir birikime sahip olduğu aşikârdır. Günlüğünde "Bunlar tarihi şehirler, Almanların Kahire'yi, İngilizlerin Roma'yı bombardımanı asırların bir araya getirdiği eserlerin yok olması demektir." (s. 62) diye yazmaktadır. İşte bütün bu yıkım içerisinde Türkiye'nin tarafsız ve bağımsız politikası Şehsuvaroğlu'nu oldukça mutlu etmektedir.

Şehsuvaroğlu'nun anılarının diğer bölümü ise HMS Dido kruvazöründe geçmektedir. Bu görevi süresince de birçok deniz savaşına ve hava saldırısına tanıklık eden Şehsuvaroğlu, 1942 yılının Nisan ayına doğru İskenderiye'deki görevini tamamlayarak Türkiye'ye geri döner.

Adamlı Torpidolar kitabının, özellikle, Türk denizcilik tarihinin acı sayfalarından birisi olan Refah gemisinin batırılışı ile ilgili notları, bunun yanında, deniz savaşları tarihinde ayrı bir yeri olan HMS Barham dretnotunun Alman denizaltısı tarafından batırılışına tanık olması, Şehsuvaroğlu'nun anılarının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bütün bunların yanında kitap, bir anı kitabının ötesine geçmektedir. HMS Valiant gemisine saldırıda bulunan ve kitaba da adını vermiş olan adamlı torpidonun kumandanı, Yüzbaşı Luigi Duran de la Penne'in ağzından saldırının ayrıntılı hikâyesi heyecanla okunacak bir bölüm olma özelliğini taşıyor. Bu belgesel niteliğinde olan çalışmanın her sayfasının büyük bir heyecan ve dikkatle okunacağına gönülden inanıyorum.

Kerem Coşkuner, Marmara Üniversitesi

Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi

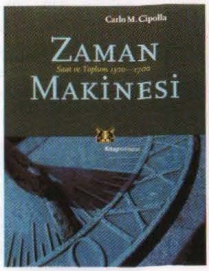

Jane Hathaway

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, 212 s.

Okuyucular Kazdağlıları aslen Memlûk olan ve 1760'ların sonunda Osmanlı sultanına karşı ayaklanan meşhur Bulut Kapan Ali Bey'in liderliğindeki grup olarak hatırlayacaklardır. Yine bu aile, Bonaparte'ın 1789 yılındaki işgali sırasında Mısır'ı yönetmekte olan, esas olarak Gürcü Memlûklardan oluşan hane olarak da dikkat çeker Jane Hathaway, Türkçe ve Arapça arşiv ve anlatı kaynaklarını kullanarak, Kazdağlıların, evlilik, ticari ortaklık, saray haremağalarının hamiliği gibi yollarla ve yeniçeri rütbe hiyerarşisini kullanarak nasıl yükseldiklerini ortaya koyduğu bu çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun genelindeki hane temelli politik kültürün Mısır'da da geçerli olduğunu ileri sürmekte ve Mısır'ın askeri elitinin Memlûk Sultanlığı'nın çeşitli kurumlarının canlandırılması yoluyla oluştuğu yönündeki geleneksel görüşe karşı çıkmaktadır.

Zaman Makinesi: Saat ve Toplum 1300-1700

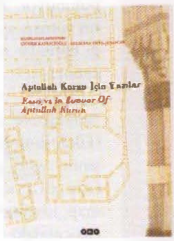

Carlo M. Cipolla

Kitap Yayınevi, İstanbul, 2002, 97 s.

Ünlü İtalyan tarihçi Carlo M. Cipolla bu küçük kitapta birçok soru soruyor: Üniversitelerin ve gotik katedrallerin yaygınlaştığı çağda, rahip Giordano da Pisa'nın vaazlarında "her gün yeni bir teknik keşfediliyor" diye haykırdığı dönemde, 13. yüzyılın sonuyla, 14. yüzyılın başı arasında neden ilk toplar ve ilk mekanik saatler aynı zamanda belirdi? Saat neden Avrupa'da geliştirildi? Çin'de saate neden bir oyuncak gözüyle bakıldı? Japonlar neden kendilerine özgü saatler geliştirdiler? Sanayi Devrimi Avrupa'da yayılırken Çin ile Japonya Batı'nın meydan okumasına neden farklı karşılıklar verdiler? Carlo M. Cipolla, bütün bu sorulara cevap verirken, teknolojik ilerleme ile iktisadi, toplumsal ve kültürel gelişmeyi bir araya getiren birçok karmaşık, karşılıklı ilişkiyi çözümlemek istiyor, bunu yaparken de okurla birlikte saatin tarihinin tadına varıyor.

Aptullah Kuran İçin Yazılar

Haz. Çiğdem Kafescioğlu, Lucienne Thys-Şenocak

YKY Yayınları, İstanbul, 1999, 575 s.

Seneler içinde A. Kuran'dan alınan ilham ve öğrenilenlere karşı bir armağan olarak, Eskiçağ'dan Ortaçağ'a, Erken Modern Dönem'den 19. yüzyıla ve Cumhuriyet'e uzanan, mimarlık ve kültür tarihini çeşitli yönleriyle yansıtan araştırma yazıları, değişik ülkelerden on altı bilim kurumunun araştırmacılarının, değerli bilim adamımız Kuran'ın açtığı yolda kaleme aldığı makaleler bu kitapta bir araya geldi.

Web'de tarih haritaları

Haritayı bir toplumsal yorum, bir toplumsal ürün olarak görürsek, her birinin farklı bir döneme özgü bir yorum, bir bakış içerdiğini söyleyebiliriz.

Gürel Tüzün ›

Geçen gün bir iş için bazı Avrupa ülkelerinin haritalarını arıyordum. Bir arkadaşımın önerdiği web sitelerini dolaşırken, web üzerinde çok zengin harita koleksiyonlarının olduğunun farkına vardım. Bu koleksiyonlardan tarih, coğrafya, arkeoloji ve astronomi gibi farklı alanlarda yararlanmak mümkün. Üstelik, bunların çoğunu bilgisayarınıza kaydedip daha sonra kullanabiliyorsunuz.

ABD'de Texas Üniversitesi'nin Perry-Castañeda Kütüphanesi'nin web sitesi (www.lib.utexas.edu/ maps/index.html) Internet üzerindeki harita kaynakları için çok iyi bir başlangıç noktası. Bu sitede dünyanın bütün anakaralarının, bölgelerinin ve ülkelerinin haritalarının yanı sıra, tarihi haritalarına da ulaşabilirsiniz. Ama, daha da önemlisi, yaklaşık 700 web sitesinin adresinin yer aldığı çok zengin bir kaynakça bulunuyor (www.lib.utexas.edu/maps/ map_sites/hist_sites.html). Buradaki bazı kaynaklardan söz etmekte yarar var.

Bunlardan ilki Fransızca bir site (www.geocities.com/Athens/Acropolis/6200/). "Atlas historique de l'Antiquité" (Eskiçağ Tarih Atlası) adındaki bu sitede, aralarında İngiltere, Almanya, Afrika, Asya, Ortadoğu, Etiyopya ve İran'ın da bulunduğu birçok bölgenin İS 380 ile 660 arasındaki döneme ilişkin haritaları bulunuyor. Dolayısıyla bu bölgelerin zaman içinde geçirdiği değişikliği haritalar aracılığıyla izleyebiliyorsunuz.

"Interactive Ancient Mediterranean" (Etkileşimli Eskiçağ Akdenizi) projesinin web sitesinde ise (http://iam.classics.unc.edu/map/map_idx.html) Akdeniz yöresinin eskiçağdaki durumuyla ilgili haritalar var. İber Yarımadası, Anadolu, Ege Denizi, Afrika kıyıları, Doğu Akdeniz ve İtalya Yarımadası gibi bölgelerin yüksek çözünürlüklü haritaları PDF (Portable Document Format) dosyaları olarak veriliyor. Eğer *Acrobat Reader*'ınız yoksa, onu da bu siteden yükleyebilirsiniz. İlginç olan, yalnız yüzey şekilleri, bölge sınırları, yer isimleri ya da bunların çeşitli bileşimlerini içeren haritalar oluşturabiliyor, dolayısıyla istediğiniz karmaşıklıkta haritalar elde edebiliyorsunuz.

Eğer ilgi alanınız İslam dünyasıysa, http://ccal.sas.upenn.edu/~is143.html adresine gidip Emeviler, Eyyubiler, Abbasiler, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlılar ile ilgili haritalara erişebilirsiniz. Eski haritalarla ilgilenenler için de Internet üzerinde pek çok kaynak var. Bunların en zenginlerinden biri, Avustralya'daki Melbourne Üniversitesi'nde. Çok uzun bir de adresi var: http://xena.lib.unimelb.edu.au/cgi/map_view.cgi? gendb=map_db&browse_edit= yes&browse_by=DATE&limit_by=Walker%20Collection. Burada, örneğin Anadolu ile ilgili pek çok eski harita var. Bunların yapımcıları arasında Ptolemaios, Sebastian Munster, Gerhard Mercator, Philip Cluver, Nicolas Sanson ve Abraham Ortelius gibi bir dizi ünlü haritacı bulunuyor. Üstelik bu haritalarda, istediğiniz bölümü yüzde 100'e varan oranlarda büyütüp, ayrıntıları inceleyebiliyorsunuz. Haritayı bir toplumsal yorum, bir toplumsal ürün olarak görürsek, burada sözünü etiğimiz haritalardan her birinin farklı bir döneme özgü bir yorum, bir bakış içerdiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, örneğin Anadolu haritalarının zaman içindeki gelişimi bize bu yorumun nasıl evrildiği konusunda da ipuçları veriyor. Bu serüvenle ilgilenenlerin yukarıdaki adrese uğramalarında yarar var.

Web'de harita siteleriyle ilgili bir başka zengin kaynakçaya http://ihr.sas.ac.uk/maps/webimages.html adresinde erişebilirsiniz. Burada, her birinin en az 300 haritalık bir koleksiyonu olan yüzlerce site yer alıyor. Dahası, bu sitelerin içerikleri, haritaların çözünürlükleri, dolayısıyla nitelikleri de belirtiliyor. Bunlar arasında Berkeley'deki California Üniversitesi (http://library.berkeley.edu/EART/browse.html), Fransa Ulusal Kütüphanesi (www.bnf.fr/ ya da http://gallica.bnf.fr/ ya da http://expositions.bnf.fr/liste.htm), ABD Kongre Kütüphanesi (http:// memory.loc.gov/ammem/ gmdhtml/gmdhome.html), Michigan Üniversitesi Kütüphanesi (http:// images.umdl.umich.edu/m/misc/) ve Venedik'teki Marciana Ulusal Kütüphanesi (http://geoweb.venezia.sbn.it/geoweb/GW/index.html) ile Jim Siebold (www.henry.davis.com/MAPS) ve David Rumsey (http://davidrumsey.com/) koleksiyonları sayılabilir. Eğer belli bir bölge ya da ülkeyle ilgileniyorsanız, bunlarla ilgili web sitelerine de sözünü ettiğiniz kaynakçadan erişebilirsiniz.

Internetteki harita sitelerinde ülke, bölge ve tarih haritalarının yanı sıra kent haritaları da bulunuyor. Bu sitelerde dünyadaki birçok kentin haritasına erişebiliyor, aradığınız bir adresin kentteki yerini belirleyebiliyorsunuz. İstanbul için böyle bir harita isterseniz başvuracağınız adres www.euroave.com/maps/frame1.php?xcity=istanbul. Burada İstanbul'daki herhangi bir sokağın ismini girdiğinizde, karşınıza o sokağı ve çevresini kapsayan bir harita geliyor. Bu sitenin özellikle İstanbul'da yaşayanların çok işine yarayacağını sanıyorum.

Özetle, bu yazıda bazılarına değindiğim web siteleri yalnız bölgeler, ülkeler ve kentlerdeki değil, tarih içindeki yolculuğunuzda da size yol gösterecek çok zengin bir kaynak sunuyor. ‹

Tarih Vakfı'ndan Haberler | Kasım

Tarih Vakfı, Dinç ve Millas TÜYAP'ta

Tarih Vakfı 300'ü aşkın yayınıyla bu yıl TÜYAP Kitap Fuarı'nın yeni mekânında. Bu yıl yalnızca standımızla değil, iki de etkinlikle var olacağız fuarda. Bunlardan ilki, fotoğraf sanatçısı Bünyad Dinç'in sunacağı "Hakkari'de İki Mevsim" adlı dia gösterisi. Adından da anlaşılacağı gibi, Hakkari'nin, Türkiye'nin en köşesindeki, en gözden ırak bu ilin iki mevsimini görme, Hakkari'yi dialar aracılığıyla da olsa tanıma şansımız olacak. Sunu, 27 Ekim Pazar günü saat 15.45'te Heybeliada salonunda.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'dan çıkan *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri için Yap-Yapma Kılavuzu* adlı kitabın yazarı Herkül Millas, TÜYAP Kitap Fuarı çerçevesinde Tarih Vakfı'nın konuğu. Millas "Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri için Neler Yapmalı?" konulu söyleşisinde bizlerle birlikte olacak.

Herkül Millas, yazarlığıyla bilinmiyor. Seferis, Ritsos, Elitis... bugüne kadar şiirlerini okuduğunuz Yunan şairlerini Türkçeye kimin kazandırdığına dikkat etmediyseniz, Millas'ın adını gözden kaçırmışsınız demektir. Millas, yalnızca bir çevirmen değil. Her iki ülkeyi de içinden tanıyan biri olarak, Türk-Yunan dostluğunun nasıl kalıcılaştırılabileceğine dair kafa yoran aydınlardan biri.

Yap-Yapma Kılavuzu hakkında bilgi verirsek, söyleşinin içeriği de anlaşılacaktır. Bu kitap, her iki dildeki yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için ilk olarak İngilizce yazılmıştı. Siyasi yakınlaşmadan çok iki ulusun birbirine yakınlaşması için gereken kültürel değişimlerin başarılı bir çözümlemesini yapıyor Millas. Örneğin her iki tarafa da birbirleriyle konuşurken ne gibi jest ve mimiklere dikkat etmeleri gerektiğini anımsatıyor. Bu örnekler, kadeh tutma adabına kadar çeşitlendiriliyor.

Kitapta diplomatlara yönelik 'tüyolar' da var. Örneğin iki tarafın birbirini defalarca övmesinin iki tarafça da aslında son derece antipatik bir jest olarak algılandığına dikkat çekiyor Millas.

Özetle, Millas'ın kitabı, konjonktürlere dayalı olmayan, kaderi siyasetçiler tarafından geçici manevralarla belirlenen bir dostluk yerine, kültür arasındaki kalıcı dostluğun oluşturulması için bir yol haritası çıkarıyor.

Millas, söyleşisinde bu yol haritasının kitap sayfalarından taştığı kadarını bizlerle paylaşacak. Sizleri 2 Kasım Cumartesi günü 15.30'da TÜYAP Beylikdüzü Fuar Merkezi'nde Karadeniz salonuna bekliyoruz.

6. Aybar Sempozyumu Yapıldı

Tarih Vakfı'nın düzenlediği Aybar Sempozyumları'nın altıncısı, 29 Eylül Pazar günü yapıldı. Aybar'ın yaşamı boyunca emek harcadığı, üzerinde çalıştığı alanların konu olarak seçildiği sempozyumun bu yılki konusu, "Geleceğin Üniversitesi - Gelecekte Bilimsel Özgürlük / Özerklik" idi.

Vakıf Başkanı Orhan Silier'in açılış konuşmasından sonra ilk konuşmacı Barış Ünlü, İletişim Yayınları'ndan yeni çıkan kitabı *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*'dan bilgilere de yer verdiği konuşmasında, Aybar'ın üniversiteden tasfiye sürecini dönemin sosyopolitik koşulları ve Tan Gazetesi baskını, üniversitede 'cadı kazanı' gibi olayları ile ilişkilendirerek anlattı.

Ünlü'den sonra söz alan Sabancı Üniversitesi rektörü ve TÜBİTAK eski başkanı Tosun Terzioğlu, "Akademik Özgürlükler" konulu sunuşunda tarihte üniversitenin gelişimini, alternatif üniversite modelleri, özellikle halen geçerliliğini koruyan Von Humboldt modeli üzerinden anlattı. Terzioğlu, üniversitenin ne yalnızca işsiz ve işlevsiz bir aydınlar ordusu yetiştirmekle, ne de yalnızca bir meslek okulu işlevi görmekle sınırlandırılabileceğini, üniversitenin temel işlevinin bilim üretme ve bilgiye katkıda bulunma olduğunu söyledi. Bunun yanı sıra 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Yasası'nda 'akademik özgürlük' diye bir kavramın bulunmadığına dikkat çeken Terzioğlu, üniversitelerin aykırı fikirlerin

10.yıl

TOPLUMSAL TARİH: 107. SAYI
İSTANBUL DERGİSİ: 43. SAYI

YAYINLAR

İstanbul Dergisi
Eğlence Kültürü
Ekim 2002

Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları
Kazdağlıların Yükselişi
Jane Hathaway
xii+212 ISBN 975-333-165-7

Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi
Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow
x+244 ISBN 975-333-063-4 (3. baskı)

Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi
Yahya S. Tezel
xvi+552 ISBN 975-333-018-9 (5. baskı)

İstanbul Lezzeti
Sula Bozis
viii+89 s. ISBN 975-333-138-X (2. baskı)

Çatışan Kültürler Keşifler Çağında
Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler
Bernard Lewis
vi+60 ISBN 975-333-053-7 (4. baskı)

VAKIF'ta BU AY

de içinde barınabileceği kurumlar olması gerektiğini, ancak Türkiye'de gerek 1960'lardaki 147'ler olayı, gerek 12 Mart'taki tasfiye, gerekse 12 Eylül'deki kıyımın ters yönde bir gelenek oluşturduğunu söyledi.

Terzioğlu'ndan sonra Avrupa Öğrencileri Genel Forumu adına söz alan Yahya Kemal Gümüş, izleyicileri Avrupa Birliği'nin Erasmus, Sokrates ve Altıncı Çerçeve programları hakkında bilgilendirdi. Her üç programın da Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin Avrupa ile işbirliklerini artırmaları için önemli fırsatlar sunduğuna dikkat çeken Gümüş, Türkiye'deki Ulusal Ajans'ın DPT altında tanımlanmasıyla ortaya çıkan sıkıntıları anlattı, "Devlet işine halk karışırsa sonu iyi olmaz" zihniyetinin halen devam ettiğini söyledi.

Öğle arasından sonra sempozyumun ikinci bölümünde söz alan, Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Christoph Neumann, Alman üniversitelerinin güncel sorunlarını izleyicilerle paylaştı. Neumann, Almanya'daki sorunların hak/hukuk karmaşası ve mali sorunlar olarak ikiye ayrılabileceğini belirtti, bu sorunlardan güncel örnekler verdi. Neumann, üniversitenin özerkliğinin de, kamusallığının da kendine özgü sorunları beraberinde getirdiğini belirtti. Neumann'ın verdiği ilginç bir örnek, Türkiye'den çok daha özerk diyebileceğimiz üniversitelerin öğretim sezonu başlangıç ve bitiş tarihlerinin aynı olmasıydı.

Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi Ahmet İnsel ise Fransız üniversitelerini mercek altına yatırdı. İzleyiciler, böylece Neumann'ın anlattığı Alman modeli ile İnsel'in anlattığı Fransız modelinin benzerlikleri ve farklılıkları hakkında bir dü-

Christoph Neumann

şünce edinmiş oldular. İnsel, Fransız modelinin, özellikle 1968 hareketi sayesinde hiyerarşinin daha az yer aldığı bir model olduğundan, sıfatların otomatik üstünlük sistemi olarak kullanılmadığından, örneğin orada hiçbir öğrencinin öğretim üyelerine 'hocam/ mon professeur' diye seslenmediğinden, bunun ise sanıldığının aksine önemli bir gösterge olduğundan söz etti.

'MET ALİ AYBAR
RSİTESİ" GELECEKTE Bİ İMSE

Ahmet İnsel

Burhan Şenatalar

Ahmet İnsel, üniversitenin artık diplomanın işe tahvil edileceği bir alan olarak algılandığına, 'alttan gelenlerin' toplumsal statülerıyle iş bulma şansı bulunmadığı için, üniversite diplomasından başka tutunacak dalları olmadığına dikkat çekti. Bu farkın öğretim üyelerinin üniversite algısını da derinden etkilediğine dikkat çeken İnsel, 'araştırmacı profesör' ile 'eğitimci profesör' arasında fiili bir ayrım doğduğunu, bu ayrımın Türkiye bağlamında bile yavaş yavaş tartışılmaya başladığını söyledi.

İnsel, Türkiye'deki öğrenci seçme sistemine de değinirken, tüm sakatlıklarına rağmen bu sistemin görece de olsa eşitlik sağladığını, toplumsal statü farklarının bu sistem sayesinde bir nebze de olsun eğitim sistemine yansıtılmadığını, taşradan gelen ya da olanaksızlıkları olan öğrencilerin bu sistemle hâlâ bir şansı olabileceğini belirtti. İnsel, kamu kaynaklarının yüksek öğrenime daha fazla pay ayırması, bunun da kamuya dönmesi için Fransa'da bulunmuş bir çözümden de söz etti. Bu sistemde 'memur öğrenci' denebilecek öğrenciler, okula giriyor, aylık alıyorlar; ama bunun karşılığında yaklaşık 10 yıl zorunlu hizmetleri var. İnsel, Fransa'daki eğitim harcamalarının, kamu harcamalarının %21'ini oluşturduğunu söylerken sanırız izleyicilerin yüzünde aynı acı tebessüm dolaşıyordu!

İnsel'den sonra konuşan Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği başkanı Prof. Dr. Burhan Şenatalar, Neumann ve İnsel'in anlattığı modelleri ve sorunları Avrupa genelinde ele aldı ve Avrupa'daki üniversite algısındaki değişikliklerden, bunların AB kararlarına nasıl yansıdığından söz etti. Şenatalar, yaklaşık 2 yıldır Avrupa yüksek öğrenim sistemlerinde bir dönüşüm yaşandığını, bu dönüşümün özellikle son 10 yıldır iyice hızlandığını söyledi. Avrupa ülkelerinde okullaşma oranında son altı yılda % 50 ile % 144 arasında değişen artışın eski vasıfsız emek gücüne istemi düşürdüğünü, vasıf artışınınsa eğitimle koşut olduğunu söyledi. Prof. Şenatalar, dönüşümün diğer nedenlerini şöyle sıraladı:

* Küresel rekabetin yoğunlaşması nedeniyle 'Nerelerden maliyet düşürebiliriz?' sorusunun daha yüksek sesle sorulması, bununsa eğitimin de dahil olduğu kamusal hizmetler alanına psikolojik baskı anlamına geldiği,
* Yüksek öğrenim alanında hem öğrenci, hem öğretim üyesi hareketlerinin 'küresel' bir boyut kazanması, mobilizasyonun artması,
* ABD'nin giderek artan bir çekim gücü kazanması, Almanya'nın ve Fransa'nın ise bu bağlamda oransal olarak zayıflaması,
* Akademik dil olarak İngilizcenin yaygınlaşması ve baskınlığını kabul ettirmesi,
* Avrupa Birliği'nin oluşumunun Avrupa yüksek öğrenim alanı diye bir alan oluşmasına neden olduğu.

Şenatalar, konuşmasında Türkiye'deki üniversiteler arasındaki eşitsizliklerden biri olan döner sermaye gelirleri eşitsizliğine de değindi. Şenatalar, öğretim üyelerinin dörtte birinin; öğrencilerin ise yalnızca % 6'sının tıp fakültelerinde olduğuna dikkat çekti.

Prof. Dr. Şenatalar, Avrupa'daki bazı eğilimler ve uygulamalardan da söz etti. Bunlardan bazıları; disiplinlerarası programların artışı, endüstri ile daha güçlü işbirliği, devlet dışı gelir kaynaklarına ağırlık verme, yetkilerin merkezsizleştirilmesi ve aşağı kademelere devri, kredi sistemine geçiş, ve üniversite dışı kesimlerin de yönetime katılma oranının artışı.

Son konuşmacı, Manchester Üniversitesi'nden İsmail Ertürk, "İnternet

Çağında Üniversite ve Teknoloji" konusunu irdeledi. Ertürk, teknolojinin kendisinin de henüz son biçimini almamış olmasından doğan belirsizliğin, alınacak kararlar ve takınılacak tutumlarda göz önünde bulundurulması gereken ağır bir etken olduğuna dikkat çekti. Ertürk, yeni teknolojinin üniversitenin adındaki evrenselliği gerçekleştirmesini sağlayacak bir olanak mı, yoksa üniversitenin sonunu getirecek yeni bir eğitim ve bilgi üretim modeli olup olmadığının hâlâ netlik kazanmadığını da sözlerine ekledi.

Her konuşmanın sonundaki tartışma seanslarında sorulan sorular ve verilen yanıtlar, konuşmacıların kısa konuşma süreleri içinde anlatmaya fırsat bulamadıkları noktaların açılmasını sağladı. İzleyiciler, sempozyumu sorularıyla renklendirdiler ve derinleştirdiler.

1997 yılından beri Güllü Aybar ve Tarih Vakfı işbirliğiyle, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli insanlardan, aydınlardan biri olan, yedi yıl önce kaybettiğimiz Mehmet Ali Aybar'ı anma sempozyumları düzenleniyor. Bu toplantılar, Aybar anısına yapılmış olmakla birlikte, alışılmış anma toplantılarından farklı, onun yaşamı boyunca ilgilendiği alan ya da sorunlardan bazıları üzerine entelektüel içeriği zengin tartışma toplantıları olarak gerçekleşiyor.

Avrupalı-Türkiyeli Öğretmenler Buluşuyor!

İlki geçtiğimiz yıl Ekim ayında Kapadokya'da düzenlenen "Avrupalı-Türkiyeli Öğretmenler Buluşması" dizisi, bu ay yapılacak olan üç toplantıyla sona eriyor.

Tarih eğitiminde son yıllarda önemli reformlara imza atan bazı Avrupa ülkelerinin bu deneyimlerinden, modern bir tarih eğitimi için çaba sarf eden yüzlerce tarih öğretmeni ve eğitimcinin Türkiye özelinde yararlanmasının amaçlandığı bu toplantılar, bu ay üç ayrı ilde, İzmir, Mersin ve Urfa'da gerçekleştiriliyor.

Dört Avrupalı eğitimci, aynı hafta içinde gerçekleştirilecek bu toplantılarda bildiriler sunacak ve Türk meslektaşları ile tarih eğitimi konusunda tartışacaklar. Bu toplantıların her birine, civar şehirlerden yaklaşık 50'şer tarih öğretmeni ve eğitimcinin katılması bekleniyor.

Varşova Ünv. Tarih Bölümü'nden Prof. Tadeusz Cegielski, Avrupa Konseyi Tarih Eğitimi Programı yöneticisi Tatiana Minkina-Milko, Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü müdürü Wolfgang Hopepken ve Strathclyde Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü öğretim üyesi Ian McKellar'ın katılacağı bu toplantılar dizisine bu illerdeki tüm tarihseverleri bekliyoruz.

Toplantılar İzmir'de 1-2 Kasım'da Alsancak Kültür Merkezi'nde, Mersin'de 4-5 Kasım'da Mersin Üniversitesi Tece Tesisleri'nde, Urfa'da ise 7-8 Kasım'da Öğretmenevi'nde düzenleniyor. Tüm illerde toplantıların başlama saati 9.00.

Hollanda Konsolosluğu Matra-Kap Fonu, Goethe Enstitüsü, Friedrich Ebert Vakfı'nın sponsorluğunu üstlendiği bu toplantılar dizisi, Eğitim-Sen'in etkin desteğiyle düzenleniyor.

Ayrıntılı bilgi için:
Murat Özatila (212) 227 3733/103

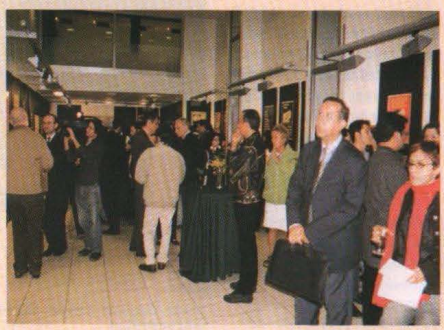
Seçim Afişleri Sergisi

4-27 Ekim tarihleri arasında Garanti Bankası işbirliğiyle düzenlediğimiz "Türkiye'de Seçim Afişleri" sergisi, 30 bini aşkın ziyaretçiye ulaştı. Seçim afişleri üzerinden Türkiye'nin siyasi tarihine bir göz atma şansı veren bu sergi, hem ulaştığı izleyici

TÜRKİYE'DE SEÇİM AFİŞLERİ SERGİSİ

sayısıyla amacına ulaştı; hem de yarattığı gündemle. Bu çerçevede Prof. Nermin Abadan Unat ve Hıfzı Topuz'un konuşmacı olarak katıldığı, 24 Ekim'de düzenlenen konferansın ayrıntılarınıysa gelecek ay okuyacaksınız.

Tarih Vakfı olarak, sergimizi ziyaret eden herkese, ayrıca bu konuyu düzenli programlarla yansıtan NTV'ye ve diğer basın-yayın organlarına teşekkür ederiz. Sergiye gelemeyenler için bir de müjde verelim. İnternette düzenli olarak yer alacak olan sanal sergimiz de yolda!

Yeni Dönem Osmanlıca Seminerleri

Yaz tatilinin ardından kaldığımız yerden devam ettiğimiz etkinliklerden biri, Osmanlıca Seminerleri. Seminerlerin yeni dönemi, Bilgi Belge Merkezi'nde 49, Yıldız binasında 42 öğrencinin katılımıyla başladı. Ankara'daki seminerlerimizin kayıtları devam ediyor. İzmir'de başlatmayı planladığımız seminer ise 5 Kasım 2002 tarihine ertelendi. Bu dönemki seminerlerimizi kaçıranlar 2003 yılının Ocak ayındaki yeni döneme katılabilecekler. Yeni dönem tarihlerini ise dergimizin bir sonraki sayısında duyuracağız. Seminerler

Sergi İzlenimleri

"Böyle sergilere ne kadar da ihtiyaç var. Tarih konuşuyor; o günleri hep yaşadık."
Remzi Günyüz

"Tarih bilinci az ve yeterli hafızaya sahip olmayan seçmenlerimizin uyanması ve yarınlarda daha doğru kararlar verebilmesi açısından gerçekten çok önemli bir sergi. Umuyorum ki insanlar dikkatle okuyunca ne kadar kandırıldıklarını anlar ve doğru tercihler yapar. Emeği geçen herkesi ve Sanat Galerisi'nin çalışanlarını tebrik ediyorum."
Harun Akar

"Gerçekten Türkiye'nin tüm siyasi ve sosyal gelişimini ortaya koymuş olan bir çalışma. Umarım bu çalışma kitaplaşır ve herkesin evine kadar ulaşır."
Ümit Mercan

"Geçmişten günümüze bir siyasi kesiti yansıtan bu serginin dokümanlaştırılması ve daha geniş bir kesime iletilebilmesi dileğiyle..."
Revna Acar

"Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden bu yana hem verilen vaatlerin, hem de sorunlarımızın değişmeden kaldığını görmek ne kadar da acı! Hâlâ demokratik bir ülke hayalini kuruyoruz. Hâlâ ekonomik açıdan rahala ereceğimiz günleri bekliyoruz. Otuz yıl sonra yine aynı manzarayı görmekten korkuyorum."
Bir öğrenci

"Henüz tam olarak öğrenemediğimiz, yalnızca anlatılanlardan kulak dolgunluğu olan, geçmişte yaşanan siyasi olaylara sayısal veriler ve afişlerle katkı sağladığınız için, 21. yüzyılın bir genci olarak teşekkür ederim."
Selin, üniversite öğrencisi

hakkında ayrıntılı bilgiyi İlker Horozcu'dan alabilirsiniz:
(212) 233 2161/22,
ihorozcu@tarihvakfi.org.tr

Son Gezimiz "Anadolu'nun Kapıları"

Tarih Vakfı ve STG Seyahat Acentası işbirliği ile Ağustos ayında başlayan yeni dönem gezilerimiz devam ediyor.

Ağustos ve Eylül ayları içinde gerçekleştirilen Bozcaada gezilerimiz başarıyla tamamlandı. Sayın Haluk Şahin'in gezilerimize yaptığı katkı için hem gezginler, hem de Tarih Vakfı adına buradan bir kez daha teşekkür ediyoruz. Dolu dolu geçen dört günün sonunda Kars-Van gezimizin ilki hoş anılarla son buldu. Son "Anadolu'nun Kapıları Kars-Van" gezimiz ise 8 Kasım 2002'de.

Adapazarı Kayalar Reşitbey Köyü gezimiz ne yazık ki 2003 bahar aylarına ertelendi. Turlara katılarak Çatalhöyük'e vermiş olduğunuz destek için teşekkürler. Katılımcıların bir aylık süre için Tarih Dostu olması uygulaması ise sürüyor.

8 Kasım'daki gezimiz için ayrıntılı bilgiyi İlker Horozcu'dan edinebilirsiniz: (212) 233 2161/22,
ihorozcu@tarihvakfi.org.tr

Tarihçinin Mutfağı Konuğu, Ayda Arel

Tarih Vakfı tarafından her ayın üçüncü perşembe günü düzenlenen ve yapıtlarını okuduğumuz tarihçilerin, ya da tarihle çakışan disiplinlerde dirsek çürüten bilim insanlarının mutfaklarını kendi ağızlarından dinleme olanağı bulduğumuz "Tarihçinin Mutfağı" söyleşi dizilerimizin Kasım ayı konuğu, Prof. Dr. Ayda Arel.

İstanbul'da doğan Ayda Arel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1960'ta İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1966 yılında, yeni bir kuruluş olan Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne naklini

Ayda Arel

isteyerek 1972 yılına kadar bu kurumda öğretim görevlisi olarak bulundu. Yüksek lisansını ABD Michigan Üniversitesi'nde, doktorasını Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. 1973 yılında doçentlik payesini İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden alarak Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi'ne bağlı Mimarlık Bölümü'nde göreve başladı. Bölüm, birkaç yıl sonra, kurucuları arasında bulunduğu Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlandı. Güzel Sanatlar Fakültesi, 1982'de YÖK döneminde kurulan Dokuz Eylül Üniversitesi'ne dahil edildiğinden 1987 yılında bu kurumdan erken emekli oldu. Emekliliğinden hemen sonra Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırmacı olarak görev aldığı süre içinde Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin lisansüstü programına katıldı.

Doktorasını "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Mimarisi" konusunda hazırlayan Prof. Dr. Ayda Arel'in, Osmanlı mimarisinde Batılılaşma süreci ve Osmanlı konut geleneği alanlarında çalışma ve yayınları bulunmaktadır. Tarih Vakfı'nın kurucu üyelerinden olan Prof. Dr. Arel, halen, yaklaşık on beş yıldan beri, Ege Bölgesi'nde ayanlık dönemi mimarisi konusunda sürdürdüğü araştırmanın çok yönlü sonuçlarını kitaplaştırıyor.

21 Kasım Perşembe, 18:30
Tarih Vakfı - Bilgi Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen sok. No: 15
Eminönü (İstanbul Ticaret Odası yanı)
Tel: 513 52 35 - 233 21 61/22

Göz Doktorları "Bir Başka Yolculuk"ta

"Tarihin Peşinde Bir Başka Yolculuk" projesi kapsamında organize edilen "Darphane ve Sultanahmet" gezimiz 55 kişilik doktorlar grubunun katılımıyla gerçekleşti.

Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen uzman göz doktorları için Merck Sharp & Dohme firmasının düzenlediği "Tarihi Dokuda Sanat ve Göz" başlıklı etkinlik, Bizans dönemi İstanbul'unu gösteren maket üstündeki anlatımıyla başladı. Sultanahmet ve çevresinin dolaşılmasının ardından Darphane gezildi, Turun en renkli bölümlerinden biri, Selmin Özcan ve Hidayet Aldemir'in sundukları ebru gösterisiydi. Katılımcılar, geleneksel el sanatlarımızdan ebrunun nasıl yapıldığını ilgi ile dinleyip izlediler. Bu güzel kaşam, Armada Oteli'nin şerbet ve börek ikramlarıyla sona erdi.

"Malazgirt'le Başlayan Tarih"

Bağımsız İletişim Ağı'nın web sitesinde (www.bianet.org) 12 Ekim tarihinde çıkan bir haberini sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Recep Yıldırım, BİA (Mersin) - İçel Sanat Kulübü ve Mersin Üniversitesi'nin düzenlediği 7. Arkeoloji Günleri'nin açılışında, Prof. Dr. Nevit Kodallı "Anadolu'da binlerce yılda birçok uygarlık yaşadı. Bizler, bu uygarlıkların mirasçısıyız. Oysa, kitaplarımızda bizim tarihimiz Malazgirt Savaşı ile başlıyor" dedi.

Mersin'deki arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan buluntu ve bilgilerin ilk ağızdan kamuoyuna sunulması amacıyla, 1995 yılında Prof. Dr. Levent Zoroğlu'nun girişimiyle düzenlenen Arkeoloji Günleri'nin yedincisi yapıldı.

İçel Sanat Kulübü Nevit Kodallı Salonu'ndaki açılış toplantısına Mersin valisi Akif Tığ, M.Ü. rektörü Prof. Dr. Uğur Oral, devlet sanatçısı Prof. Dr. Nevit Kodallı, Yumuktepe Kazıları ile tanınan Prof. Dr. Levent Zoroğlu katıldı.

"Müze yok, kalıntılar yağmalanıyor"

Prof. Zoroğlu, Mersin'de büyük ve çağdaş bir müze bulunmayışından duyduğu üzüntüyü dile getirdi.

Mersin'in binlerce yılda çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptığını belirten Zoroğlu, "Doğu-Batı yönündeki kültürlerin geçiş yolu üzerinde bulunan Mersin, Orta Anadolu'nun Akdeniz'e çıkış noktası. İlk kazılar, Tarsus Gözlükule'de ve Mersin Yumuktepe'de başladı. Akdeniz ve Ege bölgesi kazılarında, oradaki uygarlıkların da Mersin'le ilişkisine mutlaka rastlanıyor" dedi.

Zoroğlu, kazılarla ilgili sorunları da şöyle açıkladı:

"1980'li yıllardan sonra birçok tarihi kalıntı bölgesi bilinçsizce yağmalandı. Arkeolojik alanların üzerine beton yığınları yapıldı, kalıntı taşlar ahır, ev yapımında kullanıldı. Bunun yanı sıra, birçok arkeolojik buluntu yurtdışına çıkarıldı, geri dönüşü olmayan kayıplar yaşandı."

Selmin Özcan ve Hidayet Aldemir, göz doktorlarının gözlerini renklendirirken.

"Tarih kitapları tarihi anlatmıyor"

Devlet sanatçısı, kompozitör Prof. Dr. Nevit Kodallı ise konuşmasında "arkeoloji ile kompozitörlerin ilişkisine" değindi.

"Arkeoloji bilmeyen kompozitör, tarihsel motifler taşıyan besteler yapamaz" diyen Kodallı, Türkiye'de 'doğru bir tarih eğitimi verilmediğini' vurguladı:

"Arkeoloji tarih anlamına gelir. Malazgirt Savaşı ile başlar. Oysa, bu topraklardan binlerce yılda ne kavimler gelmiş, geçmiş. Biz onların mirasçılarıyız. 1930'larda hazırlanan tarih kitaplarını inceledim. Bugünkü tarih kitaplarını birileri uydurmuş."

"Tarih inkâr edilemez" diyen Kodallı, "Siz istediğiniz kadar çirkin isimler verin, Çamlıyayla deyin. Orası Namrun'du. Namrun olarak bilinecek. Kargıpınarı da nedir, orası, Gündiriz'dir" şeklinde konuştu.

Hülya Vurnal İkizgül Sergisi Darphane'de

Mozaik, resim ve heykel sanatçısı Hülya Vurnal İkizgül'ün sergisi, Darphane'de.

1966 İstanbul doğumlu olan İkizgül, Prof. Mustafa Pilevneli ve Prof. Hüsamettin Koçan ile çalıştığı Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden 1990 yılında mezun ol-

İkizgül'ün sergisi Darphane'de

du. Yüksek lisansını aynı fakültede 1993'te tamamladı. Hülya Vurnal İkizgül, ilk sergisini 1992'de Ayasofya Müzesi Ali Sami Boyer Galerisi'nde açtı. Bu sergiyi birçok yurtiçi ve yurtdışı sergi takip etti.

İkizgül, sergisindeki ana temaların doğum ve ölüm olduğunu anlatırken bunu, yaşamının iki önemli olayına, babasının ölümü ve kızının doğumuna bağlıyor. İkizgül'ün sıradışı yapıtlarını görmenizi öneririz. Sergi, 3 Kasım'a kadar açık.

Kal-Der'den Vakfa Sunum

Bildiğiniz gibi, Türkiye'de sivil toplum bilinci henüz emekleme döneminde. Görece eski STK'lerden biri olsa da, Tarih Vakfı'nın öğrenmesi gereken çok şey var. Bunların başında da, özellikle birçok alanda etkinlik gösteren bir kuruluş için olmazsa olmaz olan, bu alanların birbirleriyle en verimli etkileşimi için gerekli olan süreçlerin yönetimi.

İşte bu konuda, geçtiğimiz ay Kalite Derneği (Kal-Der) genel sekreteri İrfan Onay, Tarih Vakfı çalışanlarına "Süreç Yönetimi ve İyileştirilmesi" konulu bir sunum yaptı. 'Süreç'i "amaçlanan bir çıktıyı elde edebilmek için, kullanılan çeşitli girdiler üzerinde katma değer yaratan faaliyetler" olarak tanımlayan Onay, sunumuna Toplam Kalite Yönetimi'nin temel kavramlarını açıklayarak devam etti.

Onay'ın da belirttiği gibi, temelde kâr amaçlı şirketlerin benimsediği bu ilkelerden STK'lerin yapısına uymayacak olanlar da var. STK'lerin benimsemesi gerekenler de. Türkiye'deki hemen tüm sivil toplum kuruluşlarının ortak kaygılarından biri, benimseme sürecini hızlandırmak, bu bağlamda da Avrupa standartlarına ayak uydurabilmek. Bu öğrenme sürecini yaşayan kuruluşlardan biri olarak, Vakıf, bu konudaki bilgi alışverişine devam edecek. İrfan Onay'a bu satırlardan Tarih Vakfı'nın teşekkürlerini sunarız.

STK'lerde Yönetici Geliştirme

Boğaziçi Üniversitesi Yaşamboyu Eğitim Merkezi ve Kal-Der'in işbirliği ile, 15 Ekim 2002 - 05 Şubat 2003 tarihleri arasında sürecek olan "Sivil Toplum Kuruluşları Yönetici Geliştirme Programı" başladı.

Sivil toplum kuruluşlarında hukuki boyut; insan kaynakları ve finansman yönetimi, örgütlenme ve organizasyon oluşumu ile kaynak yaratma alanlarının derinlemesine çözümleneceği programa, Tarih Vakfı'ndan İnci Tepeci burslu olarak katılıyor.

Bildiri Çağrısı

Association for the Study of Nationalities / Ulus Çalışmaları Derneği (ASN)'nin düzenlediği 8. Uluslararası Yıllık Toplantı, 3-5 Nisan 2003 tarihlerinde New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde düzenlenecek.

Bu yılki toplantının konusu, "Yeni Doğu Avrupa ve Avrasya'da Tarih, Ulusal Kimlik ve Siyasi Düzen". Nisan'daki toplantıda Rusya, Ukrayna, Kafkaslar, Orta Asya, Baltıklar, Balkanlar, Orta Avrupa, Türkiye, Çin ve Moğolistan'ın yanı sıra, ulusçuluk, İslamcı hareketler, çatışma çözümlemeleri, demokratikleşme, demografi, dil sorunları, tarih yorumlamaları, sinema ve yazında etnisite, ulus kavramına kuramsal yaklaşımlar gibi konular da yaklaşık 100 kadar panelde masaya yatırılacak.

ASN, birçok disiplinin bir arada tartışıldığı büyük bir toplantı. 2003 toplantısının ana konusu tarihin, ulusal kimliğin ve siyasi düzenin geçmişten bugüne uzanan ilişkileri ve sorunsalları. Bu sorunsallar, kaçınılmaz olarak siyaset bilimi, tarih, antropoloji, toplumbilim, iktisat, coğrafya ve sosyo-linguistik gibi disiplinlerin ilgi alanlarını oluşturuyor.

Bu konulardan herhangi biri üzerine bildiri sunmak isteyenlerin 21 Kasım'a kadar, program yöneticisi Timothy McGrath'e önkayıt yaptırmaları gerekiyor (asn@hatwick.edu). Yalnızca makale değil, panel önerisi ve başvurusunda da bulunabilirsiniz.

Kayıt ile ilgili idari işlemler için ise Gordon Bardos'a başvurabilirsiniz (gnb12@columbia.edu). Bu arada, ASN ile ilgili daha fazla bilgiyi ise www.nationalities.org adresinden edinebilirsiniz.

Haklarla Düşünmek

İzmir Barosu ve Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nce düzenlenen "Haklarla Düşünmek" sempozyumu 12-13 Ekim tarihlerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük binasında yapıldı. Tarih Vakfı'dan Alper Akyüz de bu toplantıya katıldı. Haftasonu olmasının da etkisiyle çeşitli disiplinlerden canlı bir kalabalığın ilgiyle izlediği ve soru ve katkılarıyla zenginleştirdiği sempozyumun özelliği insan haklarında teoriyle pratiği olduğu kadar temel olarak hukuk ile felsefeyi ve medya, edebiyat, sinema, politika gibi değişik uygulama alanlarını bir araya getirmesiydi.

Konuşmacıların haklar alanında güncel uluslararası tartışmaları ve sivil etkinlikleri de gündeme getirdiği sempozyumun ilk oturumunda konuşan gazeteci Ragıp Duran, medyanın gündelik hak ihlallerinde oynadığı meşrulaştırıcı role değindi. Ömer Türkeş'in Osmanlı'nın son döneminden itibaren Türk romanında yaratılan atmosfer içinde duyumsanan adalet ve hukuk duygusu üzerinden yaptığı sunuş toplumdaki hak algısı ve devlete karşı konumlanışın gelişimini de gösteriyordu. Yazar Yıldırım Türker ise hayatın adaleti başlıklı konuşmasında hayatın adaleti olmadığını ve onu adaletle bezeyecek olanın yine insanın kendisi olduğunu ana tema olarak

öne çıkardı. Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Tülin Bumin dünya toplumlarında politikanın ereksizleşmesi ve büyüsünü yitirmesi sonucu politikaya yitirilen ilgi ve güvene karşın din ve moral ile birlikte yükselen üç değerden birinin de hukuk olduğunu, ancak bunun problemli bir geri dönüş olduğu saptamasını yaptı. Bilgi Üniversitesinden Cemal Bali Akal ise felsefedeki hak tartışmalarında yeniden popüler olan Spinoza felsefesinin temel önermesi olan "alternatifsiz bir rejim olarak demokrasinin temeli düşünce özgürlüğüdür" görüşünün daha derinden incelendiğinde, en büyük özelliği maddeci yaklaşımı olan Spinoza'nın hak kavramının aslında 'güç'le bir olduğunu ve kökeninin 'yaşamda kalma istenci' olduğunu, bu nedenle aslında güçlünün oluşturduğu yasaların hukukun üzerinde olacağını ileri sürdü; bunun ise günümüzdeki anlamıyla haklar ve demokrasi önermesiyle çelişik olduğu saptamasını yaptı. Akal'a göre hakların kaynağının sorgulanması çok da anlamlı değil, büyük olasılıkla bu kökenin bulunması mümkün değil, bu nedenle aslolan hakların elde edilmesi için yürütülecek mücadeledir. İzmir Barosu avukatlarından İbrahim Arzuk ise Türkiye'de '80 sonrası haklar mücadelesinin öncekilerden farklı yanının '80 sonrası hukuk söyleminin yitirilmesine rağmen yasaları kabul etmesi ve 'suç duyurusu' yönteminin öne çıkması olduğu saptamasını yaptı.

İkinci günde tartışmaların ana eksenini 11 Eylül sonrası 'insan hakları' alanının aldığı yeni biçim oluşturdu. 11 Eylül sonrasındaki durumu "global olağanüstü hal" olarak tanımlayan Mithat Sancar, bunun sonucunun özgürlüklerin kısıtlanması ve devletin yetkilerinin genişlemesi, dolayısıyla hukukun esnekleştirilerek ayak bağı olmaktan çıkarılması olduğunu, son on yıldaki askeri müdahalelerin tersine Afganistan'da teröre karşı savaş söylemi içinde hak ve hukuka gerek duyuimadığını belirtti. Ömer Laçiner ise ABD tarafından en büyük tehdit olarak nitelendirilen 'terörün' muğlak bir kavram olarak bütün eylemlerin meşrulaştırılmasında kullanıldığını, bunun da Türkiye ile paralellik gösterdiğini söyledi. Küreselleşme ile ilgili oturumda konuşan Turgut Tarhanlı 1945 sonrasında uluslararası hukukun insan haklarının taşıyıcısı haline geldiğini, insan haklarının ise 'umut' öğesini ve 'geleceğini belirleme hakkını' içerdiği ölçüde uluslararası hukukun taşıyıcısı olabileceğine değindi. Nuran Erol yurttaşlığın yasal kimliğinden çok grup aidiyeti yönünün öne çıkarılmasının insan hakları ile bir tezat oluşturabileceğini belirtti. Yasemin Özdek ise bir yandan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bir tür Avrupa anayasasına dönüşürken diğer yandan uluslararası hukukun altının özellikle ABD tarafından oyulmak istendiğini, öbür yandan kamu hukukuna karşı tahkim gibi uygulamalarla özel hukukun ve alternatif uyuşmazlık çözümlerinin geliştiği tespitinde bulundu. İnsan haklarının liberal öz taşıdığını ve bu çerçeveyi kırmak için yeni hak talepleriyle ortaya çıkmak gerektiğini söyleyen Yasemin Özdek son yıllarda gelişen tek hakkın özel mülkiyet olduğunu, bu nedenle insan haklarının yeniden tanımlanması gerektiğini öne sürdü. Çok kültürlülük ve çok hukukluluk tartışmalarına değinen Aydın Müftüoğlu, liberal kültür anlayışının 19. yüzyıl Alman idealizmiyle şekillenen cumhuriyetçi anlayışla çeliştiğini, bireyciliği öne çıkaran liberal anlayışın yine kendisinin öne çıkardığı kolektif grup haklarıyla çeliştiğini, politikanın ölümünün de yine bu çelişki sonucu kamusal alanın parçalanarak iletişimin zayıf küçük gruplara bölünmesi sonucu kimliklerin yurttaşlığın ve politikanın önüne geçmesi nedeniyle olduğunu öne sürdü.

Konferans Duyuruları

Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği, 23 Kasım'da "Osmanlı - Türk Yerleşmeleri ve Evleri: Filibe, Smolian, Bansko, Rila Dağları ve Rila Manastırı" konulu bir konferans düzenliyor. Konferansın konuşmacısı Mimar Sinan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cengiz Eruzun. Sunum, diapozitif gösterisiyle de renklendirilecek.

Adres: Hammamîzade İsmail Dede Efendi Evi, Cankurtaran, Ahırkapı Sk. 17, Sultanahmet / İstanbul (Armada Oteli Sokağı)
Bilgi için: (212) 352 0519, 233 8737, 516 4314

Bir diğer konferans ise İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından düzenleniyor. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışla ve Mahallesi" üzerine sunumunu 2 Kasım günü Yıldız Sarayı Çit Kasrı'nda gerçekleştirecek. Bilgi için: (212) 259 1742

Akdeniz Kültürü Konferansı

Akdeniz Çalışmaları Derneği (Mediterranean Studies Association / MSA), 6. Yıllık Kongresi çerçevesinde bildiri çağrısında bulunuyor. 28-31 Mayıs 2003 tarihleri arasında Budapeşte'deki Orta Avrupa Üniversitesi'nde düzenlenecek olan Kongre'nin ana konusu "Orta Avrupa ve Akdeniz". 2003'ün 29 Mayıs'ı, İstanbul'un fethinin 550. yıldönümünü, dolayısıyla Bizans'ın sonunu ve İstanbul'un başlangıcını, yeni bir çağın başlangıcını imliyor. Bu konudaki bildirilere özellikle yer verilecek. Ancak düzenleme kurulu, Akdeniz bölgesi ve Akdeniz kültürü üzerine her türlü oturum ve bildiri önerisine de açık.

Tahminen 250 akademisyenin ve uzmanın katılacağı konferansta 150'ye yakın bildiri sunulacak. Konferansın dili İngilizce, ancak herhangi bir Akdeniz dilinde yapılacak olan oturumlar için öneriler de değerlendirmeye alınacak.

Adından da anlaşılacağı gibi, MSA, Akdeniz kültürleri üzerine her alan ve disiplinde yapılan çalışmaları desteklemek için kurulmuş bir disiplinlerarası organizasyon. MSA, özelde Geç Antik dönemden Aydınlanma'ya kadar olan dönemle ve bu dönemin coğrafi sınırları ötesindeki etkileriyle ilgileniyor.

Sunumlar her bildiri için 200 sözcüklük bir özet ve her katılımcı için bir özgeçmiş içermeli. Öneriler için son sunum tarihi 1 Aralık 2002. Sunum önerilerinin gönderilme adresi ise şöyle:

Mediterranean Studies Association
P.O. Box 212
East Sandwich, MA 02537, USA
E-posta: msa@umassd.edu
www.mediterraneanstudies.org

Son bir not: Kongre, Orta Avrupa, Dartmouth, Arizona State ve Kansas Üniversiteleri tarafından destekleniyor. Seçilen bildiriler sonra derneğin süreli yayını Mediterranean Studies'de basılmak için incelemeye alınacak.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
EDHEM ELDEM,
MEHMET ÖZDOĞAN,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (BŞK.),
İLHAN TEKELİ,
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİKONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA:
tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
WEB: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN
SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

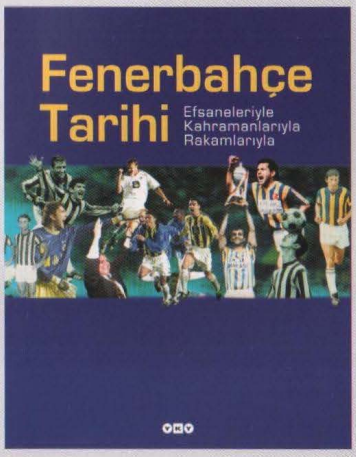
ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET
ŞUBESİ 2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

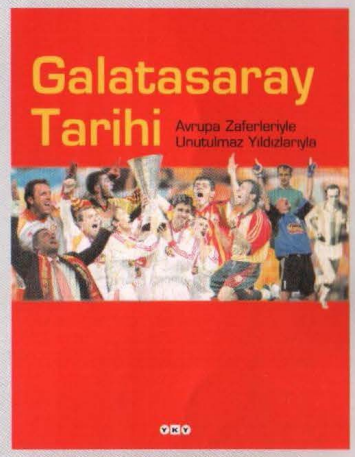
HABERLER BÜLTENİ
YAYIN KURULU
ERTAN KESKİNSOY (Editör)
SEVİL SEVENTÜRK

Fenerbahçe ve Galatasaray

bilmek istediğiniz her şey...

Fenerbahçe Tarihi
Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla
Hazırlayan: Altan Tanrıkulu
22x27.5 cm, 332 s.

Galatasaray Tarihi
Avrupa Zaferleriyle, Unutulmaz Yıldızlarıyla
Hazırlayan: Bülent Tuncay
22x27.5 cm, 344 s.

ve çok yakında **Beşiktaş Tarihi**

Tuttuğumuz takımı ne kadar tanıyoruz? Geçmişleri, kuruluşları, tarihleri hakkında ne kadar bilgimiz var? Efsane futbolcularını, efsane maçlarını, müthiş golleri, inanılmaz öyküleri hatırlıyor muyuz?

Üç büyük kulübün yüz yıla varan tarihleri, konusunda uzman bir ekip tarafından, Türkiye'de bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmayla kitaplaştırıldı.

Amblemler, formalar, stadlar; liglerde, kupalarda ve Avrupa'daki maçlar; bütün maçların skorları, her yılın puan cetvelleri; başkanlar, teknik direktörler; hangi futbolcu kaç gol attı, kaç maçta görev yaptı? Ezeli rekabet ve istatistikleri...

Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'a dair her şey, tarafsız bir anlatımla, artık elinizin altında...

YKY YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 438 86 84
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi: www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.estore.com.tr/bulvar/yky • www.teleweb.com.tr
bilgi hattı: 0 212 473 0 444 • ETS Shop: 0 212 444 0 387 • YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24, 252 47 00